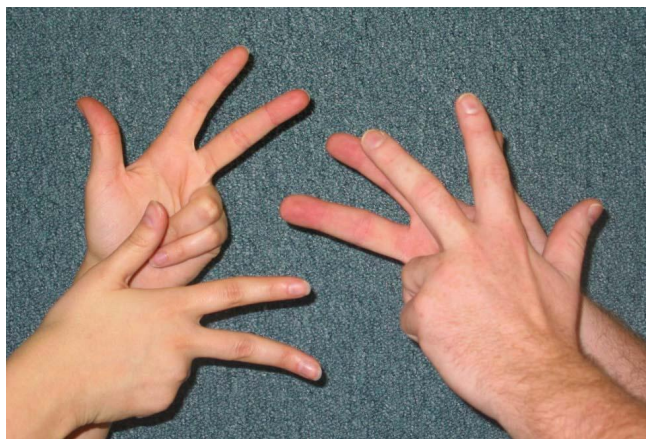

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

JAZYK NESLYŠÍCÍCH

*Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět
o českém znakovém jazyce*

Praha 2005

JAZYK NESLYŠÍCÍCH

Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyce

Informační a vzdělávací publikace o českém znakovém jazyce

Sestavení a redakce publikace: Bc. Lucie Kuchařová

Autorky jednotlivých kapitol: Bc. Jitka Kohutová, Barbora Komárková, Tamara Kováčová, Bc. Lucie Kuchařová, Irena Pešoutová, Bc. Helena Šebková, Lenka Tikovská

Autorka ilustrací: Ing. Jaroslava Kováčová

Autorky fotografií příkladů z českého a amerického znakového jazyka: Barbora Komárková, Bc. Lucie Kuchařová

Figuranti na fotografiích příkladů z českého a amerického znakového jazyka: Bc. Radka Nováková, Martin Wiesner

Recenzenti: Mgr. Andrea Hudáková

Prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

Bc. Radka Nováková

Bc. Petr Vysuček

Interní materiál (výzkumný záměr 0021620825)

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Praha 2005

Vysvětlivky k obrázkům:

 - jednorázový pohyb ve směru šipky

 - opakovaný pohyb ve směru šipky

 - pohyb tam a zpět ve směru šipek

 - kruhový pohyb ve směru šipky

 - třepotání prstů

Není-li uvedeno jinak, jsou jako příklady uváděny znaky z českého znakového jazyka.

Pod příklady ze znakového jazyka je velkými písmeny uvedena glosa = vybrané slovo (popř. slova) z českého mluveného jazyka, které má rovnocenný význam jako daný znak znakového jazyka. V některých příkladech je doplněna vysvětlivkou, nebo nahrazena popiskem obrázku. Vysvětlivka i popisek jsou psány malými písmeny.

OBSAH

Znakový jazyk	6
Je znakový jazyk mezinárodní?	11
Je znakový jazyk pantomima?	17
Gesto a znak	20
Prstová abeceda	26
Komponenty znaku	34
Ikoničnost v českém znakovém jazyce	42
Mimika v českém znakovém jazyce	46
Využití prostoru v českém znakovém jazyce	52
Typy sloves v českém znakovém jazyce	62
Klasifikátory v českém znakovém jazyce	69
Různé způsoby počítání v českém znakovém jazyce	78
Vlastní jména v českém znakovém jazyce	82
Jsem levák. Jak mám ukazovat?	88
Kultura neslyšících	90
Použitá literatura	96
Obrazový materiál	97

Poděkování

Rády bychom na tomto místě poděkovaly všem, kteří jakýmkoliv způsobem přispěli ke vzniku a ke konečné podobě této publikace.

Poděkování patří zejména **Prof. PhDr. Aleně Macurové, CSc.** za její odborné vedení, podnětné připomínky a konzultace. Dále **Martinu Wiesnerovi** a **Bc. Radce Novákové** za ochotné poskytnutí příkladů z českého a amerického znakového jazyka a trpělivost při fotografování. Děkujeme také **Ing. Jaroslavě Kováčové** za doplňující ilustrace a **Tomáši Klapkovi** za pomoc v technických záležitostech. V neposlední řadě poděkování patří i recenzentům textu, **Prof. PhDr. Aleně Macurové, CSc.**, **Mgr. Andree Hudákové**, **Bc. Petru Vysučkovi** a **Bc. Radce Novákové**, za jejich cenné poznámky a rady.

za kolektiv autorek

Lucie Kuchařová

Znakový jazyk

Irena Pešoutová

Je znakový jazyk vůbec jazyk? A jestli ano, v čem se vlastně mluvený a znakový jazyk liší a v čem jsou si podobné? Lze je srovnávat? To bývají otázky, které nás napadají jako první, začínáme-li se více zajímat o způsob komunikace neslyšících lidí.

K tomu, abychom nad těmito otázkami mohli uvažovat, si nejdříve potřebujeme ujasnit některé základní věci. Především bychom si měli vysvětlit, co to vlastně jazyk je, k čemu nám, lidem, slouží.

Sáhněme do dávné minulosti. Aby lidé vůbec přežili, potřebovali vytvořit nějaký spolehlivý prostředek k dorozumívání, který by byl srozumitelný pro všechny členy daného společenství. Můžeme si například představit, že cítili potřebu sdělit si své předchozí zkušenosti s lovem, třeba mamuta. Mamut ale nestál před jeskyní, aby si ukázali, co a jak vlastně chtějí lovit. Museli si domluvit strategii lovu i bez jeho přítomnosti. A tak pro něj vytvořili nějaký znak, jenž toto živé zvíře zastupoval. Mohl to být pohyb, nebo nějaký zvuk. Důležité je, že při použití tohoto znaku všichni věděli, co jím mluvčí myslí, a porozuměli záměru, který jim takto sděluje. S rozrůstající se zásobou znaků pro různé objekty a věci se nutně musela vytvořit i pravidla, jak tyto znaky vzájemně spojovat do delších výpovědí. A tak vznikl **jazyk jako systém jednotek a pravidel**, jak tyto jednotky spojovat, který je **sdílen v rámci nějakého určitého společenství**.

Co to jazyk je, si můžeme ukázat i na našem příkladu s mamutem. Asi už nikde nedohledáme, jak toho „velkého chlupatého slona“ nazývali pralidé. Ale víme, že Češi mu říkají „mamut“, Angličané „mammoth“, Italové „mastodontico“ a čeští neslyšící lidé pro něj používají znak, který můžete vidět na následujícím obrázku.

Obr. 1 MAMUT

Jsou to čtyři odlišné výrazy pro jednu a tutéž skutečnost. Je jasné, že ani jeden z nich nelze považovat za lepší nebo vhodnější než ostatní tři. Každý z nich je součástí komunikace určitého lidského společenství.

Jak si tedy můžeme vymezit jazyk? Jazyk je systémový prostředek komunikace, který je **konvenční**, tedy funguje na základě domluvy mezi uživateli. Každý jazyk nám umožňuje z **omezených počtů jednotek** (např. hlásek v mluveném jazyce či tvarů ruky ve znakovém jazyce) vytvářet **neomezený počet výpovědí**. Samotný jazyk a také pravidla jeho užívání vždycky nejlépe ovládají jeho rodilí uživatelé.

Po stručném vysvětlení, co považujeme za jazyk, nám zbývá jen krůček k tomu, abychom si odpověděli na naši první otázku, a to zda je jazyk znakový „opravdovým jazykem“. Už výše jsme naznačili, že jazyk existuje proto, aby sloužil lidem k myšlení a k dorozumění. Bez jazyka bychom vůbec nemohli myslet. A jen díky jazyku můžeme s ostatními sdílet různé informace a pocity, a být tak členy určité společnosti – „být někde doma“.

Asi nikdo z nás nepochybuje o tom, že neslyšící lidé, tedy primární uživatelé znakového jazyka, zažívají podobné radosti a starosti jako jejich slyšící okolí. Dovedou milovat i nenávidět, a nechybí jim ani základní lidská potřeba porozumět sobě i okolnímu světu. Vzhledem k většinové, slyšící společnosti jsou ale „odlišní“, jsou neslyšící. Skutečnost, že si vysloužili speciální pojmenování – neslyšící, je jen důsledkem toho, že na rozdíl od většiny lidí z různých důvodů nemohou sluchem vnímat takové zvuky, které rozlišují význam. Je logické, že na mluvený jazyk nemohou reagovat a z prosté lidské potřeby dorozumět se si vytvořili jazyk jiný. Jazyk, který je k jejich sluchovému handicapu vstřícný, neboť je vnímán zrakem a produkován pomocí rukou, hlavy a horní poloviny těla, **jazyk znakový**.

Je tedy znakový jazyk jazykem? Už víme, že z funkčního hlediska (jak a k čemu jazyk v životě používáme) rozhodně ano. Také neslyšící maminka svému neslyšícímu dítěti před spaním vypráví ve znakovém jazyce pohádku a neslyšící student na vysoké škole zcela automaticky očekává odbornou přednášku tlumočenou do znakového jazyka. Znakový jazyk, stejně jako jazyk mluvený, kdesi kdysi vznikl a ve svém vývoji se proměňuje. Jeho podoba se tříbí – obohacuje se o nová pojmenování a nepotřebné (nepoužívané, zastaralé) prvky jazyka pomalu zanikají. Takto přirozeně se chová proto, že reaguje na potřeby svých uživatelů.

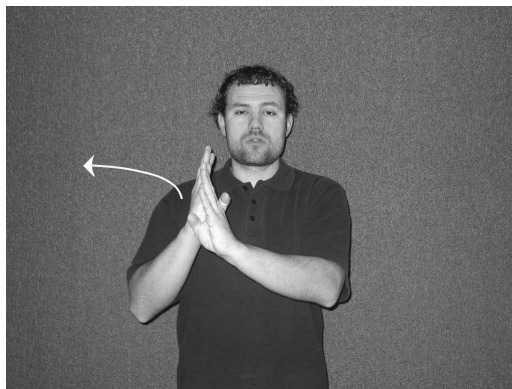
Proč nám tedy znakový jazyk na první pohled připadá tak zvláštní a proč vůbec o tom, že je to jazyk, někteří pochybují? Člověk nemusí studovat jazykovědu, aby pochopil základní rozdíl mezi dvěma zmíněnými typy jazyků – jazykem mluveným a jazykem

znakovým. Jsme zvyklí jazykem mluvit, slyšet ho, ale rozhodně nejsme zvyklí jazyk vidět a ukazovat ho (produkovat jej pomocí tvarů a pohybů rukou, horní poloviny těla a obličeje). Základní odlišnost, která u některých slyšících lidí vzbuzuje pochyby, je právě ve způsobu existence obou jazyků: **mluvený jazyk** je **audio-orální** (slyší se a mluví se) a **znakový jazyk** je **vizuálně-motorický** (vidí se a ukazuje se). Znakový jazyk existuje v prostoru, a i tím je pro nás, slyšící, tak zvláštní. Z tohoto základního rysu znakového jazyka vyplývá řada odlišností, které způsobují badatelům velké obtíže při jeho popisu a slyšícím studentům zase „znesnadňují“ jeho učení. Mnohdy dochází k nesprávnému ztotožňování znakového jazyka s pantomimou, která také využívá rukou a výrazů obličeje a těla. (Více viz Je znakový jazyk pantomima?)

Status opravdového jazyka byl znakovým jazykům přiznán nejen z hlediska funkčního, tedy k čemu jazyk slouží, ale i z hlediska strukturního, z hlediska vnitřní stavby jazykového systému. S jazykovědným studiem a popisem znakového jazyka – poprvé amerického znakového jazyka – začal v 60. letech 20. století v Americe William Stokoe. Dokázal, že nejmenší jednotky amerického znakového jazyka nesoucí význam – **znaky** – lze rozdělit na menší jednotky (tvar ruky, umístění a pohyb), které sice význam nemají, ale umí jej rozlišit. Jednotlivé znaky znakového jazyka se mohou tedy lišit jen jedním **komponentem znaku** (tvarem ruky, umístěním či pohybem) a přitom mít zcela jiný význam. Podobně je tomu v mluveném jazyce, jehož nejmenší jednotky nesoucí význam – slova lze dále dělit na menší jednotky – funkční hlásky, které význam samy o sobě nemají, ale dovedou jej rozlišit (více viz Komponenty znaku). Pozdějším studiem byly prokázány další strukturní vlastnosti znakových jazyků, které byly původně připisovány pouze jazykům mluveným. Od té doby se lingvisté zajímají o znakové jazyky větší měrou a systematičtěji. Dokonce lze mluvit o samostatné disciplíně – **lingvistice znakových jazyků**. Dnes díky různým výzkumům není možné o znakových jazycích jakožto **jazycích přirozených** nijak pochybovat.

Podívejme se ještě na některé další odlišnosti obou skupin jazyků. Znakový jazyk existuje v **trojrozměrném prostoru**. To nabízí jeho uživatelům fantastické možnosti, o jakých se uživatelům mluveného jazyka ani nesní. Představte si, že chcete sdělit, že před obchodem stála „fronta, která byla tak dlouhá, že se vinula až za roh, a vlastně ani nevím, kde jí byl konec“.

Zatímco v českém jazyce jsme pro popis fronty před obchodem potřebovali 19 slov, v českém znakovém jazyce to dokážeme vyjádřit znakem jediným.

Obr. 2 **FRONTA, KTERÁ BYLA TAK DLOUHÁ, ŽE SE VINULA AŽ ZA ROH, A VLASTNĚ ANI NEVÍM, KDE JÍ BYL KONEC**

Jak je to možné? Všechny mluvené jazyky fungují tak, že při jejich produkci klademe jednotky v řadě jednu za druhou (za sebou). Konkrétně: jednotlivé hlásky se seskupují do slov a jedna po druhé jsou vnímány příjemcem. Slova se pak jedno po druhém skládají do vět. Říkáme, že uspořádání jednotek v mluvených jazycích je **sekvenční/lineární**. V jazycích postavených na zvuku to z fyziologických důvodů ani jinak nejde.

Znakový jazyk naproti tomu umí fungovat i jinak než lineárně. Jeho prostorová povaha umožňuje produkovat a vnímat několik informací současně, **simultánně**. Vrátili-li se k příkladu s frontou ještě jednou, můžeme pozorovat, že neslyšící při produkci využívá nejenom obě ruce a prostor, ale zároveň i mimické svaly v obličeji. Všechny tyto složky projevu hrají důležitou roli. A tak v jednom jediném okamžiku je možné něco ukazovat rukama a přitom k tomu dodávat informace nesené mimikou či pohybem těla. Simultánně jsou realizovány i nejmenší části znaků, jednotlivé komponenty znaku.

Další výraznou odlišností znakového jazyka od mluveného jazyka je fakt, že znakový jazyk **nemá psanou podobu**. Tato skutečnost však nijak neubírá na jeho hodnotě, neboť, ačkoliv je to pro nás spíše neuvěřitelné, většina mluvených jazyků také psanou podobu nemá.

Vzhledem k uvedeným rozdílům se může zdát, že znakové jazyky a mluvené jazyky snad nelze ani srovnávat. Věřte ale, že to možné je, i když je to pochopitelně daleko obtížnější než například srovnávání češtiny a angličtiny, tedy srovnávání dvou mluvených jazyků. Navzdory všem potížím však už i česká lingvistika o znakovém jazyce hodně ví. (A to výzkum českého znakového jazyka probíhá teprve od 90. let 20. století.) Ale k čemu by byly všechny výzkumy dobré, kdyby se o jejich výsledcích lidé vůbec nedozvěděli? Proto je tu tato publikace.

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

MACUROVÁ, A. Náš – jejich jazyk a naše vzájemná komunikace. *Naše řeč*. 1977, roč. 77, č. 1, s. 44-50.

MACUROVÁ, A. Jazyk v komunikaci neslyšících (Předběžné poznámky). *Slovo a slovesnost*. 1994, roč. 55, s. 121-132.

MACUROVÁ, A. Lingvistika znakových jazyků na počátku třetího tisíciletí. *Speciální pedagogika*. 2005, roč. 15, č. 2, s. 77-85.

Je znakový jazyk mezinárodní?

Barbora Komárková

Napadlo vás někdy, že by bylo krásné, kdyby na světě byl pouze jeden jazyk? Jazyk, kterému by všichni rozuměli. Nemuseli bychom platit za drahé jazykové kurzy a domluvili bychom se všude tam, kam bychom jeli na dovolenou.

Nejste první, koho to napadlo. Již v minulosti se lidé pokoušeli vytvořit **umělý jazyk**, kterým by se mezi sebou mohli dorozumět na celém světě. Tím nejznámějším je esperanto. Na světě hovoří esperantem okolo dvou milionů lidí, v každodenním životě jej však prakticky užívá pouhých několik stovek mluvčích.

Abbé de l'Épée, zakladatel první školy pro neslyšící, se domníval, že znakový jazyk spojuje všechny neslyšící lidi po celém světě, že existuje jeden znakový jazyk společný všem, a pokud by se jej naučili i slyšící lidé, všichni lidé na světě by si snadno porozuměli. Jeho myšlenky byly vyvráceny výzkumy znakových jazyků, které byly zahájeny v USA po roce 1960. Výzkumy prokázaly, že znakové jazyky jsou jazyky přirozenými a plně hodnotnými jako mluvené jazyky – např. angličtina, němčina apod. Ale také prokázaly, že **znakové jazyky se navzájem liší**, i když způsob jejich existence je stejný a některé gramatické jevy jsou v různých znakových jazycích podobné.

Každý přirozený jazyk hraje důležitou roli v každodenní komunikaci lidí, kteří jej používají. Jazyk se udržuje v určitém společenství a předává se z generaci na generaci. Lze říci, že jazyk se neustále vyvíjí. Přizpůsobuje se jak novým podmínkám, tak aktuálním potřebám společnosti.

Stejně tak, jako se od sebe v různých částech světa odlišují mluvené jazyky, odlišují se od sebe i jazyky znakové. Podívejme se na znakové jazyky, které se užívají v geograficky vzdálených oblastech. Např. americký znakový jazyk a český znakový jazyk. Ukažme si v těchto dvou znakových jazycích stejnou větu: „S manželem jsme si koupili nové zelené auto“.

Český znakový jazyk: S MANŽELEM JSME SI KOUPILI NOVÉ ZELENÉ AUTO.

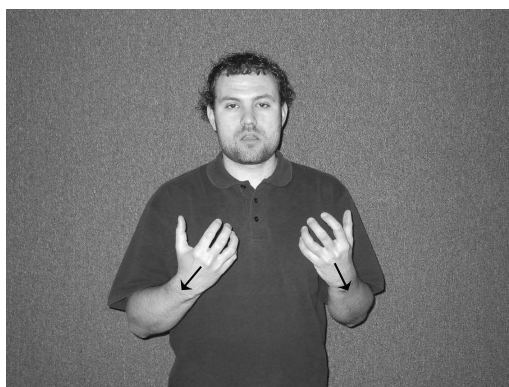
Obr. 3 **MANŽEL**

Obr. 4 **SPOLU**

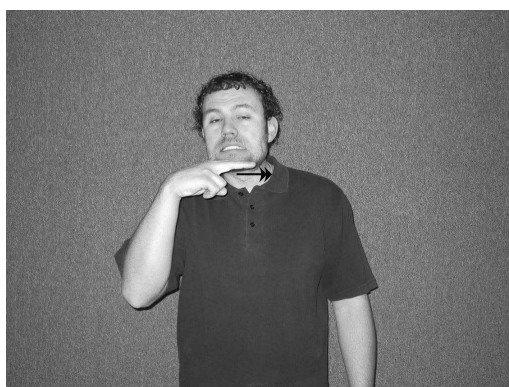
Obr. 5 **KOUPIŤ**

Obr. 6 **AUTO**

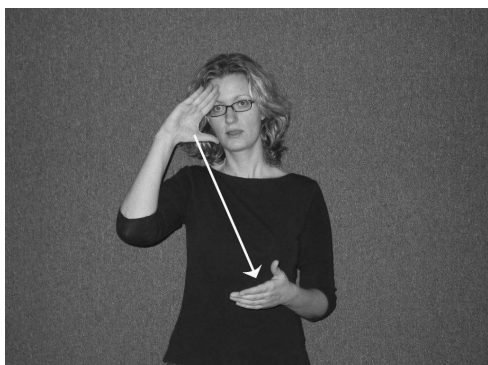

Obr. 7 **NOVÝ**

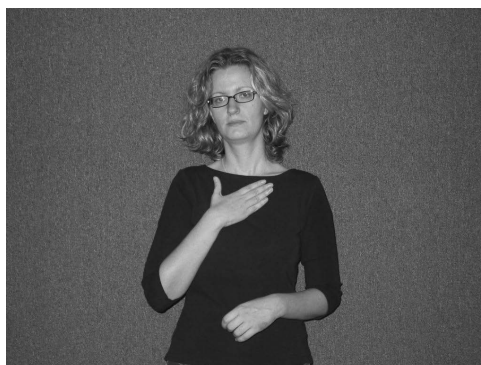

Obr. 8 **ZELENÝ**

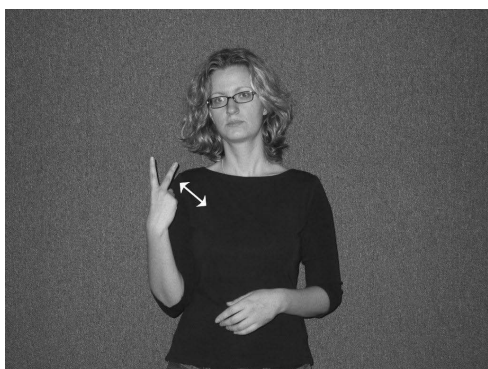
V americkém znakovém jazyce by stejná věta byla vypadala jinak:
Americký znakový jazyk (ASL): S MANŽELEM JSME SI KOUPILI NOVÉ ZELENÉ AUTO.

Obr. 9 **MANŽEL** (ASL)

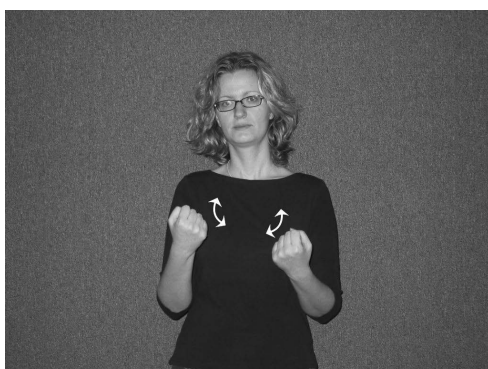
Obr. 10 **MŮJ** (ASL)

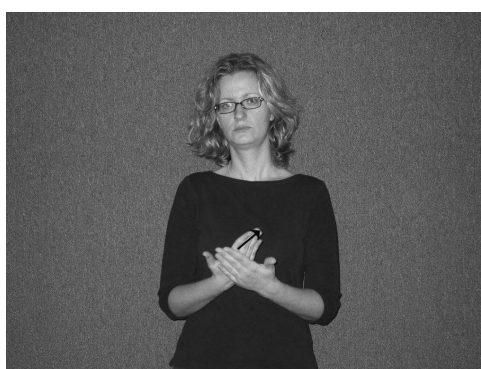
Obr. 11 **SPOLU** (ASL)

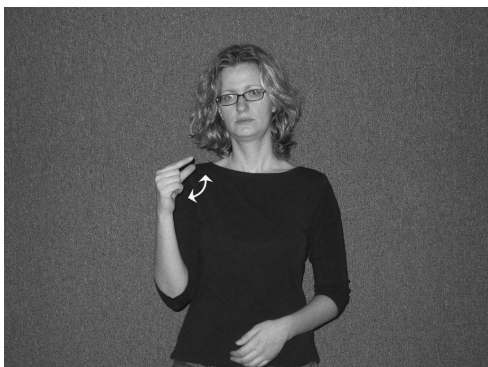
Obr. 12 **KOUPIŤ** (ASL)

Obr. 13 **AUTO** (ASL)

Obr. 14 **NOVÝ** (ASL)

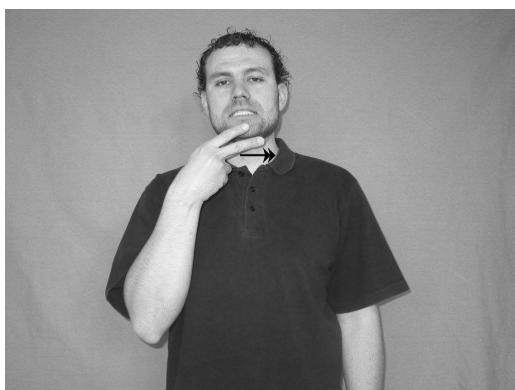
Obr. 15 **ZELENÝ** (ASL)

Uživatel znakového jazyka, který zná pouze svůj mateřský znakový jazyk, neporozumí ihned konverzaci v cizím znakovém jazyce. Pokud se neslyšící člověk z Velké Británie, jež zná britský znakový jazyk, setká s neslyšícími lidmi z USA, kteří si spolu ukazují americkým znakovým jazykem, nebude jim zpočátku příliš rozumět. Po určité době se však spolu dokáží na běžné konverzační úrovni celkem bez problémů domluvit, ačkoliv navzájem své znakové jazyky vůbec neznají. Jak je to možné? Právě proto, že všechny znakové jazyky jsou vizuálně-motorické, tzn. produkují se v prostoru rukama, horní částí těla, mimikou obličeje, a jsou vnímány zrakem. Tato povaha znakových jazyků umožňuje uživatelům jednoho znakového jazyka přizpůsobit se uživatelům jiného znakového jazyka mnohem rychleji, než je tomu v případě jazyků mluvených. Neslyšící z různých zemí jsou k sobě vstřícní a pro vzájemnou komunikaci si mnohdy vytvoří dočasný komunikační kód, který má prvky z jejich „vlastních“ znakových jazyků. V takovém případě se již jedná o **mezinárodní znakový systém**, který nemá žádná pevná pravidla a záleží vždy na domluvě osob, jež se účastní hovoru.

Stejně jako slyšící lidé vytvořili umělý systém esperanto, mají neslyšící lidé k dispozici **umělý systém Gestuno**. Používají jej např. při mezinárodních sportovních událostech nebo na konferencích. Mimo tato mezinárodní setkání je používání Gestuna velmi omezené.

- **Různé podoby znakového jazyka**

V mluvených jazycích existuje mnoho **variant** neboli podob jednoho jazyka. Stejně jako se objevují jiná slova pro tutéž skutečnost v Čechách a jiná na Moravě, např. vesnice x dědina, tak se i v různých částech České republiky užívají různé **varianty** znaků českého znakového jazyka. Příkladem může být znak **ZELENÝ**. Jak jej ukazují neslyšící lidé v různých částech České republiky?

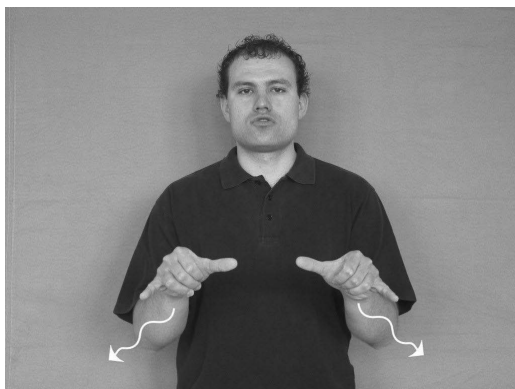

Obr. 16 **ZELENÝ (v Praze)**

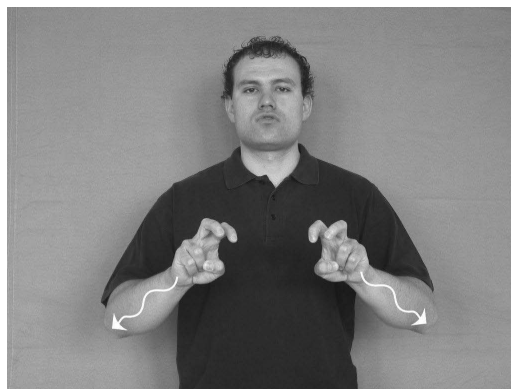

Obr. 17 **ZELENÝ (v Brně)**

Rozdíl můžeme vidět i u znaku ČTVRTEK.

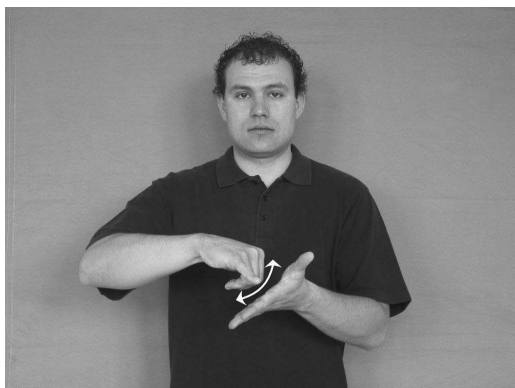

Obr. 18 ČTVRTEK (v Praze)

Obr. 19 ČTVRTEK (v Plzni)

Výše ukázané rozdíly jsou dány **geograficky**. Rozdílnost znaků nemusí být ale pouze geografická. Rozdílné znaky můžeme například nalézt i u dvou různých **generací**. Podívejme se, jak znak CD ukazují mladší neslyšící lidé a jak starší neslyšící lidé.

Obr. 20 CD (mladší neslyšící)

Obr. 21 CD (starší neslyšící)

Znaky se mohou také lišit podle toho, zda je používají **muži**, nebo **ženy**. Jako příklad může sloužit sloveso PSÁT. Znak má stejný pohyb i umístění v prostoru, ale liší se tvarem ruky.

Obr. 22 PSÁT (ženský znak)

Obr. 23 PSÁT (mužský znak)

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. Sign Formation nad Variation. In BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. *American Sign Language. A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture*. 1. vyd. Washington, D. C. : Gallaudet University Press, 1980, s. 79-101. ISBN 0-930323-84-X.

MARKOWICZ, H. *American Sign Language. Fact and Fancy*. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 2001. [cit. 2003-12-29].

Dostupný z <http://facstaff.gallaudet.edu/harry.markowicz/asl/index.html>

WOODWARD, J. Dialekty znakových jazyků. In HOMOLÁČ, J. (ed.). *Komunikace neslyšících. Sociolingvistika. (antologie textů)*. 1. vyd. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, s. 17-21. ISBN 80-85899-40-X.

Je znakový jazyk pantomima?

Jitka Kohutová

Možná jste se již dostali do situace, kdy se vám někdo snažil něco sdělit bez hlasu, pomocí jakéhosi tichého divadla. To, co dotyčný svým tělem předváděl, bylo docela srozumitelné, neboť kopíroval tvary předmětů a manipulaci s nimi. Takové vyjadřování můžeme nazvat **pantomimou**.

Pantomimou není příliš těžké vyjádřit například to, jak se vyměňuje pneumatika u automobilu. Jde totiž o situaci, která se odehrává „tady a teď“. Pneumatika je hmotnou věcí, která má určité fyzické rozměry. Při její výměně děláme určité typické pohyby. Pantomimou však lze jen těžko vyjádřit např. obsah filozofických děl nebo matematický vzorec. Jde totiž o „věci“, které nejsou hmatatelné, které jsou pro nás těžko ztvárnitelné napodobením tvaru nebo činnosti.

Napodobení tvarů a činností je základem pantomimy, ne však znakových jazyků. Je ale pravda, že také ve znakových jazycích nalezneme znaky, které jakoby kopírují tvar předmětu nebo činnost. Takové **znaky** se nazývají **ikonické**. Jejich význam snadno odhalíme, přestože znakový jazyk vůbec neovládáme. (Více viz kapitola Ikoničnost v českém znakovém jazyce.) Jsou to například tyto znaky:

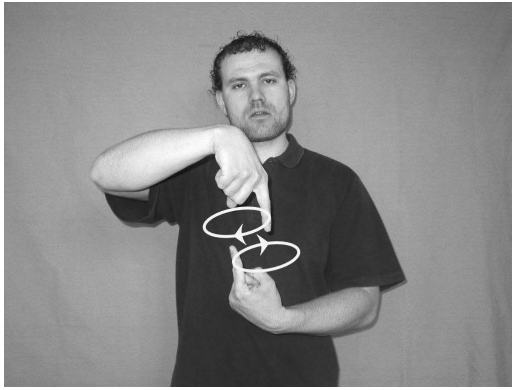
Obr. 24 TĚHOTNÁ

Obr. 25 DŮM

Tyto znaky se však tvoří podle pravidel jednotlivých znakových jazyků – nelze je např. ukázat libovolným tvarem ruky, na libovolném místě a libovolným pohybem.

Ve znakovém jazyce však neexistují pouze znaky ikonické, ale i **znaky arbitrární** – to znamená, že vztah mezi formou těchto znaků a tím, co označují, je zcela volný (více viz Ikoničnost v českém znakovém jazyce). Nijak nic nenapodobují, nekopírují fyzickou podobu toho, o čem se mluví, a proto bývá velmi těžké „uhodnout“ jejich významy, pokud ovšem znakový jazyk neovládáme. Ostatně, vyzkoušejte si to sami – zkuste odhalit význam následujících znaků:

Obr. 26

Obr. 27

Uhádli jste?¹

Už víme, že jazyk je systém jednotek a pravidel, jak tyto jednotky spojit dohromady.

V systému mluvených jazyků je základní jednotkou slovo, v systému znakových jazyků je to znak. Znaky znakových jazyků mají stejně složitou strukturu jako slova jazyka mluvených. (Více viz kapitoly Gesto a znak, Komponenty znaku.) Stejně tak jako existují pravidla pro spojování slov v jazycích mluvených, existují pravidla pro spojování znaků v jazycích znakových. „Pravidlem“ v českém jazyce je například shoda podmětu s přísudkem – „maminka šla“. V českém znakovém jazyce mohou být příkladem pravidel pravidla pro využívání znakovacího prostoru u některých sloves (více viz kapitola Využití prostoru v českém znakovém jazyce).

Znakové jazyky nejsou tedy jakýmsi tichým divadlem, ale složitým systémem jednotek a pravidel pro jejich spojování. Tento fakt a zároveň užívání znakovacího prostoru jsou pro odlišení znakových jazyků od pantomimy zásadní.

Neslyšící lidé by si ke vzájemnému dorozumění s pantomimou nevystačili. Stejně jako si s ní nevystačíme my, slyšící, k vyjádření všech našich myšlenek. Proč však v komunikaci s námi, slyšícími, neslyšící lidé určité prvky pantomimy většinou využívají? To si můžeme vysvětlit na následující situaci. Představte si, že stojíte v okně a máváte na rozloučenou svému kamarádovi. Najednou si uvědomíte, že musíte kamarádovi ještě něco říct. Ten už vás však nemůže slyšet. Využijete tedy pantomimu. Chcete-li kamarádovi sdělit, že si u vás zapomněl klíče, nebude to příliš složité – s trochou vynaloženého úsilí dosáhnete účelu a kamarád se pro klíče vrátí. Jak byste však pantomimou sdělili, aby se kamarád dostavil v pátek ve tři čtvrtě na sedm na Karlovo náměstí, protože se tam bude

¹ Obr. 26 PLES, Obr. 27 VODA.

konat přednáška „Pokrok techniky“? Kdybyste se o to pokusili, setkali byste se nejspíš jen s nechápavým pohledem.

Vraťme se zpátky k tomu, proč neslyšící lidé v kontaktu se slyšícími často využívají pantomimu. Většina neslyšících lidí předpokládá, že jako slyšící znakový jazyk neovládáte. Jestliže nabudou dojmu, že právě pantomima napomůže ke vzájemnému dorozumění a porozumění, použijí ji, stejně tak, jako byste ji použili vy za oknem při komunikaci s kamarádem.

Mluvený jazyk lze od pantomimy jasně rozeznat, neboť jej slyšíme, zatímco pantomimu vidíme. Při rozlišování znakového jazyka a pantomimy je situace složitější, právě z toho důvodu, že obě formy „komunikace“ vnímáme pouze zrakem. Nenechme se však zmást!

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

BÍMOVÁ, P. Jazyk znakový – jazyk přirozený. *Čeština doma a ve světě*. 2002, roč. 10, č. 2 a 3, s. 100-103.

BÍMOVÁ, P. Znakový jazyk jako základní atribut komunity Neslyšících. In HUDÁKOVÁ, A. (ed.). *Ve světě sluchového postižení*. 1. vyd. Praha : Federace rodičů a přátel sluchově postižených – Středisko rané péče Tamtam pro rodiny dětí se sluchovým postižením nebo kombinovaným postižením, 2005, s. 15-19. ISBN 80-86792-27-7.

MILES, D. *British Sign Language. A Beginner's Guide*. 1. vyd. London : BBC Books, 1988. ISBN 0-563-21134-2.

Gesto a znak

Jitka Kohutová a Lucie Kuchařová

Je známo, že svůj **verbální** projev v přirozeném jazyce, např. v češtině, často doprovázíme nebo zcela nahrazujeme projevem **neverbálním**. Na následujících fotografiích můžeme vidět několik příkladů neverbálního projevu – všimněme si rozdílného výrazu tváře, postoje těla a použití gest.

Obr. 28

Obr. 29

Obr. 30

Obr. 31

Za gesta, tedy za součásti neverbálního vyjadřování, bývají často mylně považovány i znaky znakového jazyka. Proč tomu tak bývá? **Slovo** mluveného jazyka od neverbálního gesta každý z nás snadno rozpozná, neboť zatímco slovo slyšíme, gesto vidíme. Naopak rozpoznání gesta od znaku není právě jednoduché, protože jak znak, tak gesto vnímáme stejným způsobem – zrakem. Při produkci znaku znakového jazyka a při produkci gesta navíc využíváme podobných prostředků – zapojujeme naše ruce, mimiku, pohyby a pozice těla. Právě tato skutečnost by nás mohla svádět k zařazení znakového jazyka do oblasti „neverbální komunikace“.

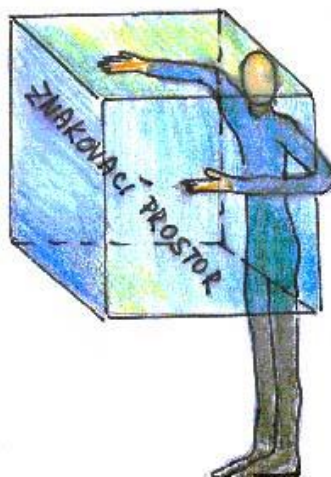
Gesto se ale od znaku znakového jazyka liší. Gesto lze charakterizovat jako spontánní pohyb či pohyby rukou a těla, kterými více či méně uvědoměle doprovázíme či nahrazujeme svůj verbální projev. Pro vytváření a produkci gest **neexistují** žádná **pravidla**. Každý člověk gestikuluje svým vlastním způsobem, a to v závislosti na svém temperamentu a také na kultuře, ve které vyrůstá (určitě si vybavíte jako příklad výraznou gestikulaci Italů). Mnohá gesta jsou **mezinárodně sdílená** a **srozumitelná**.

Podívejme se na odlišnosti gesta a znaku znakového jazyka. Uvedeme alespoň dvě nejdůležitější. Jedním rozdílem je **omezení prostoru při produkci**. V případě gestikulace není prostor nijak omezen. Ukázkou může být gesto šťastného vítěze.

Obr. 32

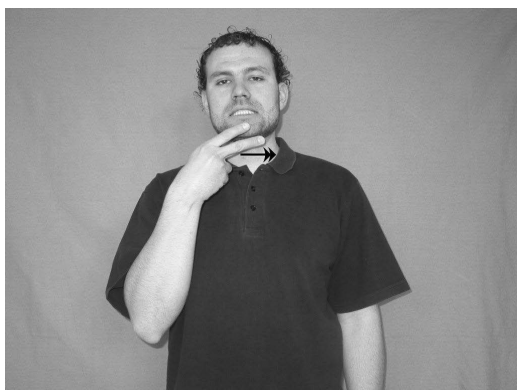
Naproti tomu produkce znaků znakového jazyka je omezena tzv. **základním znakovacím prostorem**, který je ohraničený temenem hlavy, dolní částí trupu a paženými lokty. (Více viz Využití prostoru v českém znakovém jazyce.)

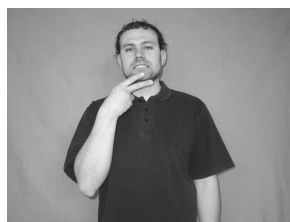
Obr. 33 Základní znakovací prostor

Druhý rozdíl je ještě důležitější. Každý **znak** má svou **vnitřní strukturu**. Každý znak lze rozdělit na menší jednotky – tzv. **komponenty znaku**. Nejdůležitějšími a základními komponenty znaku jsou tvar ruky, místo artikulace a pohyb ruky. Později byly vyděleny ještě komponenty další – orientace dlaně, orientace prstů, vzájemná poloha rukou a kontakt. (Více viz Komponenty znaku.)

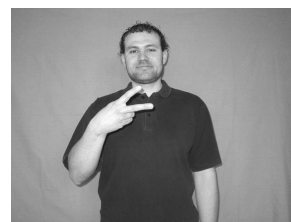
Ukažme si komponenty znaku alespoň na jednom příkladu z českého znakového jazyka:

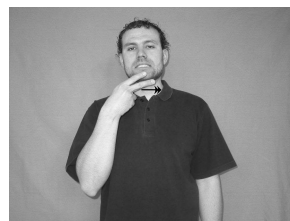
Obr. 34 **ZELENÝ**

Místo artikulace – brada

Tvar ruky – tvar ruky V

Pohyb ruky – vlevo, krátký, opakovaný

Jednotlivé komponenty znaku (místo artikulace, tvar ruky, pohyb) samy o sobě význam nenesou, ale jsou schopny jej rozlišit. Vysvětleme si to nejdříve na situaci v mluvených jazycích. Tam jsou jednotlivá slova složená z menších jednotek – tzv. **fonémů** (funkčních hlásek). Ty samy o sobě význam nemají, ale rozlišují ho. Např. v češtině máme takto rozlišená slova **les** – **pes** – **ves**. Nebo slova **los** – **lom** – **lov**.

Ve znakových jazycích to je podobné. V českém znakovém jazyce můžeme najít takové dvojice znaků, které se ve své manuální složce (části znaku prováděné rukama) liší pouze jedním komponentem, a mají zcela odlišné významy – např. znaky **DÁVAT** **POZOR** x **PODVÁDĚT** (liší se pohybem), **HLOUPÝ** x **CHUDÁK** (liší se místem artikulace), **OBJEDNAT** x **HOTEL** (liší se tvarem ruky), **VEČER** x **OBRAZ** (liší se orientací dlaně).

Obr. 35 **DÁVAT POZOR**

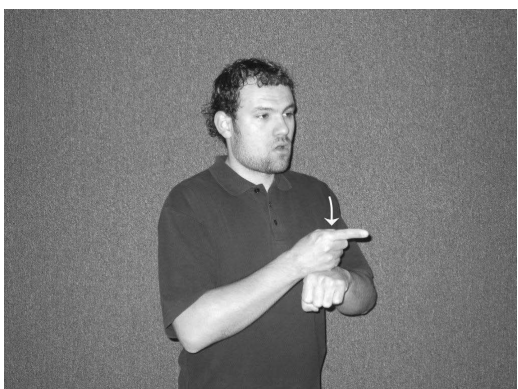
Obr. 36 **PODVÁDĚT**

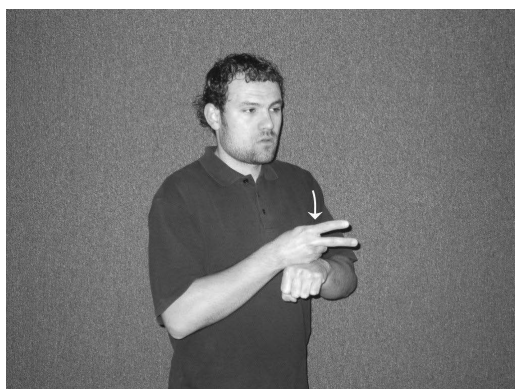
Obr. 37 **HLOUPÝ**

Obr. 38 **CHUDÁK**

Obr. 39 **OBJEDNAT**

Obr. 40 **HOTEL**

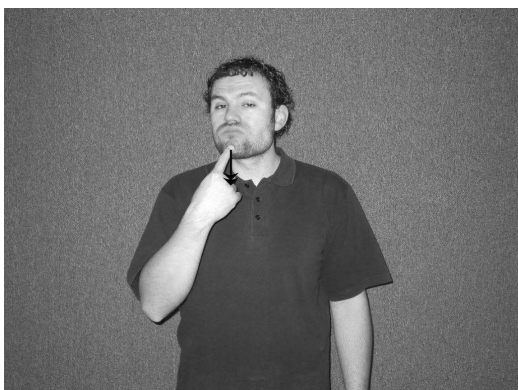

Obr. 41 **VEČER**

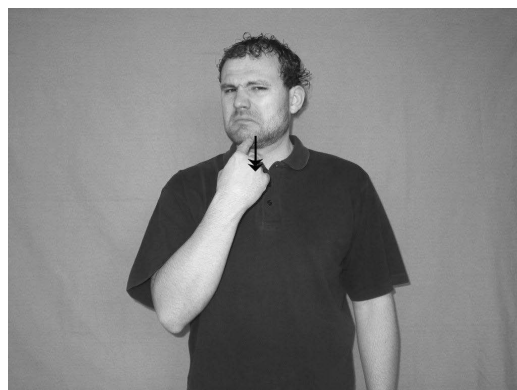

Obr. 42 **OBRAZ**

Znaky se mohou odlišovat ale i pouze nemanuální složkou – mimikou, např. LÍBIT SE x NELÍBIT SE. Manuální komponenty zůstávají u obou znaků stejné. Takových dvojic je však ve znakových jazycích velmi málo.

Obr. 43 LÍBIT SE

Obr. 44 NELÍBIT SE

Nejmenší jednotky jazyka, které dokáží změnit význam celého slova, fonémy, se tedy vyskytují i v jazycích znakových. V každém přirozeném jazyce existuje jistý **omezený soubor fonémů**. Tím, jaký soubor fonémů mají k dispozici, se od sebe jazyky odlišují. Např. americký znakový jazyk se svým souborem fonémů částečně liší od českého znakového jazyka, ale i od britského znakového jazyka a znakových jazyků dalších.

Naproti tomu **gesto** na žádné menší jednotky **rozdělit nelze**. Gesto nemá vnitřní strukturu, jakou mají znaky znakového jazyka a slova mluveného jazyka.

K tématu ještě jednu poznámku: Ačkoliv se znakující lidé vyjadřují verbálně – tedy znakovým jazykem, jako doprovod svého projevu mohou využívat i neverbální komunikaci. V dnešní době nejsou popisy znakových jazyků natolik komplexní a vyčerpávající, aby bylo možné s určitostí říci, jaké neverbální chování je součástí jazykového systému znakového jazyka, a jaké již není.

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

BÍMOVÁ, P. Jazyk znakový – jazyk přirozený. *Čeština doma a ve světě*. 2003, roč. 10, č. 2 a 3, s. 100-103.

BÍMOVÁ, P. Znakový jazyk jako základní atribut komunity Neslyšících. In HUDÁKOVÁ, A. (ed.). *Ve světě sluchového postižení*. 1. vyd. Praha : Federace rodičů a přátel sluchově postižených – Středisko rané péče Tamtam pro rodiny dětí se sluchovým postižením nebo kombinovaným postižením, 2005, s. 15-19. ISBN 80-86792-27-7.

MILES, D. *British Sign Language. A Beginner's Guide*. 1. vyd. London : BBC Books, 1988. ISBN 0-563-21134-2.

Prstová abeceda

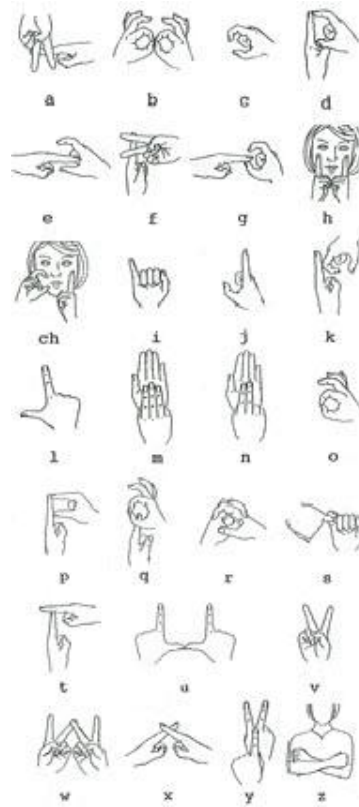
Lucie Kuchařová

Součástí znakového jazyka je i **prstová abeceda** (někdy se můžeme setkat i s názvy daktylní abeceda nebo daktylotika). Její kořeny lze nalézt v 7. století, kdy byla patrně poprvé použita mezi klášterními mnichy řádu cisterciánů a trapistů. Ti spolu nesměli mluvit, neboť byli vázáni slibem mlčení, který dali Bohu. Přesto se ale potřebovali navzájem domluvit o věcech souvisejících s provozem kláštera – např. o začátku mše, o péči o zahradu apod. Proto si pro sebe vymysleli dorozumívací systém, který vycházel z mluveného jazyka, avšak nevyžadoval hlas. Tím dosáhli toho, že se vzájemně dorozuměli a současně neporušili slib mlčenlivosti. Mnohem později, až v 16. a 17. století, se prstová abeceda stala součástí dorozumívacího systému mezi neslyšícími dětmi a klášterními mnichy, kteří je vyučovali.

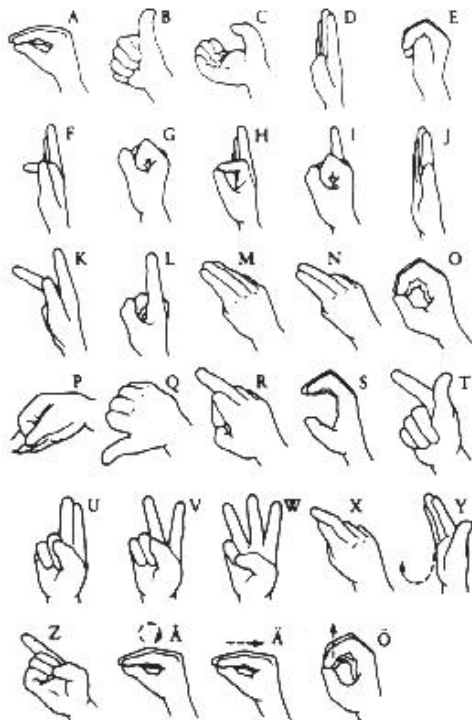
Prstová abeceda může být **jednoruční** – ukazuje se jen jednou rukou – nebo **dvouruční** (obouruční). Ta se ukazuje oběma rukama. Po celém světě je mnoho různých prstových abeced. Jednotlivé prstové abecedy se mohou lišit, a to někdy velmi výrazně. Podívejme se na obrázky, kde jsou pro porovnání uvedeny dvouruční prstová abeceda česká a britská a jednoruční abeceda česká a švédská.

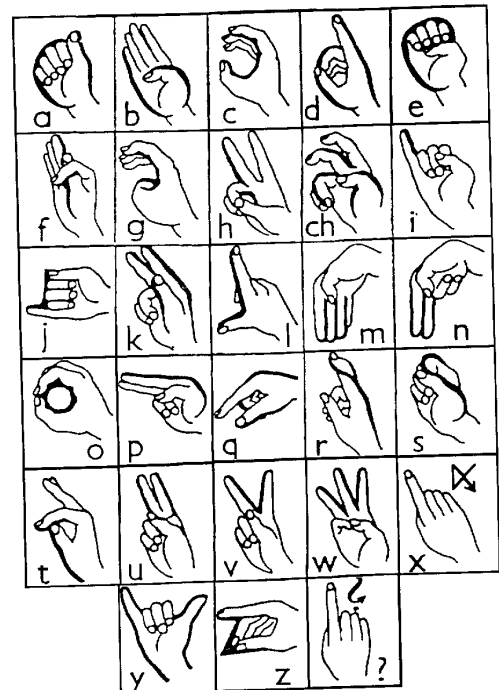
Obr. 45 Britská dvouruční prstová abeceda

Obr. 46 Česká dvouruční prstová abeceda

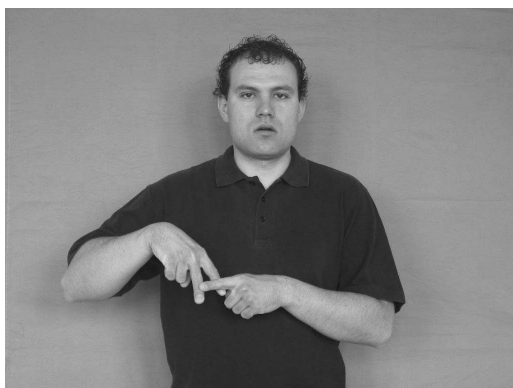

Obr. 47 Švédská jednoruční prstová abeceda

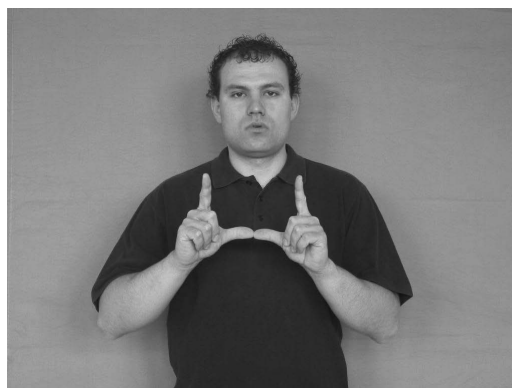

Obr. 48 Česká jednoruční prstová abeceda

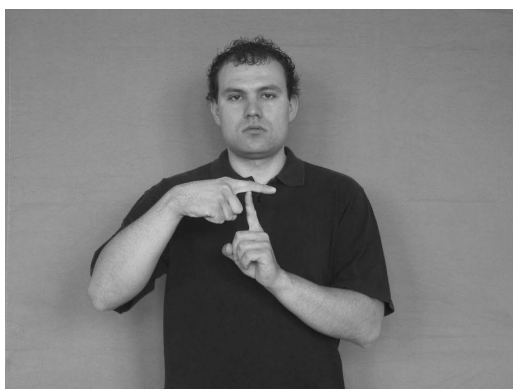
Prstová abeceda je stejně jako znakový jazyk **vizuálně-motorická**, tedy je vidět a ukazuje se rukama. Abeceda se jí říká proto, že ustálené pozice prstů a dlaně jedné ruky nebo obou rukou (proto prstová) zastupují jednotlivá **písmena abecedy mluveného jazyka**. Můžeme říci, že prstová abeceda zastupuje psanou podobu jazyka. Produkce prstové abecedy je **lineární**. To znamená, že musíme ukazovat písmeno po písmeni; nelze ukázat více písmen najednou. Např. chceme-li ukázat prstovou abecedou slovo auto, musíme nejdříve ukázat písmeno A, potom U, T a nakonec O.

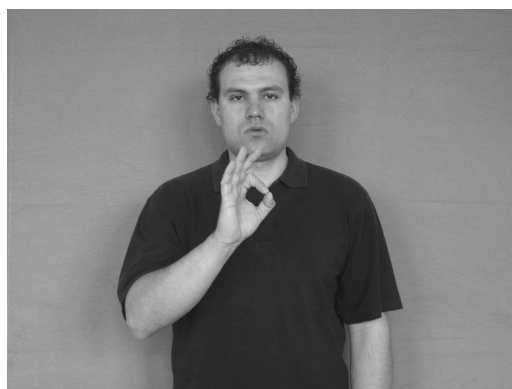
Obr. 49 A

Obr. 50 U

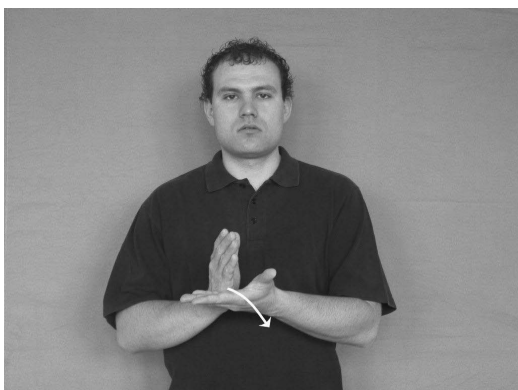

Obr. 51 T

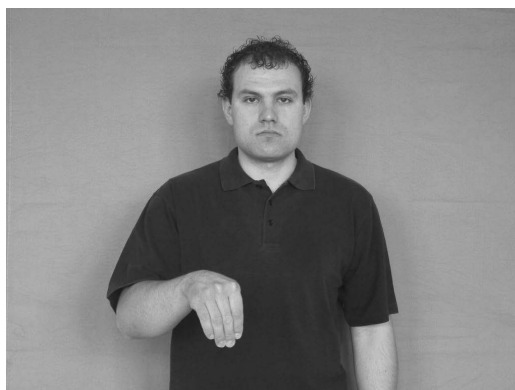

Obr. 52 O

Neslyšící prstovou abecedu nejčastěji užívají pro hláskování slov mluveného jazyka, a to především slov přejatých z cizích jazyků, vlastních jmen a termínů. A také těch slov, pro které znak daného znakového jazyka zatím neexistuje a vytváří se teprve v průběhu dané komunikační situace. Prstovou abecedu můžeme užívat i k vizualizaci tvarů slov mluveného jazyka, potřebujeme-li je zdůraznit např. při výuce češtiny pomocí českého znakového jazyka. Např. chci-li zdůraznit koncovky českých slov např. ve větě „Navštívím babičku.“, připojím ke znaku NAVŠTÍVIT prstovou abecedou -M a ke znaku babička -U.

Obr. 53 NAVŠTÍVIT NĚKOHO

Obr. 54 M

Obr. 55 BABIČKA

Obr. 56 U

Do systému prstové abecedy patří i ukazování **diakritických znamének** ve slovech: háček – ˇ a čárka – ´ a **interpunkce na konci věty**: tečka – ., vykřičník - ! a otazník – ?. (1) V případě háčku a čárky ve slově nejdříve ukážeme písmeno a teprve potom naznačíme rukou tvar daného diakritického znaménka – háčku nebo čárky. (2) Možná je i varianta, kdy v případě čárky ukazujeme dané písmeno a současně provedeme krátký pohyb dolů. Háček pak ukazujeme tak, že ruce jsou ve tvaru daného písmena a současně provedeme krátké zhoupnutí vpravo.

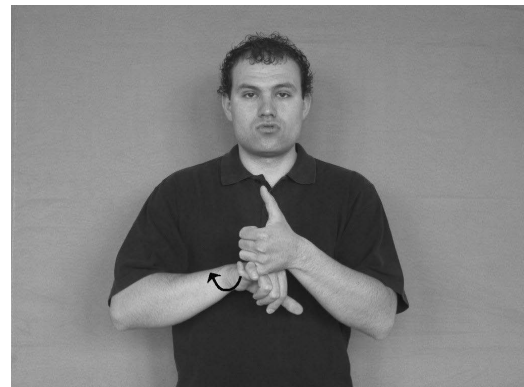
Obr. 57 Á (varianta 1)

Obr. 58 Á (varianta 2)

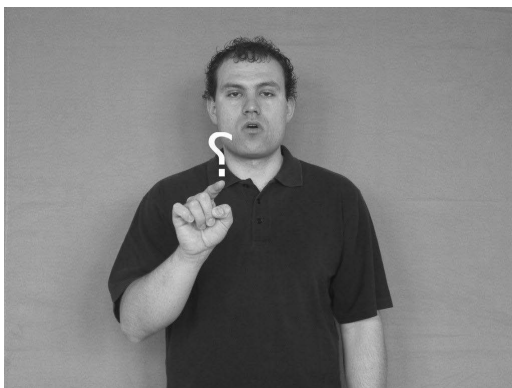

Obr. 59 Č (varianta 1)

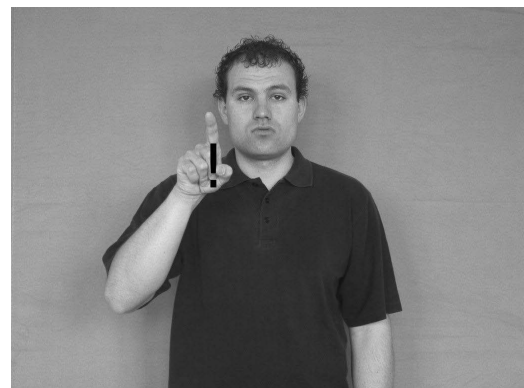

Obr. 60 Š (varianta 2)

V případě diakritického znaménka na konci věty po posledním slově rukou „vykreslíme“ tvar daného diakritického znaménka, tedy „! nebo ?“.

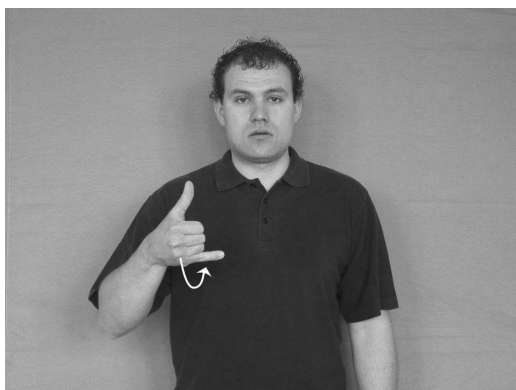
Obr. 61 ?

Obr. 62 !

Neslyšící lidé u nás více upřednostňují prstovou abecedu dvouruční, a to nejen z toho důvodu, že se snáze ukazuje a přijímá, ale i proto, že je snadno srozumitelná i slyšícím lidem. Prstová abeceda však nemůže sloužit jako jediný prostředek (běžné) komunikace s neslyšícími, neboť její produkce je příliš pomalá a nepohodlná. Navíc k jejímu porozumění je nutná znalost jazyka, který „hláskujeme“.

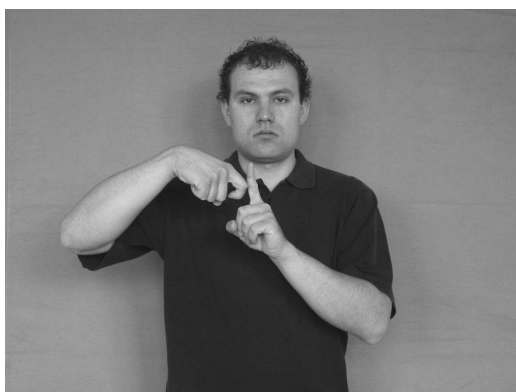
Podívejme se na frázi „Jak se máš?“, jak vypadá, je-li ukázána dvouruční prstovou abecedou, a jak vypadá, je-li ukázána v českém znakovém jazyce.

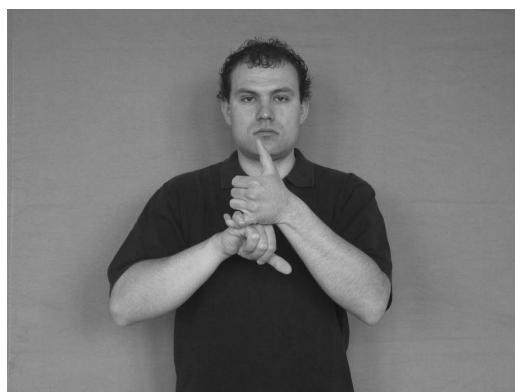
Obr. 63 **J**

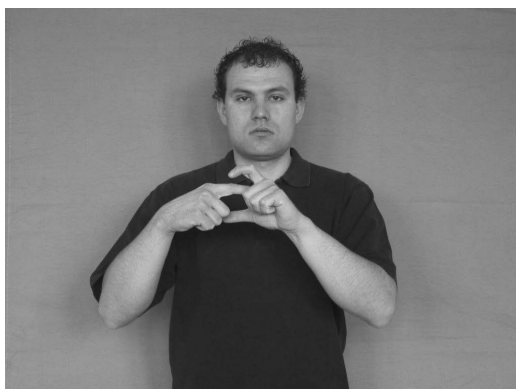
Obr. 64 **A**

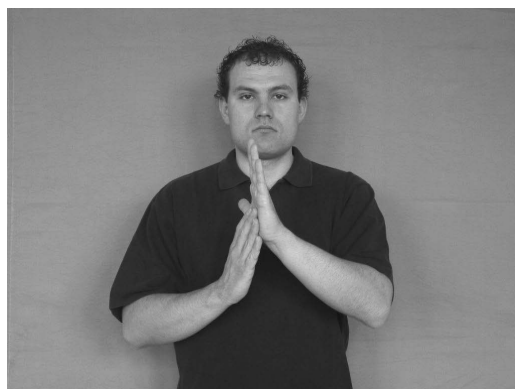
Obr. 65 **K**

Obr. 66 **S**

Obr. 67 **E**

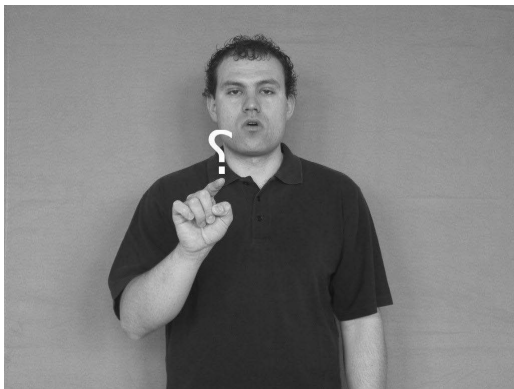
Obr. 68 **M**

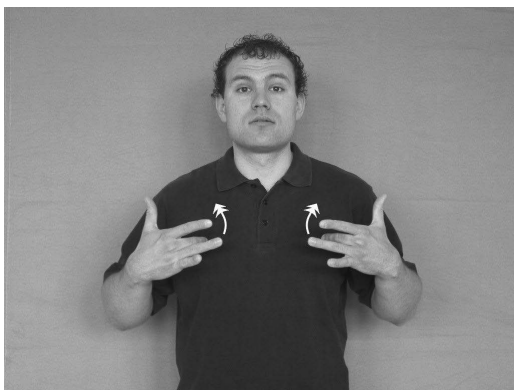
Obr. 69 **Á**

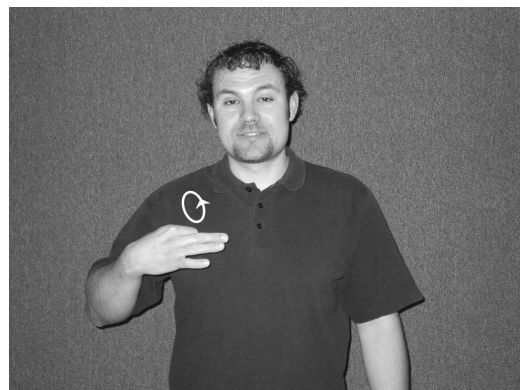
Obr. 70 **Š**

Obr. 71 **?**

Obr. 72 **JAK SE MÁŠ? (varianta 1)**

Obr. 73 **JAK SE MÁŠ? (varianta 2)**

Je vhodné a žádoucí, aby se v jednom projevu jednoho mluvčího jednotlivé prstové abecedy navzájem nestřídalaly, tedy aby nebylo ukazováno něco jednoruční prstovou abecedou a něco dvouruční prstovou abecedou. Prstové abecedy by se také neměly míchat v rámci hláskování jednoho slova.

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

KRAHULCOVÁ-ŽATKOVÁ, B. *Komplexní komunikační systémy těžce sluchově postižených*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996, s. 181-192. ISBN 80-7184-239-7.

POTMĚŠIL, M. *Prstová abeceda*. 1. vyd. Praha : Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 1992.

PADDEN, C., GUNSAULS, D. C. How the Alphabet Came to Be Used in a Sign Language. *Sign Language Studies*. 2003, Vol. 4, Num. 1, pp. 10-33.

Komponenty znaku

Jitka Kohutová a Lucie Kuchařová

Jak už víme, každý znak znakového jazyka má vnitřní strukturu – na rozdíl od neverbálního gesta – a lze jej rozdělit na menší jednotky. Ty bývají označovány jako **komponenty znaku**. Připomeňme, že nejdůležitějšími komponenty znaku jsou **tvár ruky**, **místo artikulace** (umístění znaku v prostoru) a **pohyb ruky** v prostoru. Tyto komponenty poprvé vydělil v 60. letech 20. století americký lingvista William Stokoe. Později se začalo uvažovat ještě o dalších komponentech znaku – o **orientaci dlaně**, o **orientaci prstů**, o **kontaktu** rukou a těla a při znacích ukazovaných oběma rukama o **vzájemné poloze rukou**. Jednotlivé komponenty ve znaku existují v podstatě simultánně, v jednom okamžiku.

Komponenty znaku se uplatňují v písemném zápisu znaku – při tzv. **notaci znaku**. Znakový jazyk totiž nemá psanou podobu, a proto jsou pro výzkumné záměry užívány různé systémy, které manuální složku znaku (část znaku, která je produkována rukama) popisují. Pro každý komponent znaku je dán soubor symbolů. Jejich pomocí je možné zapsat jakýkoli znak znakového jazyka. Soubory symbolů se ale pro jednotlivé znakové jazyky liší. To souvisí s tím, že se liší soubory zapisovaných komponentů znaku.

Podívejme se nyní podrobněji na jednotlivé komponenty.

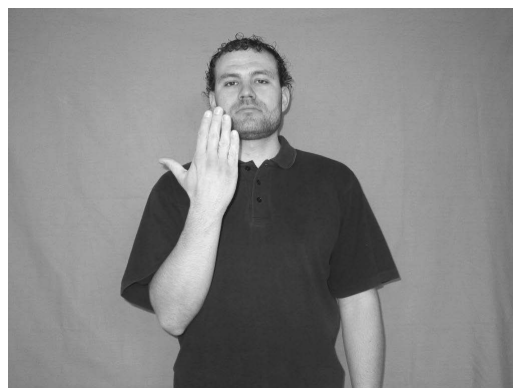
- **Tvár ruky**

Tvary ruky jsou pro každý znakový jazyk pevně dané. V českém znakovém jazyce bylo lingvistickým výzkumem identifikováno nejméně **42 tvarů ruky**, které lze při produkci znakového jazyka využít. Z celkového počtu tvarů ruky lze vydělit tvary ruky základní, kterých je v českém znakovém jazyce 12 a které jsou v souladu s nejčastěji užívanými systémy notací nazývány podle **písmen jednoruční prstové abecedy**. Pro tvary ruky, které se v české jednoruční abecedě nevyskytují, jsou užity symboly speciální. V případě českého znakového jazyka jsou základní tvary ruky A, O, C, B, D, V, P, I, Y, R, 5, ǂ. Od těchto základních tvarů jsou odvozeny tvary další, a ty se v notaci označují speciálními znaménky přidanými nad a/nebo za písmeno či symbol označující základní tvar. Repertoárem tvarů ruky a jejich označováním se jednotlivé znakové jazyky odlišují. V některém znakovém jazyce se více užívají takové, a v jiném znakovém jazyce zase jiné.

Uveďme si alespoň několik příkladů tvarů ruky z českého znakového jazyka:

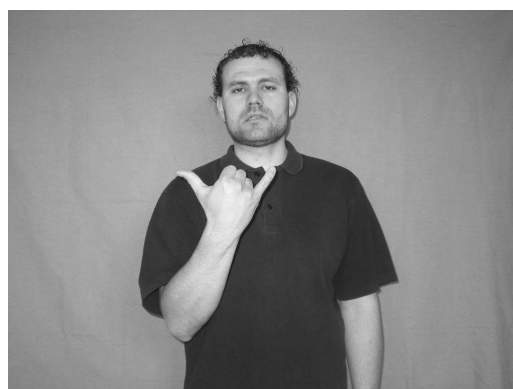
Obr. 74 Tvar ruky 5 (základní tvar ruky)

Obr. 75 Tvar ruky B₀ (odvozený tvar ruky)

Obr. 76 Tvar ruky A (základní tvar ruky)

Obr. 77 Tvar ruky Y (základní tvar ruky)

• Místo artikulace znaku a kontakt

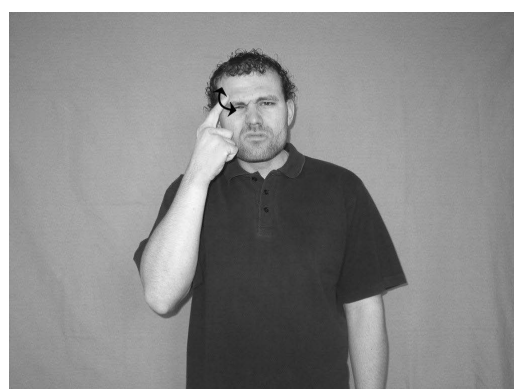
Místo artikulace znaku bývá buď místo v prostoru **před tělem znakujícího**, kde se jeho ruce mohou pohybovat přirozeně a volně, nebo **v blízkosti nějaké části těla** či přímo **na těle znakujícího**. Takovým místem může být například ucho nebo hlava znakujícího. V případech, kdy je znak prováděn na těle znakujícího, dochází ještě ke **kontaktu** rukou a těla. Ke **kontaktu** jiného druhu ale může docházet i při provádění znaku v neutrálním znakovacím prostoru, např. ve znaku PRACOVAT, kde se při provádění znaku dotýkají obě ruce.

Obr. 78 **PRACOVAT** – místem artikulace je neutrální znakovací prostor, kontakt rukou

Obr. 79 **ŽENA** – místem artikulace je ucho

Obr. 80 **PŘEMÝŠLET** – místem artikulace je hlava

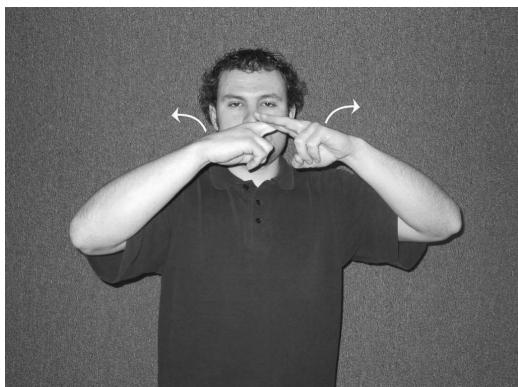
U znaků prováděných dvěma rukama, při nichž se hýbe jen jedna ruka, slouží ruka druhá jako místo artikulace. Ruka, která se hýbe, je ruka **aktivní** (dominantní), a ruka, která se nehýbe, je označována jako ruka **pasivní** (nedominantní).

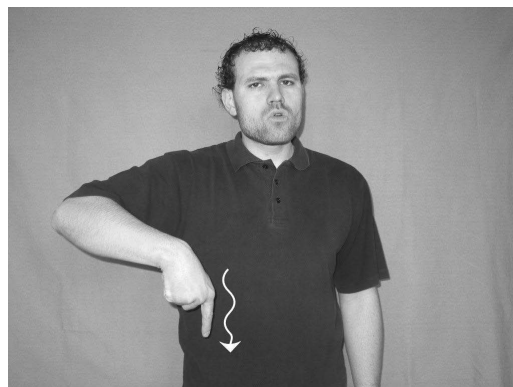
Obr. 81 **NAVŠTÍVIT NĚKoho** – místem artikulace je dlaň ruky

- **Pohyb ruky**

Pohyb ruky v prostoru může být pohyb **aktivní rukou**, nebo **oběma rukama**. Může to být pohyb **různého druhu** – např. nahoru, dolů, ze strany na stranu, od těla, k tělu, pohyb kruhový, kývavý, střídavý, opakovaný, ruce se mohou zavírat nebo otvírat atd. Pohyb se však vždycky odehrává ve znakovacím prostoru.

Obr. 82 **NEBE** – pohyb směrem nahoru

Obr. 83 **DOLŮ** – pohyb směrem dolů

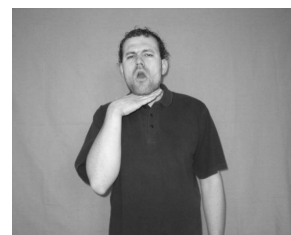
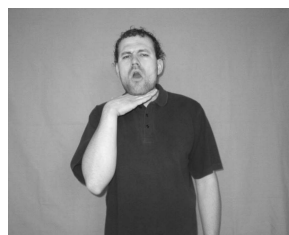
Obr. 84 **TĚHOTNÁ** – pohyb směrem od těla

Obr. 85 **PROCHÁZET SE** – střídavý pohyb

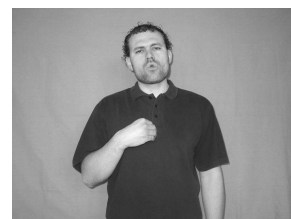
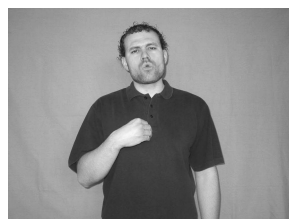
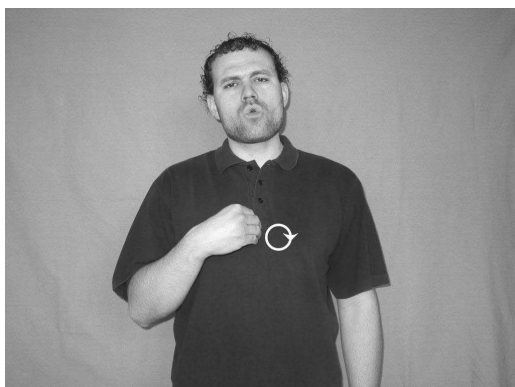
- **Orientace dlaně a orientace prstů**

Pro určení **orientace dlaně** je rozhodující směr vnitřní plochy zápěstí. **Orientace prstů** je v případě zavřené dlaně nebo ohnutých prstů určována podle směru prstů, jako by byly v narovnané pozici. Podívejme se na několik příkladů různých orientací dlaně a prstů ruky:

Orientace dlaně – dolů **Orientace prstů – vlevo**

Obr. 86 **MNOHO**

Orientace dlaně – k tělu **Orientace prstů – vlevo**

Obr. 87 **CHUDÁK**

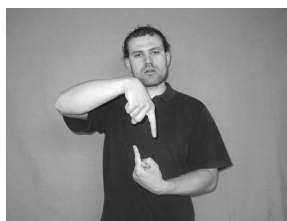
- **Vzájemná poloha rukou**

Posledním komponentem, kterému se budeme věnovat, je **vzájemná poloha rukou**.
Vzájemná poloha rukou se objevuje pouze u znaků, při jejichž produkci se **pohybují obě ruce**, a jsou tedy vůči sobě v nějaké vzájemné pozici.

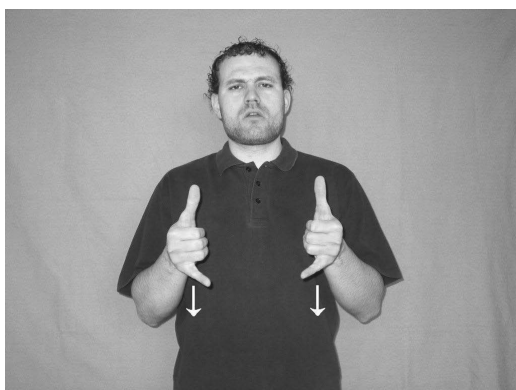
Ruce mohou být vedle sebe, jedna nad druhou, jedna za druhou (blíže k tělu) nebo jedna uvnitř druhé.

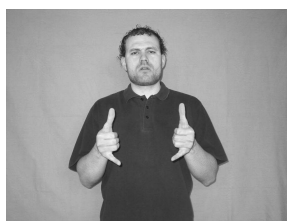
Obr. 88 **PLES**

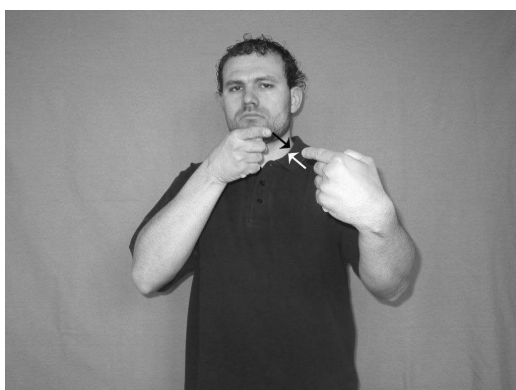
Vzájemná poloha rukou – pravá nad levou

Obr. 89 **PRAHA**

Vzájemná poloha rukou – vedle sebe

Obr. 90 **PROTI**

Vzájemná poloha rukou – pravá za levou

Jazykovědci zjistili, že stejně tak, jako existují jistá omezení pro uspořádání hlásek do slov (v českém jazyce například nenajdeme slovo s pořadím hlásek -hrž-), existují také určitá omezení týkající se „uspořádání“ komponentů znaků.

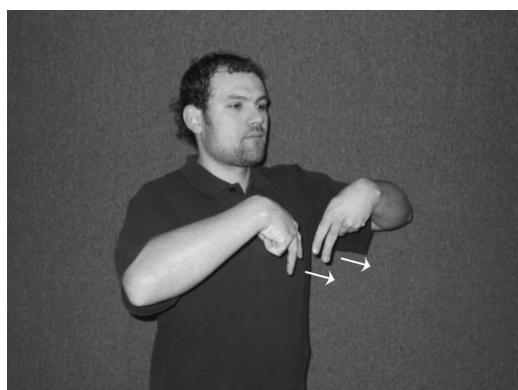
Pro znaky artikulované oběma rukama platí, že jestliže se obě ruce pohybují, musí mít **stejný tvar ruky a stejný, nebo alternativní (jakoby zrcadlový) pohyb**.

Obr. 91 **ROZVOD**

Pohyb – alternativní

Obr. 92 **VRÁTÍM TI**

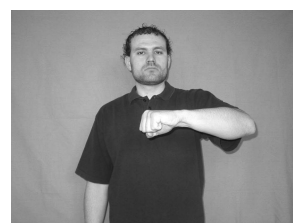

Pohyb – stejný

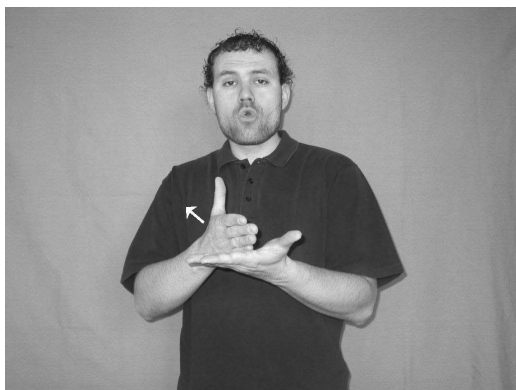
Pokud je ve znaku prováděném oběma rukama jedna ruka aktivní a jedna pasivní, pak pasivní ruka nemůže být v jakémkoli tvaru ruky. **Pasivní ruka** může být jen v **nejčastěji užívaných tvarech ruky**. V českém znakovém jazyce jsou to např. tvary ruky A, B_o a D.

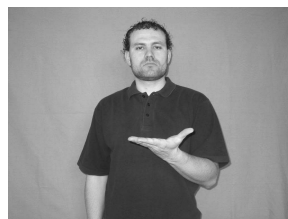
Obr. 93 **ŽELEZO**

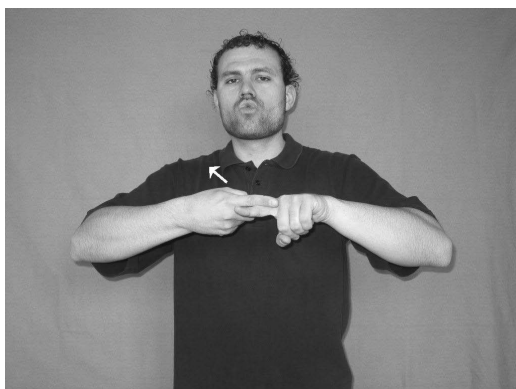
Tvar ruky – pasivní ruka ve tvaru A

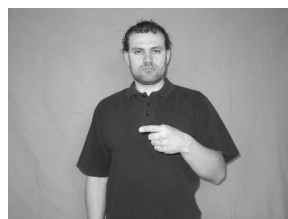
Obr. 94 PŮL

Tvar ruky – pasivní ruka ve tvaru B₀

Obr. 95 NŮŽ

Tvar ruky – pasivní ruka ve tvaru D

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. Sign Formation and Variation. In BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. *American Sign Language. A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture*. 1. vyd. Washington, D. C. : Gallaudet University Press, 1980, s. 9-101. ISBN 0-930323-84-X.

KYLE, J.G., WOLL, B. *Sign language. The study of deaf people and their language*. 9. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1998, s. 82-112. ISBN 0-521-35717-9.

MACUROVÁ, A. Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka. *Speciální pedagogika*. 1996, roč. 6, č. 1, s. 5-19.

Ikoničnost v českém znakovém jazyce

Lucie Kuchařová

Znak znakového jazyka (slovo v mluveném jazyce) vždy označuje objekt, děj, činnost, stav, vlastnost atd. z našeho světa. Ty **znaky** a ta **slova**, jejichž forma má přímou podobnost s tím, k čemu se vztahují, se nazývají **ikonické** (ikony). Díky této přímé podobnosti jsou ikony pro většinu lidí celkem snadno srozumitelné. Některé příklady ikon můžeme vidět na následujících obrázcích:

Obr. 96

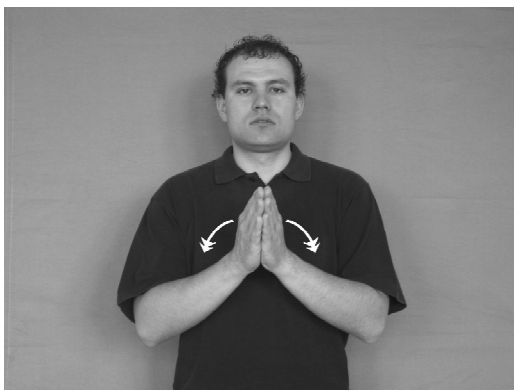
Obr. 97

Obr. 98

Mezi odborníky i laickou veřejností se lze setkat s názorem, že znakový jazyk je ikonický, že tedy určitým způsobem napodobuje či popisuje skutečnost.

Jelikož je znakový jazyk produkován rukama a vnímán zrakem, dovoluje oproti jazykům mluveným v mnohem větší míře „napodobit“ věci, stavy a události vnímané skutečnosti. Proto je celkem pochopitelné, že často lze shledat mezi formou znaku znakového jazyka a objektem, který tento znak zastupuje, určitou podobnost. To je fakt, který nelze popřít. Ve slovní zásobě znakového jazyka skutečně existují znaky, u nichž to, jak vypadají, souvisí s tím, co vidíme ve skutečnosti. Dnes se takové znaky nazývají spíše „**vizuálně motivované**“ než „ikonické“, neboť ikoničnost v jazyce bývala považována za jakýsi rys neplnohodnotnosti jazyka. Podívejme se na následující příklady. Znak může odkazovat ke **tvaru předmětu** (např. znaky KNIHA, ROHLÍK, DŮM), k jeho **výraznému rysu** (např. znak KOČKA naznačuje vousky kočky), k **prováděné činnosti** (např. znak ŘÍDIT AUTO odkazuje ke způsobu řízení automobilu) nebo k **jiným souvisejícím aktivitám** (např. znak MLÉKO napodobuje dojení krávy).

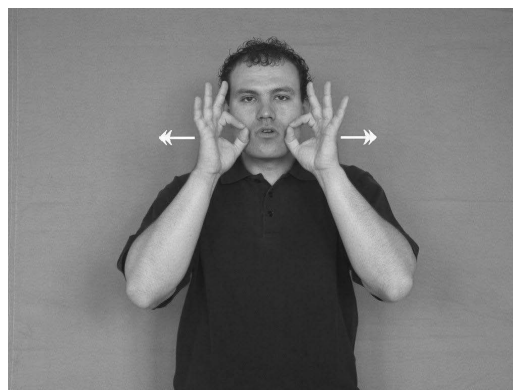
Obr. 99 **KNIHA**

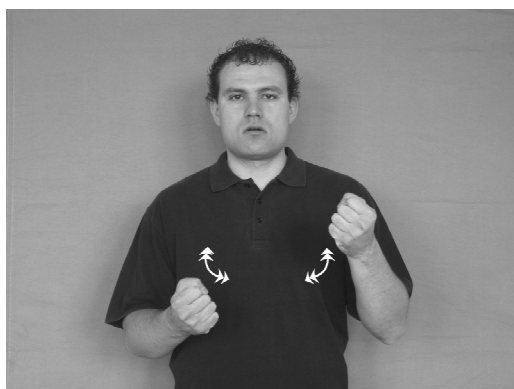
Obr. 100 **ROHLÍK**

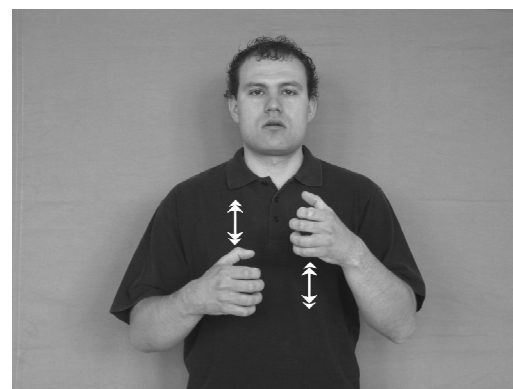
Obr. 101 **DŮM**

Obr. 102 **KOČKA**

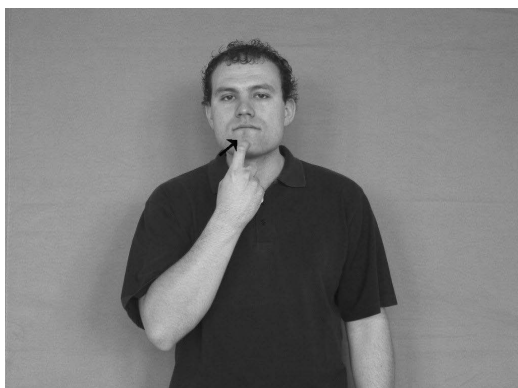
Obr. 103 **ŘÍDIT AUTO**

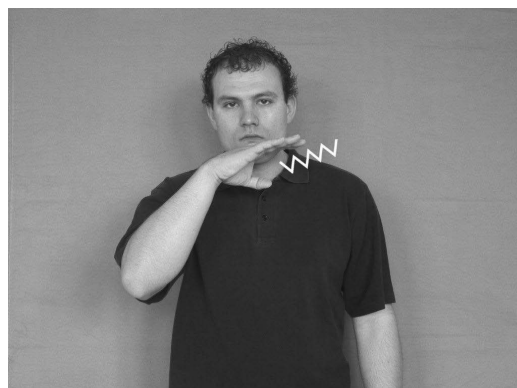
Obr. 104 **MLÉKO**

Ikoničnost však není omezena jen na jazyky znakové. I v mluvených jazycích máme slova, která se snaží napodobit to, co slyšíme. V těchto případech bývá přímý vztah mezi slyšeným zvukem a formou slova. Uvažme např. česká slova *biúú*, *haf haf*, *bim-bam* nebo *žbluňk*. Jde o tzv. **slova onomatopoická**. Taková slova se vyskytují v různých jazycích. Přestože napodobují stejné přirozené zvuky, nemají ve všech jazycích totožnou formu. Zatímco u nás pes štěká *haf haf*, v Americe štěká *bow-wow* a ve Francii *woah-woah*. Výraz vždycky nějak souvisí s povahou jazyka, v němž je užit.

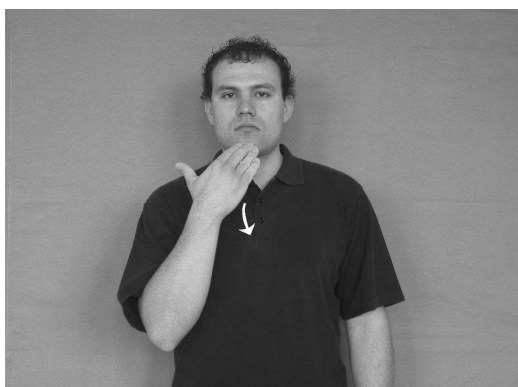
Pokud mezi formou znaku a označovaným objektem, dějem atd. žádný přímý vztah není, říkáme, že **znak** je **arbitrární**. Jeho forma a jeho užívání jsou založeny jen na **konvenci**, tzn. na dohodě mezi lidmi daného společenství, ve kterém je znak užíván. Tak tomu je i u většiny znaků znakového jazyka. Podívejme se na následující příklady znaků – VEJCE, VODA, PES, KOUPIT, TÁTA a OBCHOD. Forma těchto znaků nijak přímo nesouvisí s tím, co zastupují.

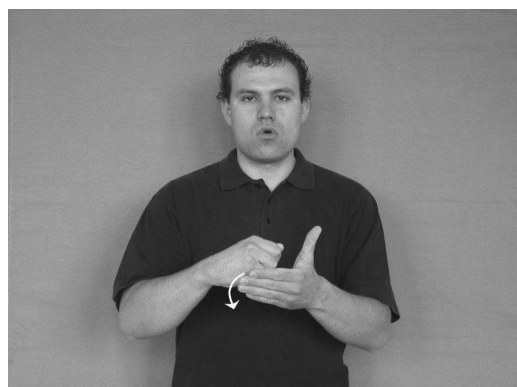
Obr. 105 **VEJCE**

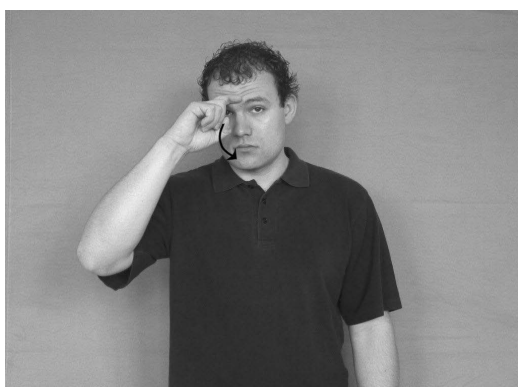
Obr. 106 **VODA**

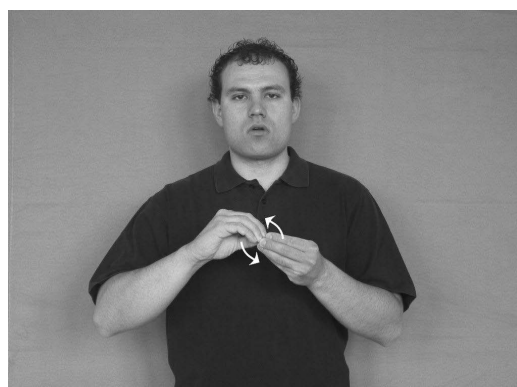
Obr. 107 **PES**

Obr. 108 **KOUPIT**

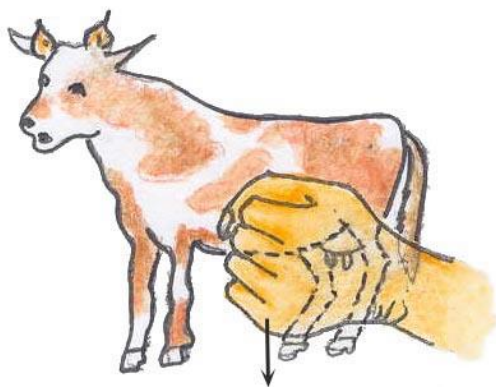

Obr. 109 **TÁTA**

Obr. 110 **OBCHOD**

Kdyby znakové jazyky byly jen ikonické, mohli bychom očekávat, že různé znakové jazyky budou užívat stejné nebo alespoň podobné znaky pro tytéž objekty. Znamenalo by to, že neslyšící cizinci by spolu mohli o čemkoli bez problémů komunikovat. Podobně by i slyšící lidé po získání základních instrukcí o komunikaci neslyšících měli neslyšícím lidem snadno rozumět. Znakový jazyk by jim měl být celkem bez obtíží srozumitelný a při komunikaci s neslyšícími by nepotřebovali tlumočníky znakového jazyka. Pravdou ale je, že člověk, který zná jen český znakový jazyk, se musí naučit např. britský znakový jazyk, chce-li se plynule dorozumět s neslyšícími z Británie. A podobně slyšící musí věnovat mnoho času a úsilí tomu, aby se naučil plynule komunikovat ve znakovém jazyce. Tyto procesy jsou stejné, jako když se učíme jakýkoli cizí mluvený jazyk.

Obr. 111 Motivace původu znaku **KRÁVA**

slyšící studenty znakového jazyka. Zdá se, že pro ně je snazší osvojit si znaky, u nichž je patrný nějaký vztah mezi skutečností a formou znaku či lze-li jej ve znaku odhalit. Pokud takový vztah neexistuje, často si jej sami vytvoří. Tento postup je totožný jako při učení se slovíčkům cizího mluveného jazyka, i zde si můžeme vytvořit nějakou mnemotechnickou pomůcku.

Ještě se krátce zmiňme o výsledcích výzkumů, které se týkaly ikoničnosti ve znakových jazycích. Výzkumy prokázaly, že ikoničnost není pro rodilé mluvčí znakového jazyka nijak důležitá. Když si malé neslyšící děti osvojují znakový jazyk, učí se arbitrární znaky stejně snadno jako znaky ikonické. Naučí se např. znak pro mléko, aniž by chápaly motivaci pro vznik tohoto znaku, která má svůj původ v dojení krav. Ikoničnost může mít určitý význam pouze pro dospělé

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. *American Sign Language. A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture*. 1. vyd. Washington, D. C. : Gallaudet University Press, 1980, s. 37-40. ISBN 0-930323-84-X.

VALLI, C., LUCAS, C. *Linguistics of American Sign Language*. 3. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 1998, s. 6-7, 210-213. ISBN 1-56368-042-4.

WILCOX, P.P. Removing the Shroud of Iconicity. In WILCOX, P.P. *Metaphor in American Sign Language*. 1. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 2000, s. 36-53. ISBN 1-56368-099-8.

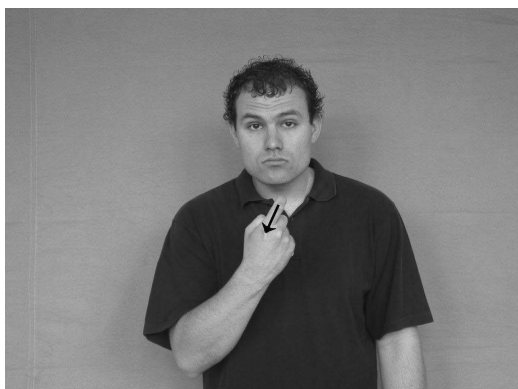
Mimika v českém znakovém jazyce

Helena Šebková

Každý jazykový projev – ať už mluvený nebo znakovaný – je doprovázen nějakým **výrazem obličeje**. Porozumět naprosto přesně někomu, kdo během svého mluvení či ukazování zachovává neměnný výraz, je dost obtížné. V jazyce mluveném se můžeme opřít ještě o intonaci či melodii hlasu, avšak v jazyce znakovém, v němž tyto zvukové charakteristiky nejsou, jsme při chápání smyslu sdělení na mimice dost závislí. **Mimika** zde plní jednak podobnou **funkci jako intonace** či **melodie** v jazyce mluveném, také však plní **funkci gramatickou**. Ve znakových jazycích patří mimika do oblasti nemanuálních projevů. Bez mimiky nejen že bychom nevěděli, zda člověk to, co říká, myslí vážně, nebo zda si z nás jen dělá legraci, ale netušili bychom ani, zda nám něco sděluje, nebo se na něco ptá. Ve znakových jazycích má mimika úlohu zcela zásadní. Mnozí neslyšící tvrdí, že se při vnímání sdělení ve znakovém jazyce soustředují daleko více na výraz obličeje mluvčího než na jeho ruce. To, co vyčtou z tváře druhého, nejsou jen pocity, které dotyčný v danou chvíli má. (I když ty z ní také bezesporu vyčíst dovedou a je známo, že neslyšící jsou mistři ve „čtení“ z cizích obličejů). Mimika má ve znakových jazycích také gramatickou platnost.

Co všechno se na mimickém projevu, který doprovází projev ve znakovém jazyce, podílí? Jsou to především oči, ústa, tváře, ale i obočí, brada, chřípí nosu, záklon nebo předklon hlavy apod. Jak se jejich pomocí mohou vyjadřovat různé významy? Podívejme se na následující příklady:

- **oči a obočí**

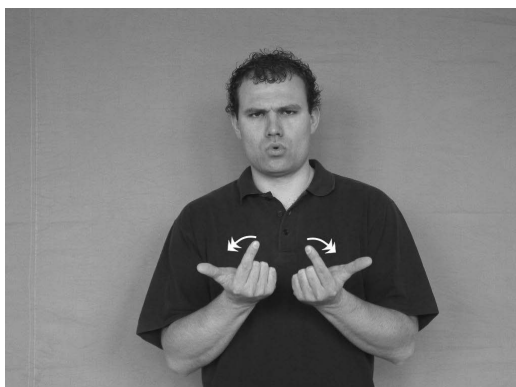

Obr. 112 **CHCEŠ?**

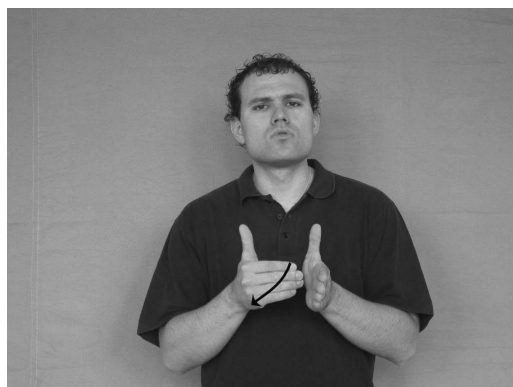

Obr. 113 **MŮŽU?**

Široce otevřenýma očima a zvednutým obočím mluvčí na obrázku signalizuje, že se jedná o otázku, konkrétně o **otázku zjišťovací** (Chceš?, Můžu? atd. – odpověď na tyto otázky je ano/ne).

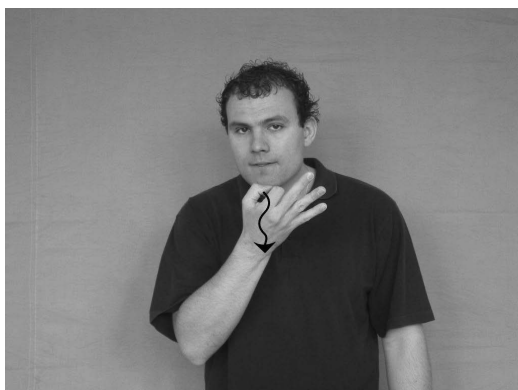
Obr. 114 **ODKUD?**

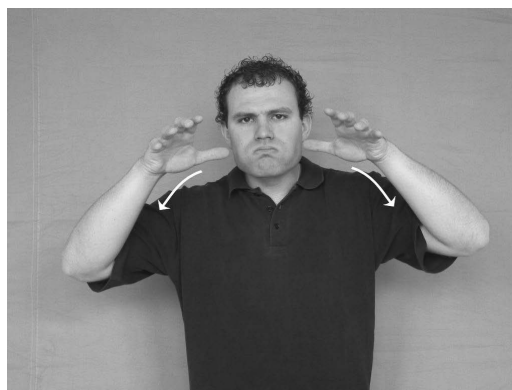
Obr. 115 **PROČ?**

Přimhouřenýma očima a svráštělým obočím mluvčí naopak signalizuje, že se jedná o **otázku doplňovací** (Odkud?, „Proč? atd. – odpověď na tyto otázky vyžaduje obsáhlejší doplnění, nejen odpověď ano/ne).

- **ústa**

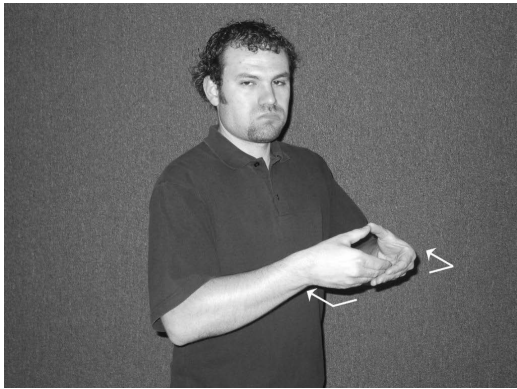

Obr. 116 **MALINKÝ**

Obr. 117 **OBROVSKÝ**

Na prvním obrázku mluvčí tvarem úst (**ústa sevřená, s vykukující špičkou jazyka**) vyjadřuje, že se jedná o něco **malého a drobného**, zatímco na druhém obrázku tvarem úst (**plně nafouknuté tváře**) vyjadřuje, že se jedná o cosi **velkého a objemného**.

Obr. 118 **SILNÁ KNIHA**

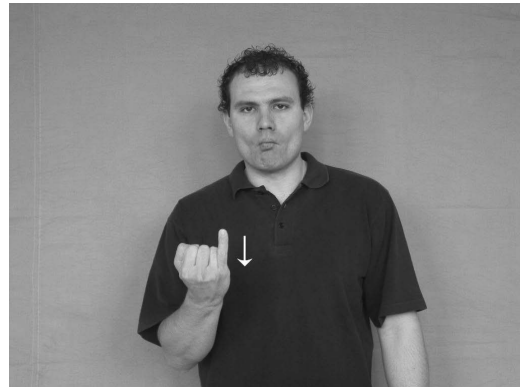

Obr. 119 **ÚTLÁ KNIHA**

- **tváře**

Obr. 120 **TLUSTÝ**

Obr. 121 **HUBENÝ**

Nafouknuté tváře signalizují **velikost** či **objemnost** nějakého předmětu nebo osoby. **Vtažené tváře** vyjadřují pravý opak.

- **hlava**

Obr. 122 **Souhlas**

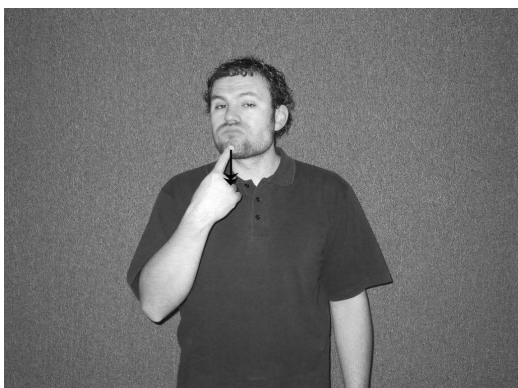

Obr. 123 **Nesouhlas**

Kývání hlavou směrem shora dolů vyjadřuje **souhlas** či **potvrzení pravdivosti** nějakého tvrzení (např. u oznamovací věty). Naopak **otáčení hlavou zleva doprava** vyjadřuje **nesouhlas** nebo **negaci výpovědi**, kterou mluvčí právě ukazuje (např. kroucení hlavou zleva doprava při ukazování věty „Ten obraz se mi líbí.“ neguje celou výpověď, takže dostává význam „Ten obraz se mi nelíbí.“).

Jak jsme mohli vidět ve výše uvedených příkladech, oči mohou být například široce otevřené nebo přimhouřené, ústa pevně semknutá nebo našpulená, tváře nafouknuté nebo naopak vtažené, obočí nadzvižené nebo svráštělé atd. Tyto „pohyby“ jednotlivých částí obličeje samozřejmě nestojí izolovaně, ale různě se kombinují, čímž vzniká nepřehledné množství výrazů, které nesou významy vyjadřované ve znakovém jazyce současně s ukazovanými znaky.

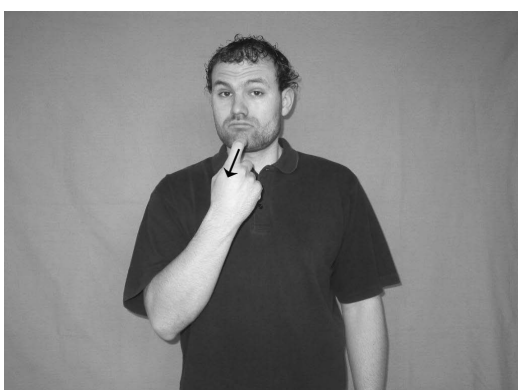
Na následujících obrázcích si ukážeme, jak může odlišná mimika u konkrétního znaku změnit význam celého výrazu. V první dvojici příkladů se jedná o popření, ve druhé dvojici příkladů o změnu z oznámení v otázku.

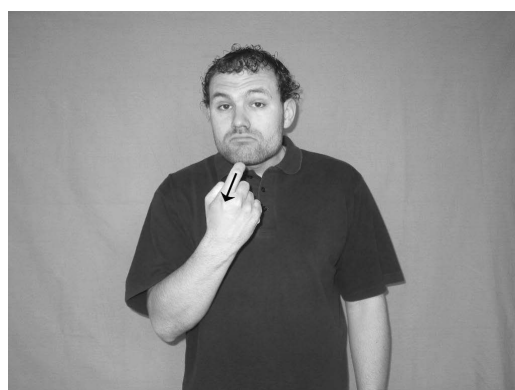
Obr. 124 **LÍBIT SE**

Obr. 125 **NELÍBIT SE**

Obr. 126 **CHTÍT (v oznamovacím způsobu)**

Obr. 127 **CHTÍT (v otázce)**

Je nutné dodat, že mimika jednotlivých neslyšících mluvčích – ačkoli se v některých individuálních rozdílech daných fyzickými dispozicemi může lišit – vykazuje při vyjadřování stejných typů vět či obsahů (např. otázky, podmínovací věty, negativního tvrzení...) shodu. Jinými slovy – různí neslyšící mají stejný nebo podobný výraz obličeje, když se například na něco ptají, nebo když něco popírají. Z toho plyne, že mimika není ve znakovém jazyce používána nahodile, ale že pro její použití existují jistá pravidla.

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

BAKER, Ch. Sentences in American Sign Language. In BAKER, Ch., BATTISON, R. *Sign Language and the Deaf Community : Essays in Honor of William Stokoe*. Md. : National Association of the Deaf, 1980, s. 75-86. ISBN 0-91307-236-2.

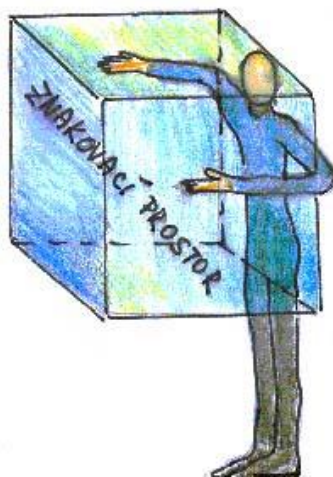
HRONOVÁ, A. Poznáváme český znakový jazyk III. (Tvoření tázacích vět). *Speciální pedagogika*. 2002, roč. 12, č. 2, s. 113-123.

VALLI, C., LUCAS, C. Basic Sentence Types. In VALLI, C., LUCAS, C. *Linguistics of American Sign Language*. 3. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet university Press, 1998, s. 137-145. ISBN 1-56368-042-4.

Využití prostoru v českém znakovém jazyce

Tamara Kováčová a Lucie Kuchařová

Znakové jazyky jsou od mluvených odlišné tím, že se ukazují rukama a vnímají očima. Ale je tu ještě jedna zvláštnost, a to schopnost znakového jazyka užívat prostoru. **Trojrozměrný prostor** před tělem, v němž se produkce znakových jazyků odehrává, se nazývá **základní znakovací prostor**. Bývá ohraničován shora **temenem hlavy**, zdola **dolní částí trupu** a ze stran **upaženými lokty** (viz kapitola Gesto a znak). Jen minimum znaků v běžném projevu je artikulováno mimo tento prostor, tedy např. nad hlavou nebo pod úrovní boků. Právě omezená možnost produkce znakového jazyka jen na určitý prostor je jedním z kritérií, jak odlišit znakový jazyk od pantomimy. (Jiná situace však nastává v projevu uměleckém, při němž prostor bývá mnohdy větší než zmiňovaný znakovací prostor základní, anebo při silném rozrušení neslyšícího mluvčího).

Obr. 128 Základní znakovací prostor

Využívání prostoru pro gramatické účely, které je charakteristické pro znakové jazyky, odlišuje projev ve znakovém jazyce od projevu ve znakované češtině. Ve znakované češtině je „zviditelňován“ většinový mluvený jazyk, čeština, a to tak, že pro jednotlivá slova z češtiny jsou užívány znaky českého znakového jazyka. V tomto projevu je pevně zachován slovosled češtiny a prostor v něm ke gramatickým účelům obvykle využit není.

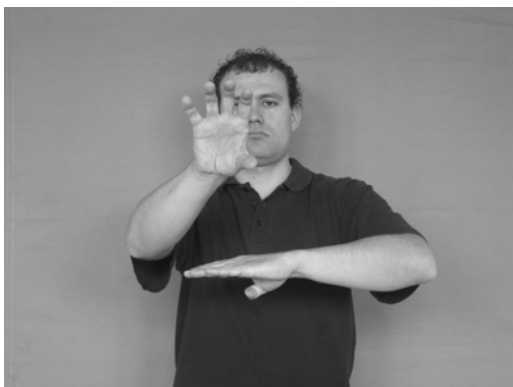
Nyní se podrobněji zaměříme na jednotlivé základní způsoby užívání znakovacího prostoru.

- **Užití prostoru pro vyjádření reálných prostorových vztahů**

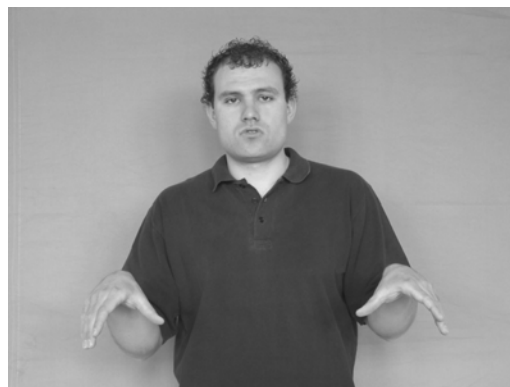
Na rozdíl od mluvených jazyků, v nichž lze k prostoru jen odkazovat, ve znakových jazycích je prostor přímo dostupný, a tak lze jakoby přímo **kopírovat prostorové vztahy** mezi popisovanými předměty reálného světa. Příkladem takového užití prostoru může být **popis pokoje**. Popisujeme-li interiér pokoje, pak reálné pozici a orientaci předmětů v místnosti bude odpovídat i jejich umístění ve znakovacím prostoru. Jednotlivé předměty budou ve znakovacím prostoru vůči sobě umístěny stejně, jak je vidíme ve skutečnosti (na obrázku). Obraz visí na protější straně, křesla stojí po stranách a uprostřed mezi nimi je stolek. Jednotlivé prostorové vztahy jsou vyjádřeny pomocí klasifikátorů (více viz Klasifikátory v českém znakovém jazyce).

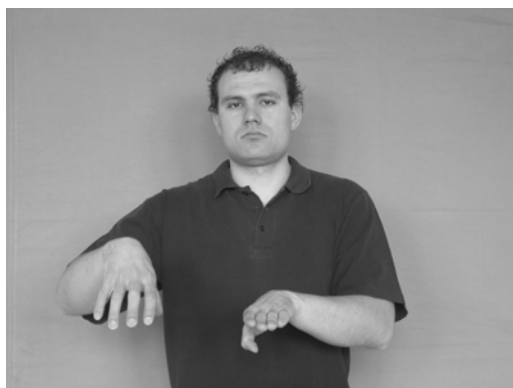
Obr. 129

Obr. 130 **OBRAZ NA PROTĚJŠÍ STĚNĚ**

Obr. 131 **KŘESLA PO STRANÁCH**

Obr. 132 **STOLEK UPROSTŘED (OD PRAVÉHO KŘESLA VLEVO)**

Jiným příkladem může být např. **popis zvířete** – tygra, při kterém mluvčí využívá vlastního těla (jakoby sám byl tygr). Jednotlivé znaky pro části tygrova těla jsou umisťovány stejně jako existují ve skutečnosti (na obrázku). Tlapy má tygr položené před sebou, pruhy na hrudi, čenich uprostřed hlavy, uši po stranách.

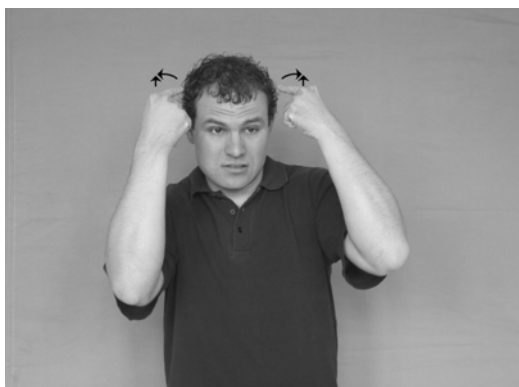
Obr. 133

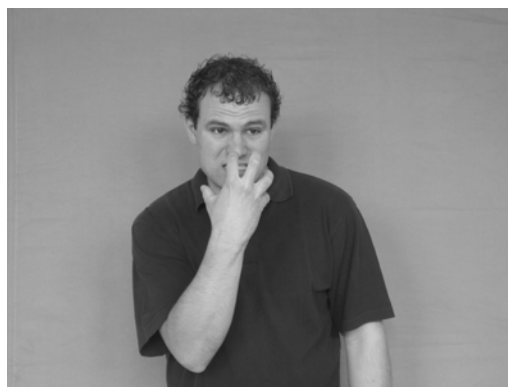
Obr. 135 **PRUHY NA HRUDI**

Obr. 134 **TLAPY POLOŽENÉ PŘED SEBOU**

Obr. 136 **UŠI PO STRANÁCH**

Obr. 137 **ČENICH UPROSTŘED HLAVY**

Další užití prostoru k popisu skutečných prostorových vztahů můžeme vidět při tzv. **střídání rolí**. Střídání rolí je charakteristické pro vyprávění. Ten, kdo vypráví, užívá své tělo pro zastoupení někoho jiného – pro postavu ze svého vyprávění – a ne pro sebe v situaci zde a nyní. Ke změně role užívá především změny výrazu obličeje a změny postoje těla. Výpověď pak produkuje tak, jakoby ji říkala ta osoba, o které se mluví (vypráví).

Podívejme se na následující obrázek, na němž je znázorněna situace rozhovoru tatínka se synem.

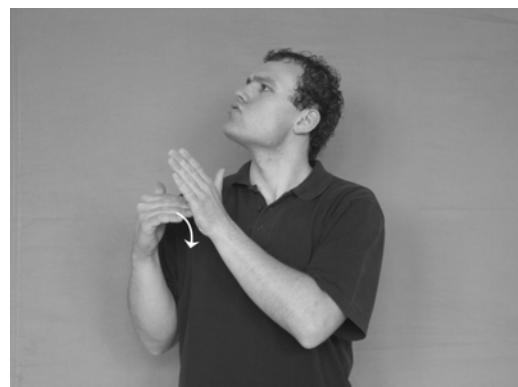

Obr. 138

Převyprávění tohoto dialogu v českém znakovém jazyce bude opřeno právě o střídání rolí. Změnou pozice těla (natočení vlevo) a pohledem dolů na sebe mluvčí bere roli tatínka a obráceně, změnou pozice těla (natočení vpravo) a pohledem nahoru, zase roli syna. Ten, kdo by takové vyprávění sledoval, by neměl žádný problém orientovat se v tom, kdo právě mluví. Střídání rolí tak částečně nahrazuje české uvozující věty typu Syn se zeptal: „...“ a tatínek odpověděl: „...“

Obr. 139 Tatínek: „...VÍŠ.“

Obr. 140 Syn: „PROČ ...?“

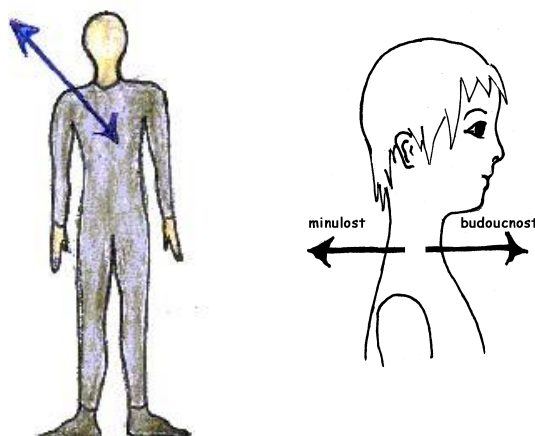
- **Užití prostoru pro gramatické účely**

V těchto případech je znakovací prostor užíván převážně **konvenčně** (ustáleně a domluveně) **bez ohledu** na skutečné **prostorové vztahy** mezi jednotlivými osobami, předměty, ději, stavy atd.

- **Vyjádření času**

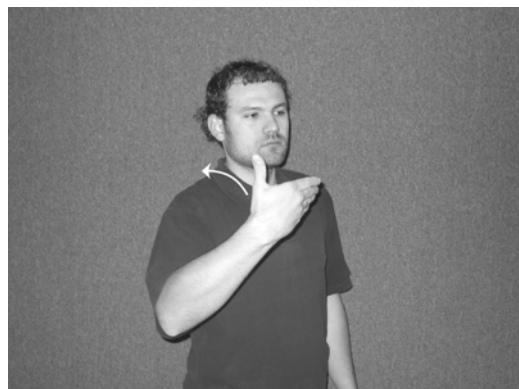
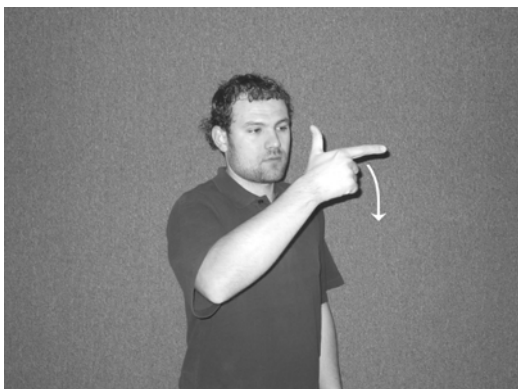
Ve znakovém jazyce lze čas vyjádřit pomocí znaků, které jsou artikulovány na určitých osách, na tzv. **časových osách**. Tyto jednotlivé osy užívají prostoru kolem těla znakujícího. Podívejme se stručně na některé z nich.

Jedna z os je osa vedená nad pravým ramenem zpředu dozadu. Užívá se pro vyjádření minulosti nebo budoucnosti. Budoucnost je v naší kultuře chápána jako to, co je před námi. Naopak minulost jako to, co je již za námi. Tomuto pojetí odpovídá i vyjádření v českém znakovém jazyce. Tělo (rameno) znakujícího zastupuje přítomnost, budoucnost je směřována před tělo, minulost za tělo.

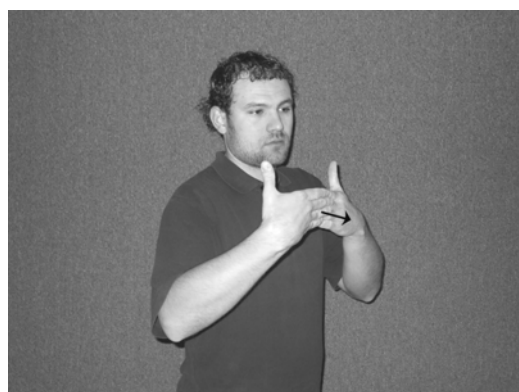
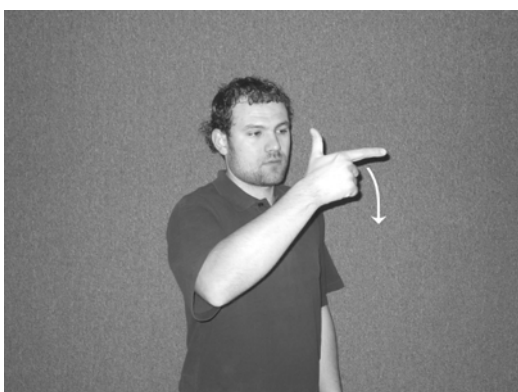

Obr. 141 Osa pro vyjádření minulosti a budoucnosti

Pokud znakující k časovému určení – např. dva měsíce – připojí znak s pohybem po této ose dozadu, pak vyjadřuje minulost – před dvěma měsíci. Pokud do stejného časového určení zahrne znak s pohybem po ose dopředu, pak vyjadřuje budoucnost – za dva měsíce.

Obr. 142 **PŘED DVĚMA MĚSÍCI**

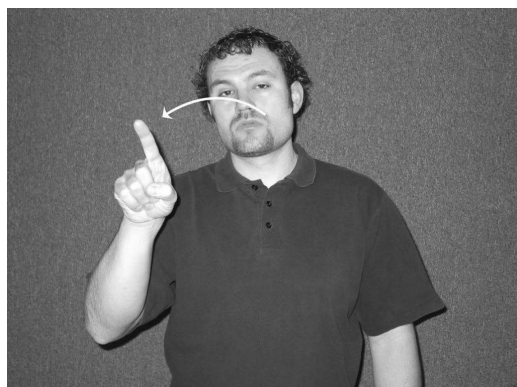
Obr. 143 **ZA DVA MĚSÍCE**

Tato výše uvedená osa je považována za základní. Kromě ní však existují ještě časové osy další. Např. osa směřující zleva doprava před tělem v úrovni prsou. Tato osa je užívána pro vyjádření určitého časového období, doby trvání.

Obr. 144 **Osa pro vyjádření doby trvání**

Začátek časového úseku je artikulován vlevo a konec časového úseku vpravo. Např. doba od osmi do dvanácti hodin nebo období od listopadu do ledna.

Obr. 145 **OD 8 DO 12 HODIN**

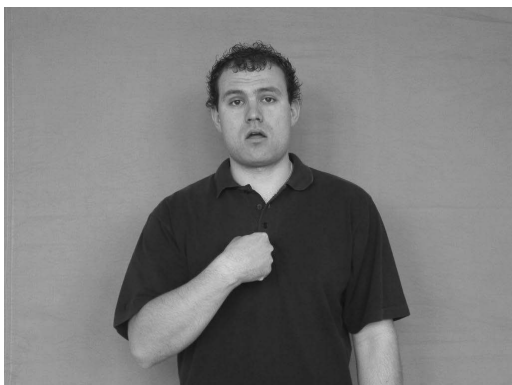
Obr. 146 **OD LISTOPADU DO LEDNA**

Jiným příkladem je osa využívající směru zdola nahoru podél pravé strany těla. Ta je užívána pro vyjádření lidského růstu, vývoje.

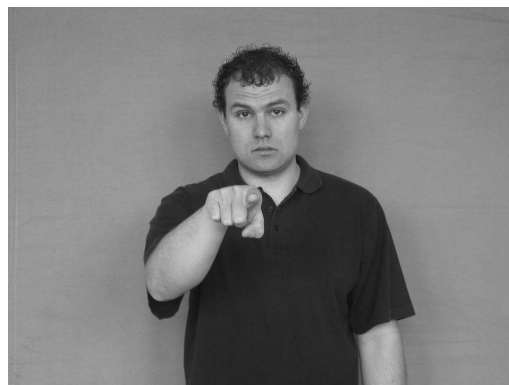
- **System zájmen a slovesných osob**

Podobně jako je užívání jednotlivých časových os dané, neměnné a závazné, je ve znakových jazycích pevně stanoveno i **prostorové uspořádání účastníků komunikace** (já, ty) a **osob, o nichž se mluví** (on/ona/ono).

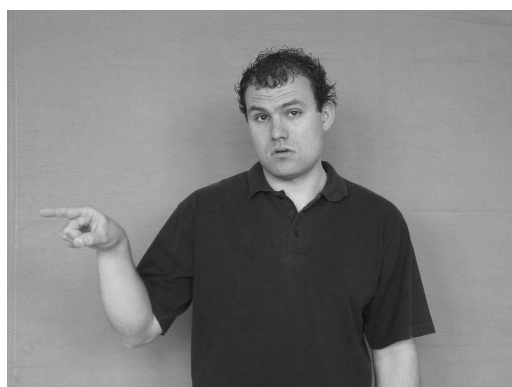
Znak JÁ (mluvčí) se ukazuje na těle znakovajícího. Znak TY (adresát) směřuje naproti mluvčímu. Znak ON/ONA/ONO (ten, o kom se mluví) se ukazuje napravo nebo i nalevo (je-li těchto dalších osob více) od mluvčího. Jinou formu mají znaky JÁ, TY, ON/ONA/ONO, jsou-li v přímém pádě (v češtině 1. pád a 5. pád) a jinou, jsou-li v pádě nepřímém (v češtině ostatní pády).

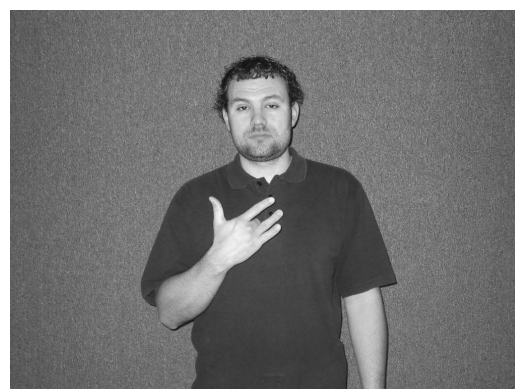
Obr. 147 JÁ (v přímém pádě)

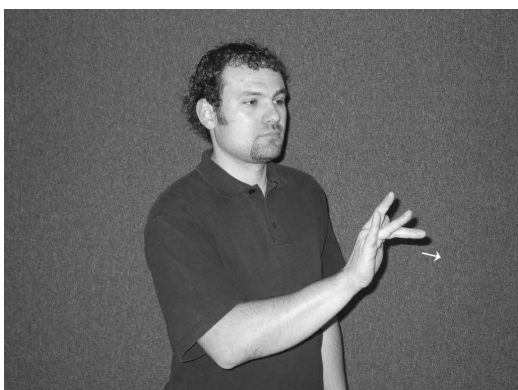
Obr. 148 TY (v přímém pádě)

Obr. 149 ON/ONA/ONO (v přímém pádě)

Obr. 150 JÁ (v nepřímém pádě)

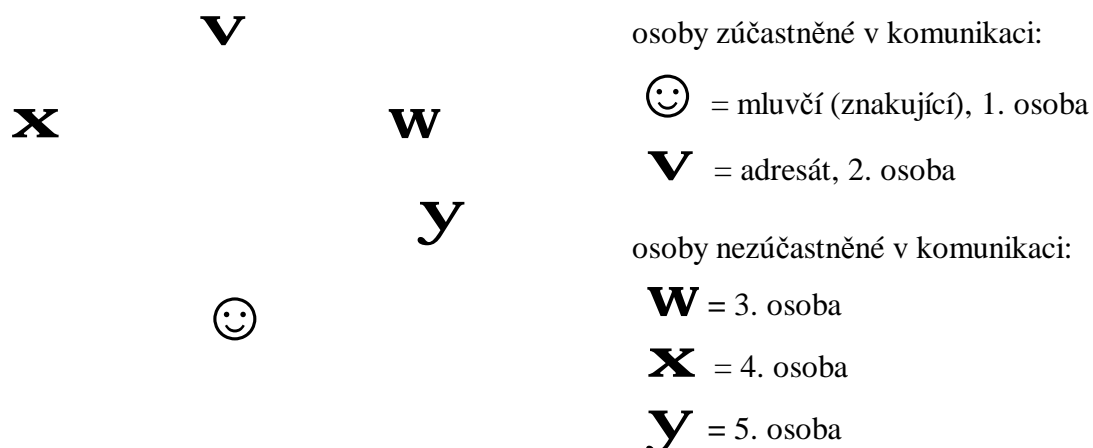

Obr. 151 **TY** (v nepřímém pádě)

Obr. 152 **ON/ONA/ONO** (v nepřímém pádě)

Přehledně jsou pozice jednotlivých osob, zúčastněných (já, ty) i nezúčastněných (on/ona/ono) v komunikaci, vidět na následujícím schématu.

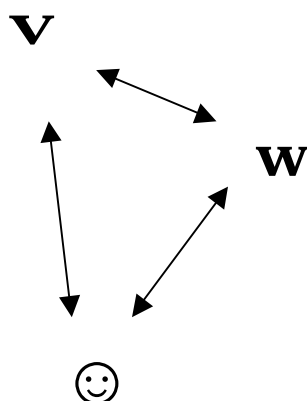
Obr. 153 **Prostorové znázornění pozic jednotlivých osob**

Toto **konvencionalizované umístění** jednotlivých **osob** ve znakovacím prostoru se vztahuje na celý systém **zájmen osobních** (já, ty, on/ona/ono ...) i **přivlastňovacích** (můj, tvůj, jeho/její ...).

Při vyprávění může rozmístění osob a předmětů, o kterých se mluví, vycházet i z jejich skutečné prostorové pozice. Nejprve musíme ukázat základní znak pro danou osobu/předmět a poté tuto osobu/předmět do znakovacího prostoru umístit. Při dalším zmiňování již umístěné osoby/předmětu stačí k dané osobě pouze odkazovat. Adresátovi bude zcela jasné, ke komu se naše výpověď vztahuje. Odkazování v prostoru je nezbytné pro udržení soudržnosti vyprávění.

Umístění mluvčího (znakujícího) a adresáta je však závazné a neměnné tak, jak bylo znázorněno ve schématu.

Konvencionalizované umístění jednotlivých osob ve znakovacím prostoru je důležité nejen pro odkazování, ale i pro vyjadřování **slovesné shody**. U shodových sloves (více viz Typy sloves v českém znakovém jazyce) se vztahy mezi jednotlivými osobami vyjadřují změnou směru pohybu v horizontální linii na spojnicích mezi jednotlivými osobami (jejich pozicemi v prostoru).

osoby zúčastněné v komunikaci:

☺ = mluvčí (znakující), 1. osoba

V = adresát, 2. osoba

osoba nezúčastněná v komunikaci:

W = 3. osoba

Obr. 154 **Prostorové znázornění vztahů mezi jednotlivými osobami**

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. Sign Formation nad Variation. In BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. *American Sign Language. A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture*. 1. vyd. Washington, D. C. : Gallaudet University Press, 1980, s. 175-177, 223-236. ISBN 0-930323-84-X.

KYLE, J.G., WOLL, B. *Sign Language. The Study of Deaf People and Their Language*. Cambridge University Press : Cambridge, 1985, s. 31, 86, 136-138, 142-143. ISBN 0-521-5717-9.

LIDELL, S.K. Four funtion of a Locus : Reexamining the Structure of Space in ASL. In LUCAS, C. *Sign Language Research (Teoretical Issues)*. 1. vyd. Gallaudet University : Washington, D.C., 1990, s. 176-179, 193-196. ISBN 0-930323-58-0.

Typy sloves v českém znakovém jazyce

Lenka Tikovská a Lucie Kuchařová

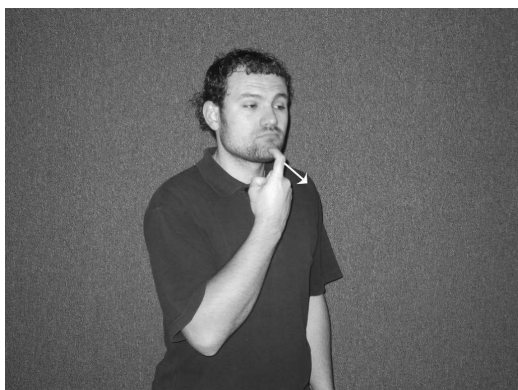
Podobně jako v mluvených jazycích, i v jazycích znakových existují jazykové prostředky, které označují **stavy** a **děje**, tedy **slovesa**. Zjednodušeně lze říci, že sloveso je základním prvkem věty. Sloveso nám říká, co podmět dělá (např. Petr jde.), popř. co je s ním děláno (např. Dům se staví.).

Podívejme se podrobněji na **kategorie** (typy) **sloves** v jazycích znakových. Základní typy sloves jsou ve všech znakových jazycích obdobné, neboť vyplývají z vizuálně-motorické povahy znakových jazyků a především pak z podobných způsobů užívání prostoru. V případě sloves je prostor užíván nejen k **popisu skutečných prostorových vztahů**, ale i ke **gramatickým účelům**. Každý typ sloves má svá specifika a slovesa v každé skupině se navzájem podobají právě způsobem, jak užívají prostoru. V českém znakovém jazyce se jednotlivé typy sloves nazývají: **slovesa prostá, prostorová a shodová**.

- **Slovesa prostá**

Tato slovesa mají za všech okolností **stejný tvar**, jejich parametr pohybu se pro vyjádření osoby ani čísla nemění. **Osobu** a **číslo** nese **jméno** (např. Petr, maminka atd.) nebo **zájmeno** (např. já, ty, on/ona/ono v přímém, nebo nepřímém pádě), které je nutné ke slovesu přidat.

Slovesa prostá se většinou znakují **na těle**, jako např. slovesa CHTÍT, PAMATOVAT SI, TĚŠIT SE, či v jeho **blízkosti**, např. slovesa ZAPOMENOUT, MILOVAT.

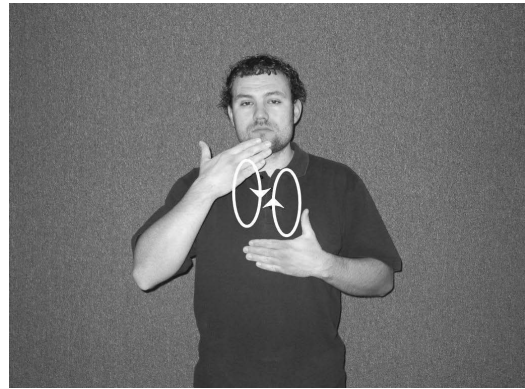
Obr. 155 CHTÍT

Obr. 156 PAMATOVAT SI

Obr. 157 **TĚŠIT SE**

Obr. 158 **MILOVAT**

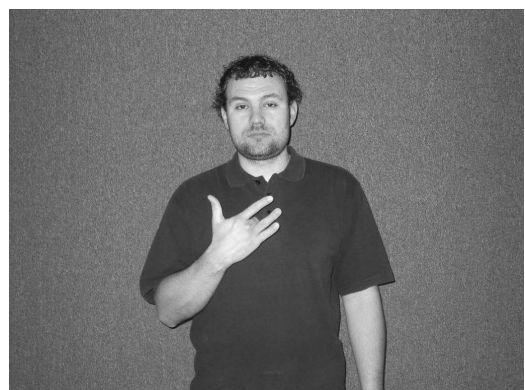
Obr. 159 **ZAPOMENOUT**

Obr. 160 **MILUJI TĚ**

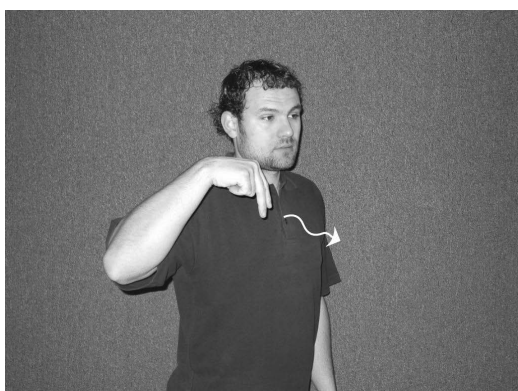

Obr. 161 **MILUJEŠ MĚ**

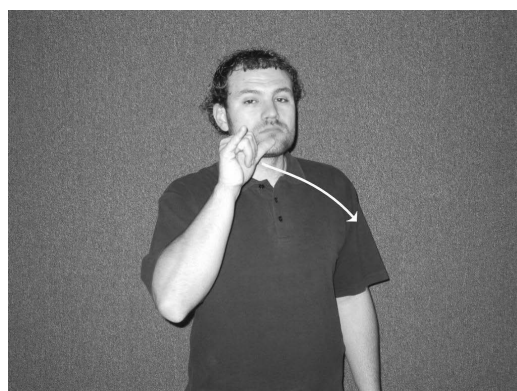

- **Slovesa prostorová**

Do této skupiny patří slovesa, která vyjadřují **pohyb objektu** (z jednoho místa na místo druhé), např. JÍT, JET, LETĚT, nebo slovesa, která v sobě zahrnují **určení místa** (změnou umístění znaku), kde je činnost vykonávána, např. OPEROVAT, případně i **prostředku** (změnou tvaru ruky), kterým je činnost prováděna, např. HOLIT SE. Holit lze tvář, podpaží, nohy apod. Prostředkem v tomto případě může být břitva, nebo holicí strojek. Tato slovesa jakoby „kopírují“ reálný děj. I k tomuto typu sloves je nutné přidat **jméno**, či **zájmeno** vyjadřující gramatickou kategorii **osoby a čísla**.

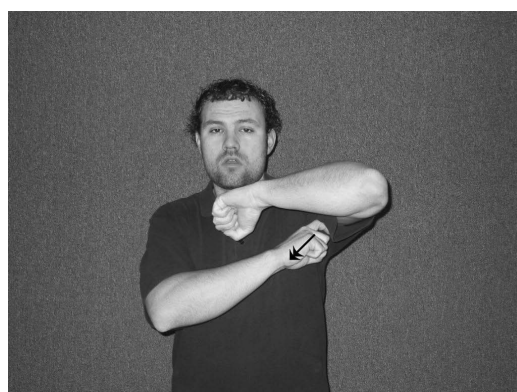
Obr. 162 **JÍT NĚKAM** (pryč od mluvčího)

Obr. 163 **JET NĚKAM** (odsud pryč)

Obr. 164 **HOLIT SE** (strojkem na tváři)

Obr. 165 **HOLIT SE** (strojkem v podpaží)

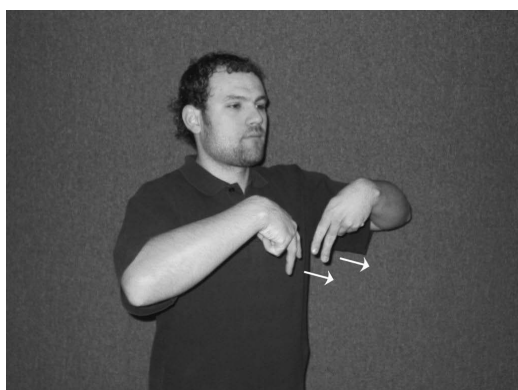
Prostorová slovesa se velmi často pojí s klasifikátory, proto se jim také někdy říká **slovesa klasifikátorová**, např. HOLIT SE (strojkem na tváři), HOLIT SE (elektrickým strojkem na tváři). (Více viz Klasifikátory v českém znakovém jazyce.)

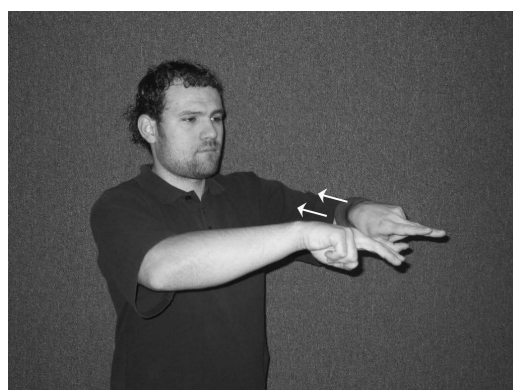
Obr. 166 **HOLIT SE** (elektrickým strojkem na tváři)

- **Slovesa shodová (směrová)**

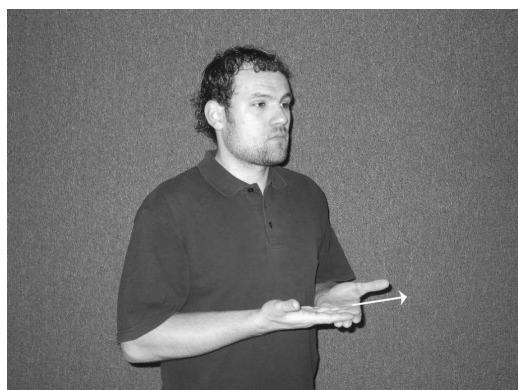
Slovesa shodová na rozdíl od sloves prostých a prostorových **mění své parametry** pro vyjádření gramatické kategorie **osoby** a **čísla**. Konkrétně dochází ke **změně směru pohybu**, jak můžeme vidět při ukazování znaků VRÁTIT, POMÁHAT, DÁT. Začátek a konec pohybu je vždy ve vztahu ke gramatikalizovaným pozicím osob. (Více viz Využití prostoru v českém znakovém jazyce.)

Obr. 167 **VRACÍM TI**

Obr. 168 **VRACÍŠ MI**

Obr. 169 **POMŮŽU TI**

Obr. 170 **POMŮŽEŠ MI**

Obr. 171 **DÁM TI**

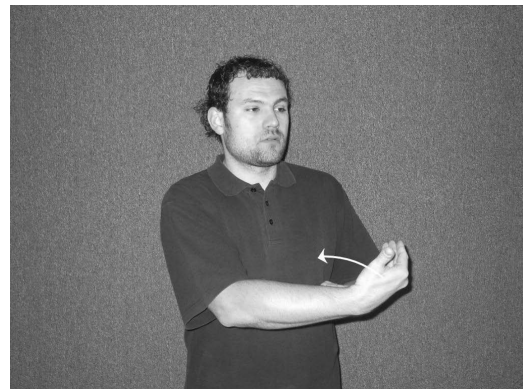

Obr. 172 **DÁŠ MI**

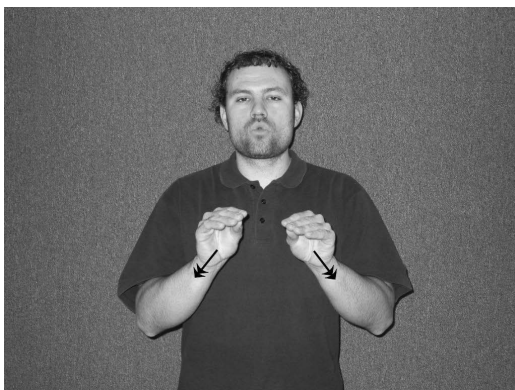
U některých sloves této skupiny dochází dokonce i ke **změně orientace dlaně**, např. NAVŠTÍVIT a UČIT.

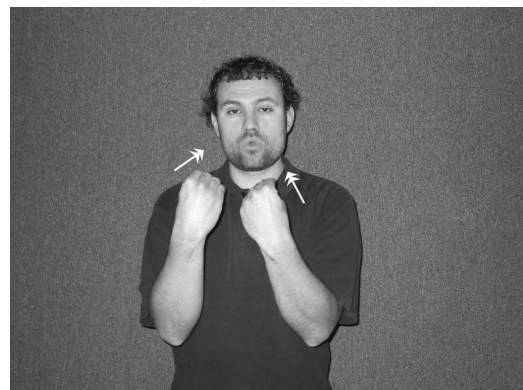
Obr. 173 **NAVŠTÍVÍM TĚ**

Obr. 174 **NAVŠTÍVÍŠ MĚ**

Obr. 175 **UČÍM TĚ/UČIT**

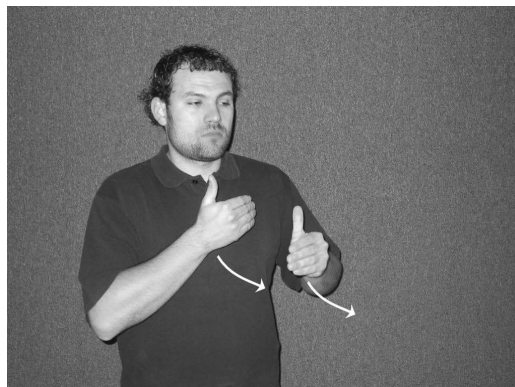

Obr. 176 **UČÍŠ MĚ/UČIT SE**

Zvláštním příkladem je sloveso POZVAT, u něhož se můžeme setkat s neobvyklým pohybem směrem od předmětu k podmětu. To znamená, že pohyb nezahajujeme u osoby, která činnost vykonává (kdo zve), ale u osoby, která je danou činností zasažena (u toho, kdo je zvaný).

Obr. 177 **ZVU TĚ**

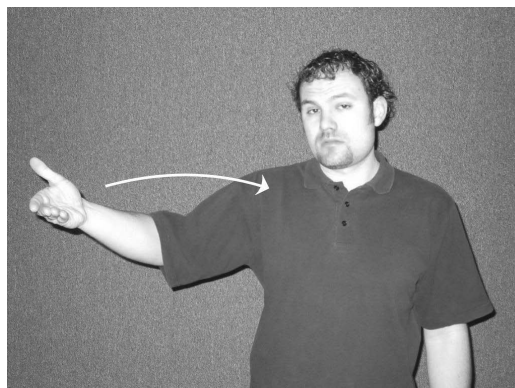

Obr. 178 **ZVEŠ MĚ**

Všechny výše uvedené změny směru pohybu, změna orientace dlaně a pohyb od předmětu k podmětu nejsou patrné pouze na ose JÁ – TY či TY – JÁ, ale někdy i na osách JÁ – ON, ON – JÁ, JÁ – VY atd.

Obr. 179 **DÁM MU/JÍ**

Obr. 180 **DÁ MI**

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

MACUROVÁ, A., BÍMOVÁ, P. Poznáváme český znakový jazyk II. (Slovesa a jejich typy). *Speciální pedagogika*. 2001, roč. 11, č. 5, s. 285-296.

KYLE, J.G., WOLL, B. Sign Morphology and Syntax: The Grammar of BSL. In KYLE, J.G., WOLL, B. *Sign Language. The Study of Deaf People and Their Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993, s. 131-161. ISBN 0-521-35717-9.

VODRÁŽKOVÁ, D. Shodová slovesa v českém znakovém jazyce. [Bakalářská práce]. Praha : Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2003.

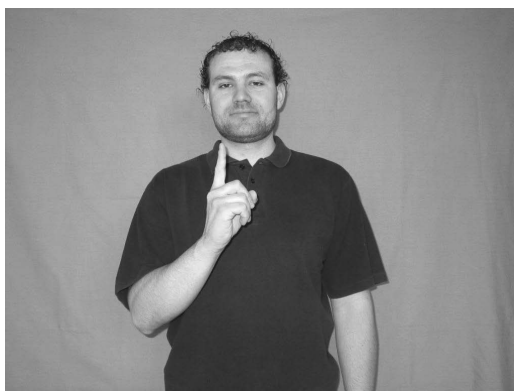
Klasifikátory v českém znakovém jazyce

Lenka Tikovská a Lucie Kuchařová

Klasifikátory jsou specifickou skupinou prostředků, které jsou značně rozšířené v mnohých jazycích znakových a i v některých jazycích mluvených. Jsou to prostředky, které se pojí se jménem a které slouží k zařazení předmětu do určité skupiny předmětů, s nějakými **společnými** anebo **podobnými vlastnosti**, jako je např. tvar, materiál, velikost, tloušťka, uspořádání, obvod či objem.

Pro snazší porozumění se podívejme na několik příkladů. Nejprve z mluveného jazyka a potom z jazyka znakového. V mluvených jazycích se klasifikátory často vyskytují např. v čínštině a indiánských jazycích. V češtině řekneme dvě tužky, avšak v čínštině řekneme liang **zhi** qianbi, což doslovně znamená dvě-**dlouhá věc**-tužka. Právě výraz **zhi** (dlouhá věc) je klasifikátor, který zařazuje tužku ke třídě dlouhých věcí. Stejný klasifikátor se pojí i s hůlkami na jedení, cigaretou a jinými tenkými dlouhými věcmi.

Jak uvidíme dále, ve znakových jazycích klasifikátory užíváme podobným způsobem. Pohledy na třídění klasifikátorů nejsou zcela jednotné, a tak se u různých autorů setkáme s rozlišováním odlišných skupin klasifikátorů – např. klasifikátor osob, klasifikátor větších skupin, klasifikátor dopravních prostředků, klasifikátor plochých předmětů, klasifikátor válcových předmětů, klasifikátory držení, klasifikátor malých kulatých předmětů apod.

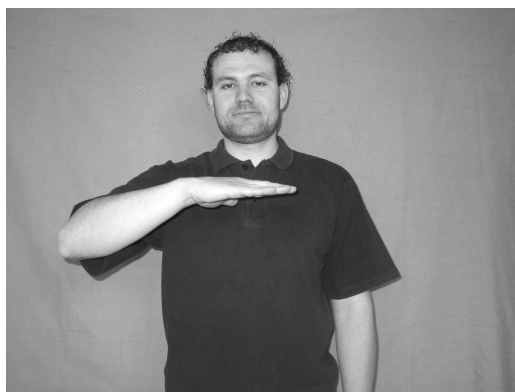
Obr. 181 **Klasifikátor osob a dlouhých tenkých předmětů**

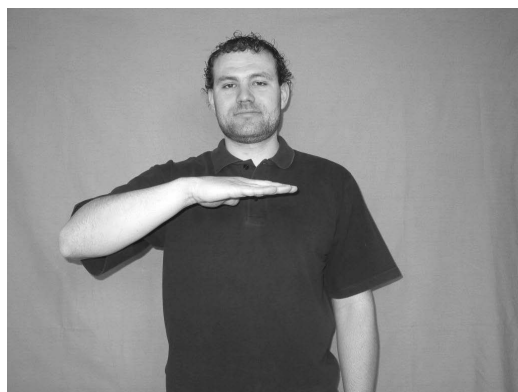
Obr. 182 **Klasifikátor větších skupin**

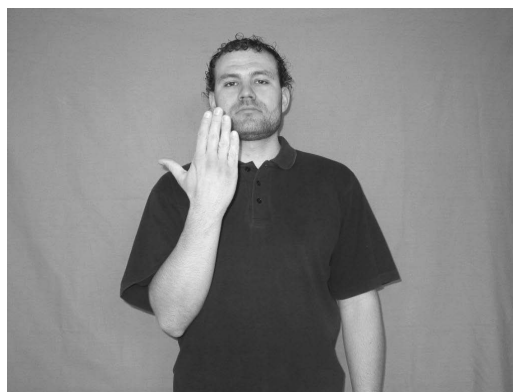
Obr. 183 **Klasifikátor větších skupin**

Obr. 184 **Klasifikátor dopravních prostředků (s více než dvěma koly)**

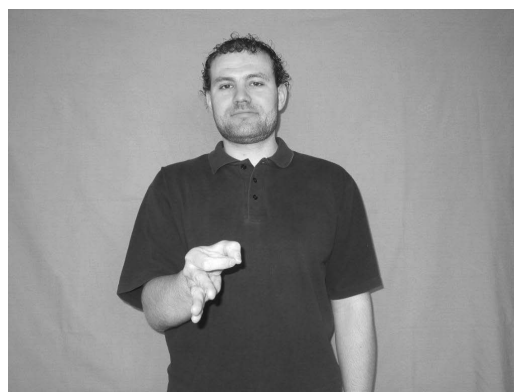
Obr. 185 **Klasifikátor plochých předmětů**

Obr. 186 **Klasifikátor plochých předmětů**

Obr. 187 **Klasifikátor předmětů tvaru válce**

Obr. 188 **Klasifikátor malých kulatých předmětů**

Obr. 189 **Klasifikátor držení dlouhých kulatých předmětů**

Všechny klasifikátory jsou reprezentovány určitým **tvarem ruky**, mluvíme o tzv. **klasifikátorových tvarech ruky**.

Klasifikátory mají vlastně podobnou funkci jako zájmena, zastupují jména. Klasifikátor je možné užít až po ukázání základního znaku pro předmět, o kterém mluvíme. Nelze nejprve ukázat klasifikátor a pak až znak předmětu. Bez ukázání zastupovaného předmětu by nebylo jasné, v jaké souvislosti daného klasifikátoru používáme. Po zbytek vyprávění, pokud mluvíme o stále stejném předmětu, již není nutné původní znak opakovat a lze užívat jen příslušný klasifikátor. Podle uspořádání předmětů, o kterých mluvíme, lze např. přizpůsobit tvar ruky a/nebo umístění a orientaci dlaně klasifikátoru v prostoru. Podívejme se, jak to vypadá v českém znakovém jazyce:

Obr. 190 **LIDÉ STOJÍCÍ V ŘADĚ VEDLE SEBE**

Obr. 191 **LIDÉ STOJÍCÍ V ŘADĚ ZA SEBOU**

Obr. 192 **VZÁJEMNÉ SETKÁNÍ DVOU LIDÍ**

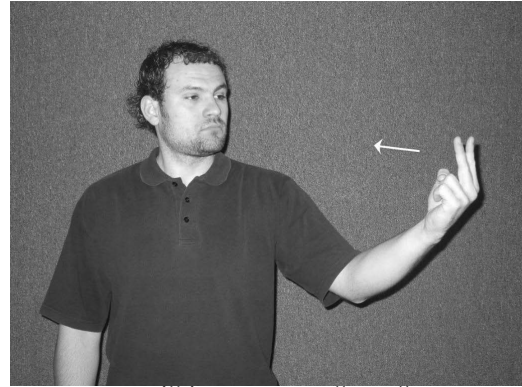
Obr. 193 **Klasifikátor množství plochých předmětů narovnaných na sobě**

Dalším příkladem používání klasifikátorů v mluveném jazyce mohou být slovesa indiánského jazyka Navaho. Slovesa pro pohyb a umístění se v tomto jazyce skládají z kořene a různých přípon, které blíže specifikují tvar a směr pohybujícího se předmětu a určují průběh děje. Např. – **lts'id** je přípona pro nezávislý pohyb pevných a kulatých objektů a – **odéél** je přípona pro nezávislý pohyb tenkých a ohebných předmětů.

Podobně jako je tomu v jazyce Navaho, i klasifikátory ve znakových jazycích se stávají **součástí sloves pro pohyb a umístění**. Pak je součástí slovesa nejen jeho původní pohyb, ale právě i určitý klasifikátorový tvar ruky - podle toho, o jakém předmětu mluvíme. Klasifikátorová slovesa nám popisují např. (1) **směr pohybu předmětu**, např. Blíží se ke mně osoba., Blíží se ke mně dvě osoby., Auto jede do kopce a z kopce., (2) **umístění předmětu v prostoru**, např. Kočka sedí na plotě., popř. i (3) **prostředek konání děje**, např. Holit se elektrickým strojkem na tváři. (Srov. kapitola Typy sloves v českém znakovém jazyce.)

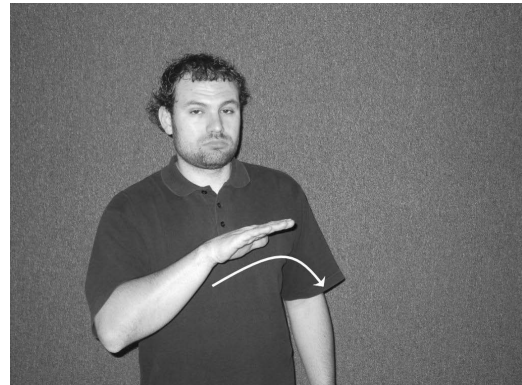
Obr. 194 **BLÍŽÍ SE KE MNĚ OSOBA.**

Obr. 195 **BLÍŽÍ SE KE MNĚ DVĚ OSOBY.**

Obr. 196 **AUTO JEDE DO KOPCE A Z KOPCE.**

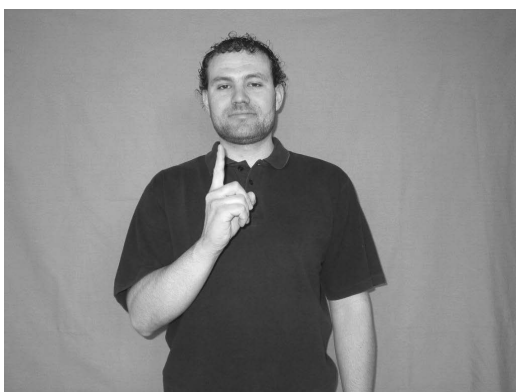

Obr. 197 **KOČKA SEDÍ NA PLOTĚ**

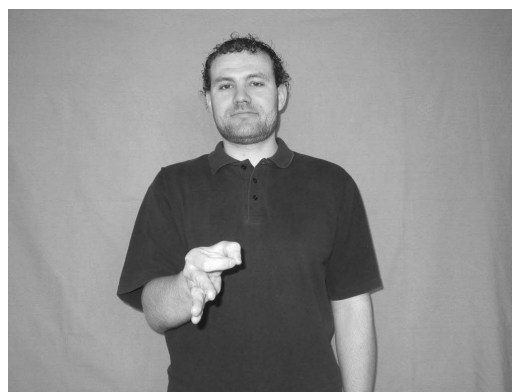

Obr. 198 **HOLIT SE ELEKTRICKÝM STROJKEM NA TVÁŘI.**

V odborné literatuře bývají nejvíce popsány jednotlivé klasifikátorové tvary rukou a způsoby pohybu v klasifikátorových slovesech. Mnohem méně často se dočteme, jak a kdy správně klasifikátory užívat. Výběr typu klasifikátoru mnohdy záleží na tom, co je pro nás přednější, co chceme vyjádřit. Zda chceme mluvit o předmětu jako celku, nebo jen zdůraznit nějaký jeho rys. Jednotlivé klasifikátory totiž mohou zastupovat celý předmět – např. osobu, minci atd., nebo vyzdvihují jen nějakou vlastnost předmětu – např. obrys (klasifikátor obrysu pokoje, klasifikátor obrysu kulatého předmětu apod.).

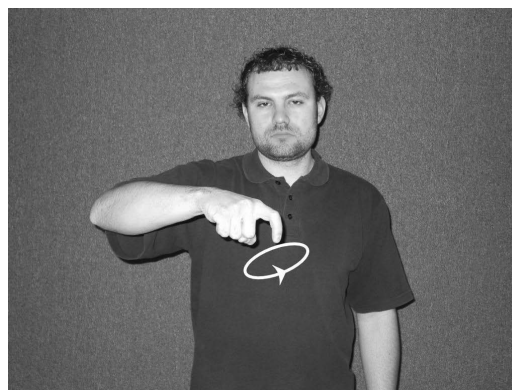
Obr. 199 **Klasifikátor pro osobu**

Obr. 200 **Klasifikátor pro minci**

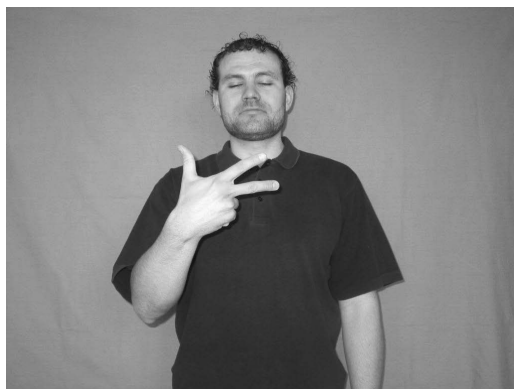

Obr. 201 **Klasifikátor obrysu pokoje**

Obr. 202 **Klasifikátor obrysu kulatých předmětů**

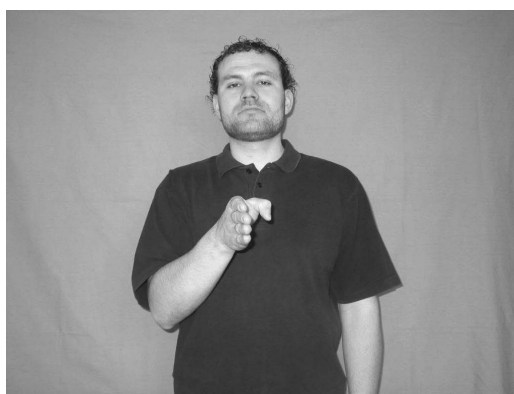
Klasifikátorové tvary ruky nejsou ve všech znakových jazycích identické. Např. český znakový jazyk užívá pro dopravní prostředky jiný tvar ruky než americký znakový jazyk. V českém znakovém jazyce orientace dlaně navíc rozlišuje, zda klasifikátor zastupuje auto/autobus/vlak/tramvaj, nebo zda klasifikátor odkazuje ke kolu/motocyklu/koloběžce.

Obr. 203 **Klasifikátor dopravních prostředků v americkém znakovém jazyce**

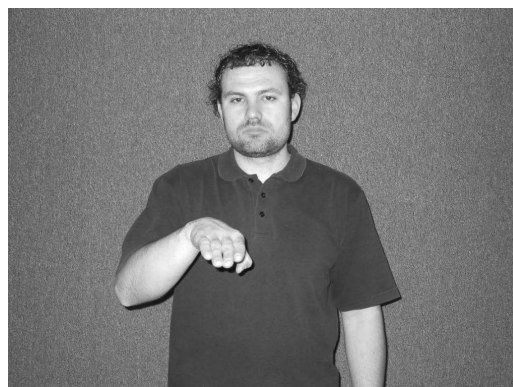
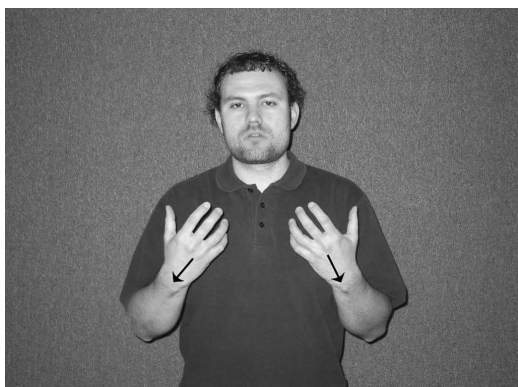

Obr. 204 **Klasifikátor pro auta/autobusy/vlaky/tramvaje v českém znakovém jazyce**

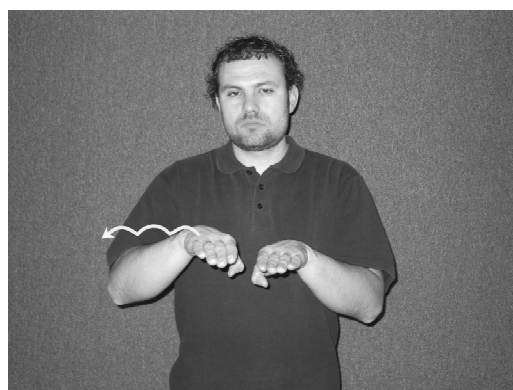
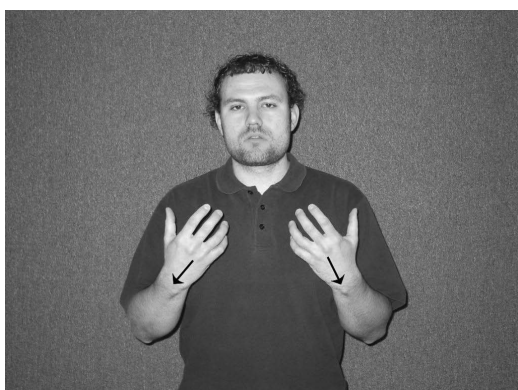

Obr. 205 **Klasifikátor pro motocykly/kola/koloběžky v českém znakovém jazyce**

Klasifikátory mohou také sloužit jako prostředek pro vyjádření **množného čísla**. Budeme-li chtít místo „Na parkovišti stojí auto.“ ukázat „Na parkovišti stojí auta.“, stačí pouze několikrát v prostoru **zopakovat** příslušný klasifikátor dopravního prostředku.

Obr. 206 NA PARKOVIŠTI STOJÍ AUTO.

Obr. 207 NA PARKOVIŠTI STOJÍ AUTA.

Klasifikátorové tvary rukou jsou většinou pojmenovávány podle **písmen jednoruční prstové abecedy** dané země. Např. u nás se klasifikátorový tvar ruky pro osoby a dlouhé tenké předměty nazývá klasifikátorový tvar D, jelikož je totožný s písmenem D v české jednoruční prstové abecedě.

Obr. 208 Klasifikátorový tvar D

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

ALLAN, K. Classifiers. *Language*, 1977, roč. 53, s. 285-311.

BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. Classifiers. In BAKER-SHENK, Ch., COKELY, D. *American Sign Language. A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture*. 1. vyd. Washington, D. C. : Gallaudet University Press, 1980, s. 287-322. ISBN 0-930323-84-X.

MACUROVÁ, A., VYSUČEK, P. Poznáváme český znaková jazyk VII. Klasifikátorové tvary ruky. *Speciální pedagogika*. 2005, roč. 15, č. 4, s. 262-275.

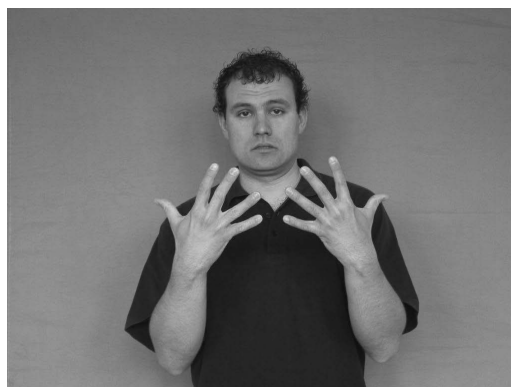
Různé způsoby počítání v českém znakovém jazyce

Helena Šebková

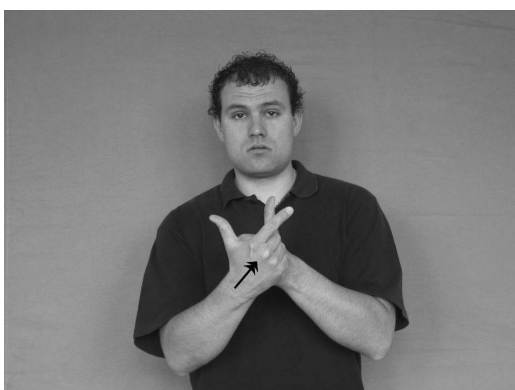
Jako každý jiný jazyk mají i znakové jazyky schopnost vyjádřit **určitý počet** „něčeho“. Nějakou zkušenost s ukazováním číselných údajů pomocí rukou má každý slyšící člověk, který se někdy pokoušel domluvit s druhým a nemohl nebo nechtěl přitom použít hlasitou řeč. Byl však přitom limitován počtem prstů na obou rukou – více než deset ukázat nemohl. Znakové jazyky takto limitovány nejsou. Za použití deseti prstů dovedou vyjádřit čísla od mínus nekonečna až do nekonečna, a to pomocí znaků – stejně jako to dokáže pomocí slov např. čeština. Jak vypadají některé číslovky v českém znakovém jazyce, můžeme vidět na následujících obrázcích. Zatímco první dva (Obr. 209 a Obr. 210) vám jistě budou připadat povědomé, protože se shodují s ukazováním číselných údajů pomocí rukou v běžné slyšící společnosti, zbylé čtyři (Obr. 211-214) již pro vás patrně nebude tak snadné identifikovat.

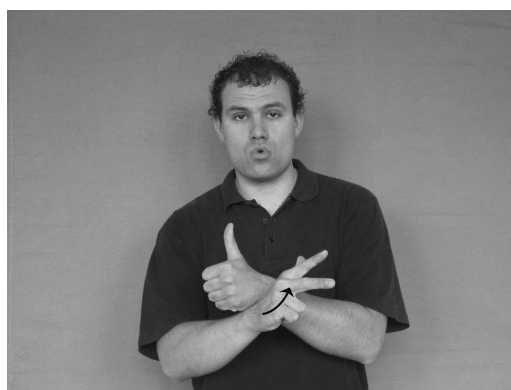
Obr. 209 **DVĚ**

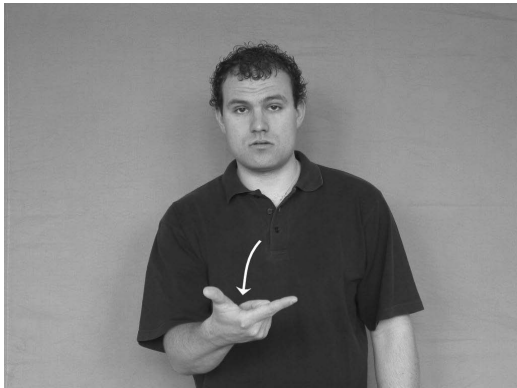
Obr. 210 **DESET**

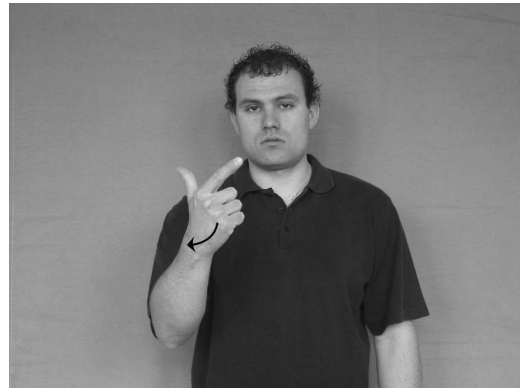
Obr. 211 **DVANÁCT**

Obr. 212 **OSMNÁCT**

Obr. 213 **DVACET**

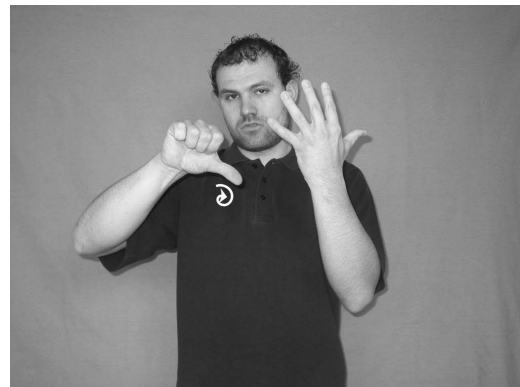

Obr. 214 **DVĚ STĚ**

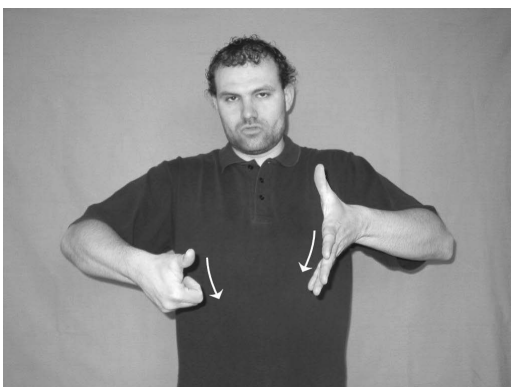
Některé číslovky mohou být ve znakovém jazyce vyjádřeny různým způsobem podle toho, o jaké věci člověk zrovna hovoří, tedy podle **kontextu**. Ukážeme-li například „šest bratrů“ a „šest hodin“ použijeme jiný tvar číslovky „šest“. Podobně jiný tvar číslovky užijeme i v případě „šestý v pořadí“ či „šestého“ v souvislosti s datem.

Obr. 215 **ŠEST (Mám šest bratrů.)**

Obr. 216 **ŠEST (Sraz si dáme v šest hodin.)**

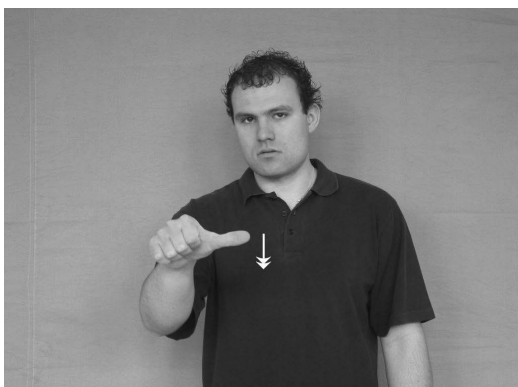

Obr. 217 **ŠESTÝ (Na MS v hokeji jsme byli šestí.)**

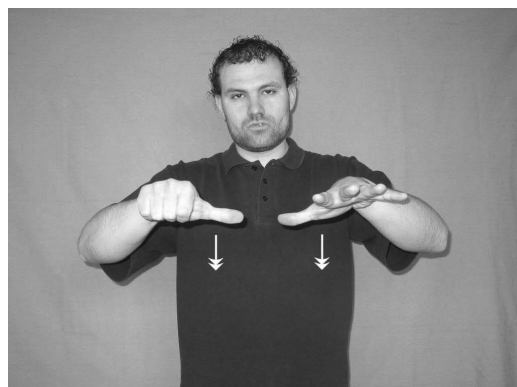

Obr. 218 **ŠESTÝ (Dnes je šestého března.)**

Stejně tak chceme-li ve znakovém jazyce například ukázat „šest měsíců“, „šest let“ nebo „šest korun“, bude se číslovka „šest“ ve všech příkladech trochu lišit. Navíc však – v těchto třech jmenovaných příkladech (samozřejmě nejen pouze v těchto čtyřech) – dochází ve znakovém jazyce ke zvláštnímu jevu. Číslovka se zde spojuje do jediného znaku se jménem, tj. se znakem MĚSÍC, ROK, KORUNA či HODINA – říkáme, že je **inkorporována**.

Obr. 219 **MĚSÍC**

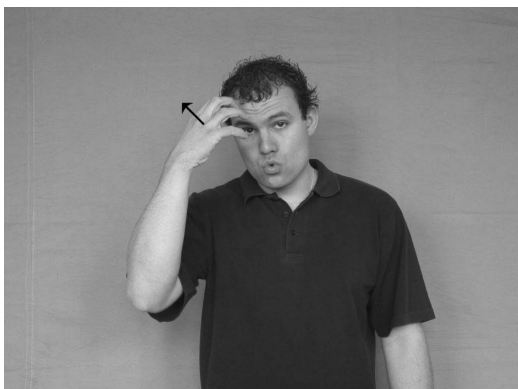
Obr. 220 **ŠEST MĚSÍCŮ**

Obr. 221 **ROK**

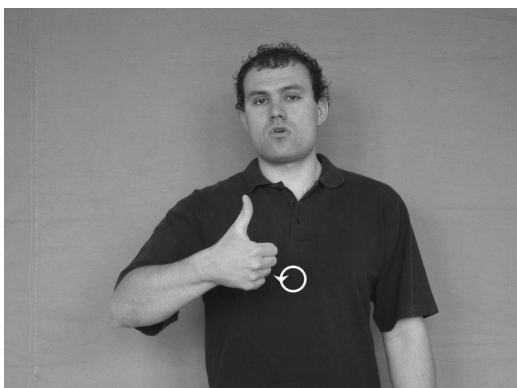
Obr. 222 **ŠEST LET (stáří osoby)**

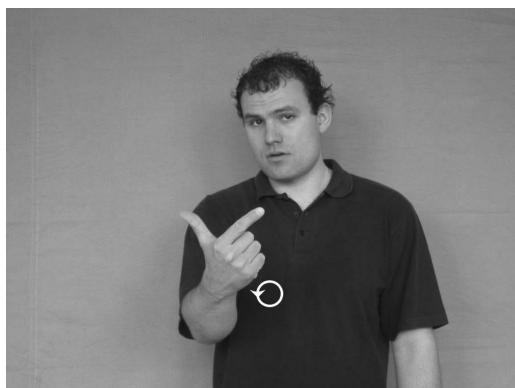
Obr. 223 **KORUNA**

Obr. 224 **ŠEST KORUN**

Obr. 225 **HODINA**

Obr. 226 **DVĚ HODINY**

Na předešlých obrázcích jsme mohli názorně vidět, že ve znakovém jazyce lze spojit znak pro číslovku se znakem pro jméno do jediného znaku. Takovéto spojení je možné díky jedné z charakteristických vlastností českého znakového jazyka (a znakových jazyků obecně), která se nazývá **simultánnost** (více viz Znakový jazyk). Tento pojem v kontextu znakových jazyků znamená „možnost ukazovat několik věcí současně“. Proto můžeme ve znakovém jazyce jediným znakem vyjádřit například „dvě hodiny“, „šest měsíců“, „šest korun“ (platí to především tam, kde tato čísla vyjadřují časové údaje, peněžní hodnoty apod.).

Simultánnost však neznamena pouze to, že ve znakovém jazyce je možné spojit dva znaky do jediného. Projevuje se i v tom, že je možné ukazovat v jedné výpovědi současně něco jiného pravou rukou a něco jiného levou rukou, nebo v tom, že lze sdělovat informaci nejen pomocí rukou, ale současně i pomocí výrazu obličeje – mimiky. Touto vlastností se znakový jazyk odlišuje od jazyka mluveného, v němž je možné řadit slova pouze v řadě za sebou, ale nikdy jich nelze více než jedno napsat či vyslovit v jednom okamžiku.

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

ŠEBKOVÁ, H. *Číslovky v českém znakovém jazyce*. [Bakalářská práce], Praha : Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2005.

LUCAS, C., VALLI, C. Numeral incorporation. In LUCAS, C., VALLI, C. *Linguistics of American Sign Language*. 3. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 1998, s. 70-73. ISBN 1-56368-042-4.

LEYBAERT, J. VAN CUTSEM, M.N. Counting in Sign Language. *Journal of Experimental Child Psychology*. 2002, Vol. 81, Num. 4, pp. 482-501.

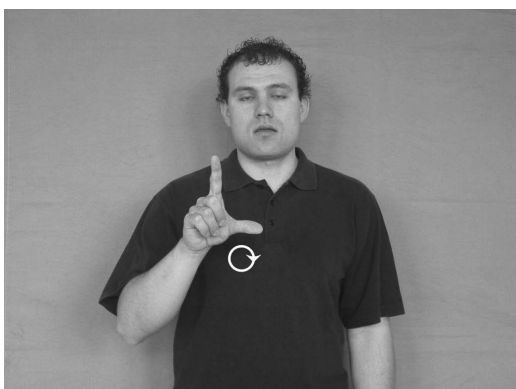
Vlastní jména v českém znakovém jazyce

Lucie Kuchařová

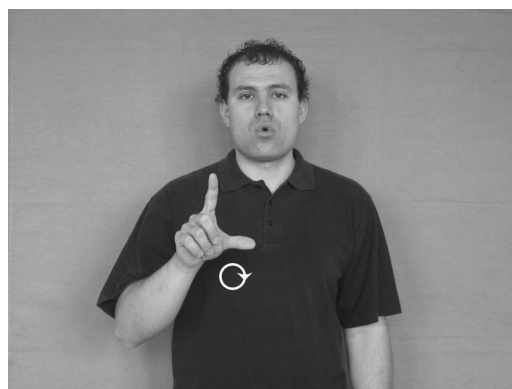
Jazykovědci soudí, že vlastní jména existují ve všech jazycích, tedy i v jazycích znakových. **Vlastní jména pojmenovávají jedinečné předměty, osoby, věci nebo místa.** To znamená, že vlastní jméno se vždy vztahuje jen k jednomu určitému nositeli jména. Např. v Česku jméno Praha je jménem hlavního města, a ne žádného jiného. Samozřejmě v jiných zemích v jiném jazyce se může jméno Praha vztahovat k nějakému jinému místu a lidé tam jej budou chápat jako pojmenování jejich jedinečného místa. Skupina vlastních jmen zahrnuje příjmení a křestní jména, jména zvířat, rostlin, států, národů, planet, hvězd, řek, hor apod.

Výzkumy v oblasti vlastních jmen znakových jazyků bývají nejčastěji zaměřeny na jména osob – na tzv. **jmenné znaky**. A to zřejmě proto, že jmenné znaky jsou důležitou součástí kultury neslyšících a jejich znalost pro odkazování k druhým osobám je důležitá. Neslyšící tyto jmenné znaky používají jen tehdy, když o někom mluví. Vzájemně se jmennými znaky neoslovují. Ve znakovém jazyce se tedy nesetkáme s ekvivalentem českého „Petře, Lucko, Jano!“. Svůj jmenný znak neslyšící získává od ostatních neslyšících během svého života a mnohdy je zcela odlišný od oficiálního jména v mluveném jazyce, které dostává od svých rodičů při narození.

V procesu vytváření jednotlivých jmenných znaků pro osoby lze nalézt určité společné principy a charakteristiky. (1) Jmenné znaky mohou vycházet z **osobního jména** v daném **mluveném jazyce**. Tyto jmenné znaky využívají počátečního písmene oficiálního jména – prstovou abecedou se ukáže první písmeno jména (někdy s přidáním specifickým pohybem) a bezhlasně se k tomu vysloví celé jméno z mluveného jazyka. Tyto jmenné znaky se nazývají arbitrární či inicializované. Do této skupiny patří např. jmenné znaky pro jména Lenka nebo Lucie.

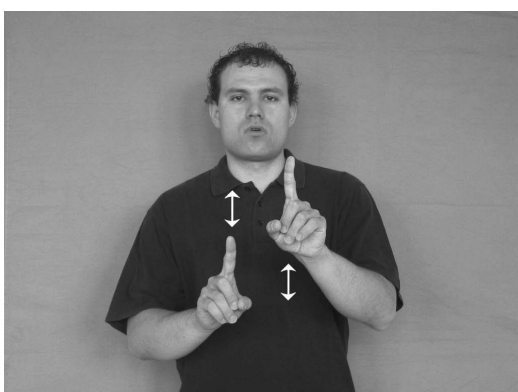

Obr. 227 L: LENKA

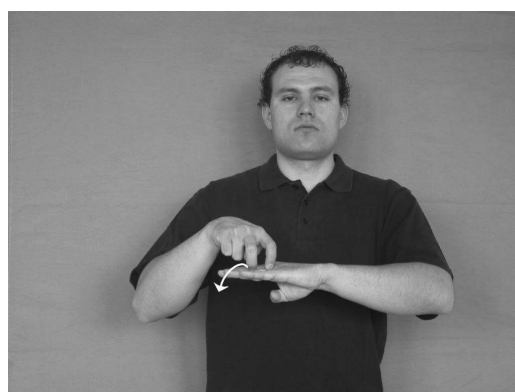

Obr. 228 L: LUCIE

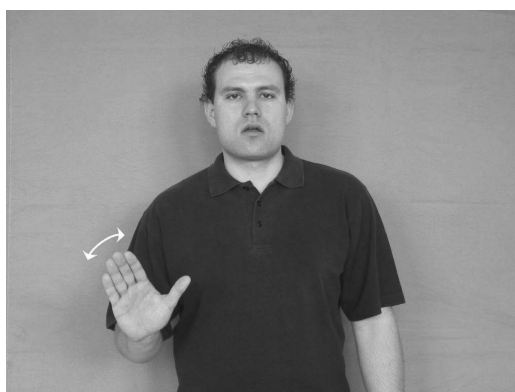
(2) Jiné jmenné znaky využívají **podoby jména z mluveného jazyka** a od ní se odvozuje forma jmenného znaku. V těchto jmenných znacích dochází k překladu významu jména z mluveného jazyka do znakového jazyka, nebo se využívá hláskové podobnosti mezi jménem a jiným slovem v mluveném jazyce a význam se opět přeloží do znakového jazyka. Například příjmení Procházka se ukazuje znakem PROCHÁZET SE. Podobně je tomu i v případě příjmení Vyskočil, které se ukazuje znakem VYSKOČIT a u jména Eliška, které se ukazuje znakem LIŠKA. Tyto procesy je možné vidět spíše v souvislosti s příjmeními než s křestními jmény.

Obr. 229 **PROCHÁZET SE: PROCHÁZKA**

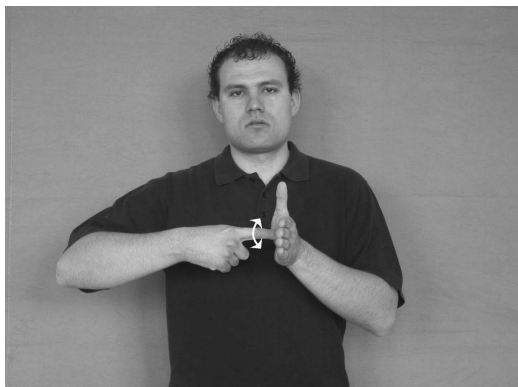

Obr. 230 **VYSKOČIT: VYSKOČIL**

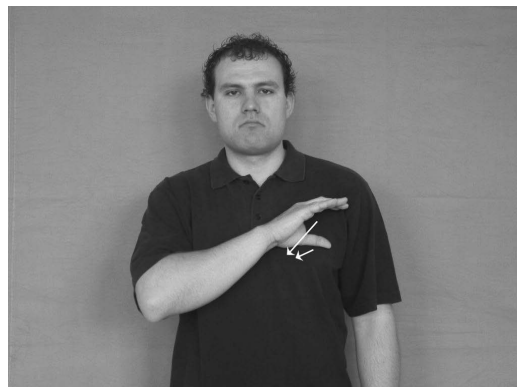

Obr. 231 **LIŠKA : ELIŠKA**

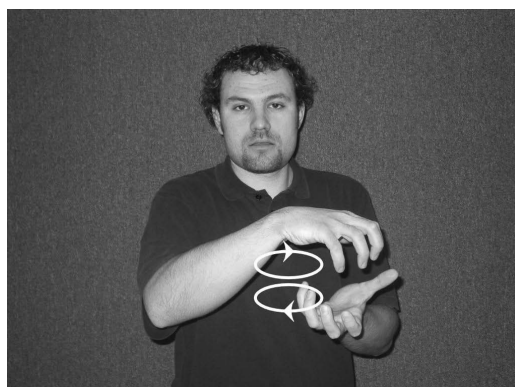
(3) Pro některá jména, především různých biblických postav (např. Petr, Pavel, Eva), existují znaky, které jsou společné pro všechny nositele tohoto jména. Bývají označovány jako **obecné (tradiční) jmenné znaky**.

Obr. 232 **PETR**

Obr. 233 **PAVEL**

Obr. 234 **EVA**

(4) Nejpočetnější skupinou jmenných znaků jsou znaky, které vycházejí z **charakteristiky samotného člověka**, které závisí na vlastnostech dané osoby. Tyto znaky se odvozují buď od typických **rysů chování** konkrétní osoby, nebo od jejího **fyzického vzhledu** (obličejové rysy, vlasy, odlišné tělesné vlastnosti, celková velikost těla, různé módní doplňky aj.). Ve znaku se tak maximálně využívá podobnost s tím, jak konkrétní člověk vypadá. Tyto **jmenné znaky** jsou **popisné**, deskriptivní. Přestože tyto jmenné znaky „popisují“ skutečnost, nejsou žádnou pantomimou. Při vytváření a produkci jmenných znaků jsou plně respektována pravidla znakového jazyka, jakými je např. využití znakovacího prostoru a tvarů ruky odpovídajících danému objektu, který zastupují (klasifikátorové tvary ruky). Se jmenným znakem bývá bezhlasně artikulováno i jméno z mluveného jazyka nebo jeho přibližná podoba. Podívejme se na následující české jmenné znaky známých osobností, členů komunity neslyšících a některých tlumočnicků českého znakového jazyka a na to, jaká je motivace jejich jmenného znaku .

Václav Havel – jeho jmenný znak je odvozen od jím často užívaného gesta pro „svobodu“.

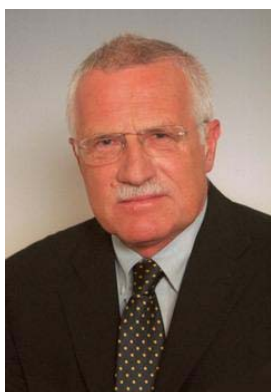

Obr. 235

Obr. 236 **VÁCLAV HAVEL**

Václav Klaus – jeho jmenný znak je odvozen od tvaru knírku, který nosí.

Obr. 237

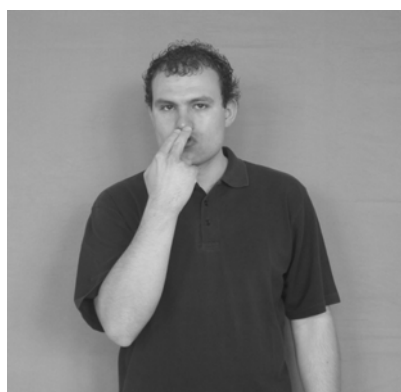

Obr. 238 **VÁCLAV KLAUS**

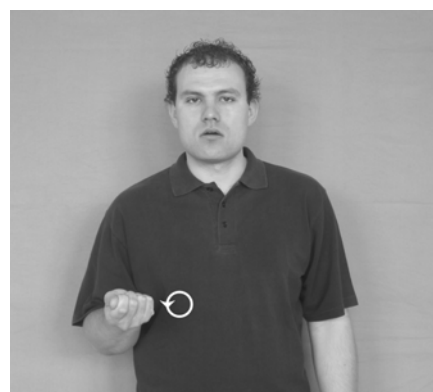
Charlie Chaplin – jeho jmenný znak je odvozen od tvaru knírku, který nosil, a od jeho typického pohybu s hůlkou.

Obr. 239

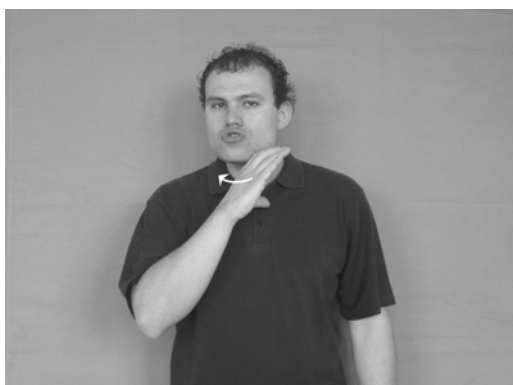
Obr. 240 **CHARLIE CHAPLIN**

Jaroslav Švagr – jeho jmenný znak je odvozen od tvaru plnovousu, který nosí.

Obr. 241

Obr. 242 **JAROSLAV ŠVAGR**

Magdalena Vojnarová – její jmenný znak je odvozen od piercingu v nose, který dříve měla.

Obr. 243

Obr. 244 **MAGDALENA VOJNAROVÁ**

Nad'a Dingová – její jmenný znak je odvozen od toho, že nosí náušnice.

Obr. 245

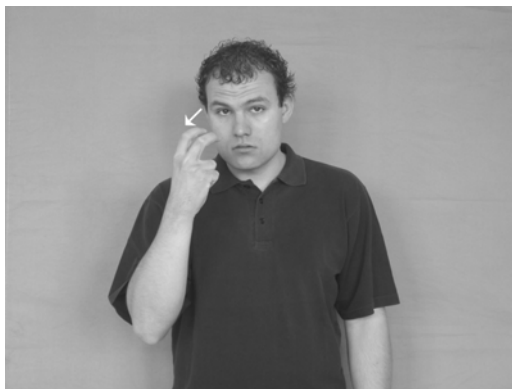

Obr. 246 **NAĎA DINGOVÁ**

Kateřina Červinková Houšková – její jmenný znak je odvozen od jejích velkých očí.

Obr. 247

Obr. 248 **KATEŘINA ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ**

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

FALTÍNOVÁ, R. Propriálně pojmenovávací akty v českém znakovém jazyce. [Diplomová práce]. Praha : Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2005.

McKEE, R.L., McKEE, D. Name Signs and Identity in New Zealand Sign Language. In METZGER, M. *Bilingualism & Identity in Deaf Communities*. 2. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 2002, s. 3-40. ISBN 1-56368-095-5.

RAINÓ, P. Personal Names in Finnish Sign Language. In *Actas do XX Congreso internacional de ciencias onomásticas Santiago de Compostela, 20-25 Setembro 1999*, s. 773-780.

Jsem levák. Jak mám ukazovat?

Lucie Kuchařová

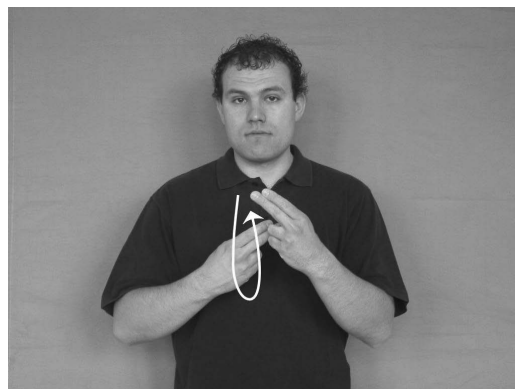
Většina lidí při ukazování užívá více pravou ruku. Je to jejich **dominantní** a šikovnější **ruka** (srov. kapitola Komponenty znaku), jak můžeme vidět na následujících znacích MÁMA, JARO a SMUTNÝ.

Studenty leváky, kteří se učí znakový jazyk, však často napadá otázka „Jak mám ukazovat já, když moje šikovnější ruka je ruka levá?“

Podle některých výzkumů je mezi neslyšícími, kteří od dětství komunikují znakovým jazykem, leváků mnohem více než v „běžné“ slyšící populaci. Řada z nich své leváctví vůbec neřeší a znakují tak, jak je jim to příjemné, tedy s dominancí ruky levé. Jejich znaky jsou oproti znakům praváků **zrcadlově převrácené**.

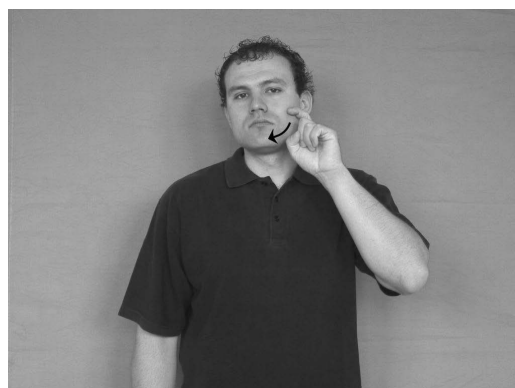
Obr. 249 **MÁMA** (dominantní pravá ruka)

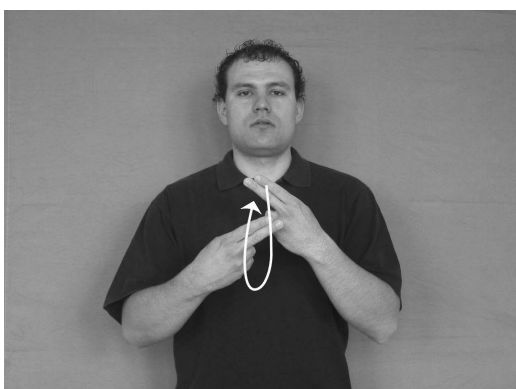
Obr. 250 **JARO** (dominantní pravá ruka)

Obr. 251 **SMUTNÝ** (dominantní pravá ruka)

Obr. 252 **MÁMA** (dominantní levá ruka)

Obr. 253 **JARO** (dominantní levá ruka)

Obr. 254 **SMUTNÝ** (dominantní levá ruka)

Přesto ale jsou někteří leváci zvyklí při ukazování používat více ruku pravou. Je to zkrátka jen na rozhodnutí dané osoby.

Nepříliš šťastným řešením při ukazování je jakási „varianta mezi“, kdy jednou znak ukazují aktivní levou rukou, podruhé aktivní pravou rukou nebo ukazují jednoruční znaky aktivní rukou levou a dvouruční dominantní rukou pravou. Projev ve znakovém jazyce, ve kterém se ruce střídají podobným způsobem, neslyšící hodnotí jako nepříliš příjemný. Někteří dokonce takové ukazování vnímají jako rušivé.

Kultura neslyšících

Barbora Komárková

Spolu se zájmem o znakové jazyky se objevilo i nové nahlížení na neslyšící lidi, na jejich hluchotu. V dnešní době rozlišujeme dva základní **pohledy na hluchotu**. První a ranější z pohledů je označován často jako **medicínský** a vychází z hodnot a norem slyšící společnosti. Neslyšící jsou z tohoto pohledu nahlíženi jako „ti odlišní“ od slyšící většiny. Slyšící lidé o neslyšících tvrdí, že s nimi není něco v pořádku a jejich vadu je třeba nějak řešit, nejlépe ji odstranit nebo alespoň co nejvíce napravit. Druhý a novější pohled na neslyšící bývá označován jako pohled **kulturní** a je od medicínského zcela odlišný, neboť je založen na lingvistických a sociologických aspektech hluchoty. Pokud slyšící společnost uznává tento pohled, pak na neslyšící nahlíží jako na skupinu lidí se společným jazykem (v České republice s českým znakovým jazykem) a společnou kulturou. Neslyšící jsou z tohoto úhlu pohledu **jazykovou a kulturní menšinou**.

Váš vztah k neslyšícím bude nepochybně ovlivněn právě tím, jaký k nim zvolíte přístup (zda medicínský, nebo kulturní). Neslyšící sami sebe považují za **jazykovou a kulturní menšinu**. Jazykovou a kulturní menšinu z nich dělá existence znakového jazyka, podobné osudy a problémy ve většinové - slyšící společnosti, jejich historie a často i společní nepřátelé ze slyšícího světa. Neslyšící jsou navíc jednou z nejsoudržnějších menšin vůbec, protože je stmeluje velmi snadná komunikace mezi sebou a naproti tomu velmi nesnadná komunikace a tisíce každodenních nedorozumění s okolním světem. Postoj k neslyšícím lze rozeznat i podle toho, jak kdo píše slovo „neslyšící“. Velké „N“ ve slově Neslyšící signalizuje, že se jedná o osobu, která je součástí komunity Neslyšících (pohled kulturní). Je to totožné s psaním velkého písmene u příslušníků jiných menšin. Malé „n“ ve slově neslyšící poukazuje jen k objektivně měřitelné velikosti ztráty sluchu u jednotlivých sluchově postižených lidí.

V naší společnosti je používání Neslyšících s velkým „N“ pro jazykově-kulturní menšinu Neslyšících poněkud novým jevem a jeho užívání není nijak ustálené. V amerických publikacích však najdeme striktní rozdělování Deaf/deaf podle pravidel, která jsme uvedly výše. Jako autorky této publikace nahlížíme na neslyšící jako na jazykovou a kulturní menšinu, ale abychom předešly komplikacím v terminologii, je v této publikaci používán termín „neslyšící“ (tedy s malým „n“) ve všech kontextech, tedy i v souvislosti s komunitou a kulturou neslyšících.

Co je však vlastně **kultura**? Kultura jsou naučené vzorce chování určité skupiny, která má **vlastní jazyk, hodnoty, zvyky, pravidla chování a tradice**.

Velmi uznávaný je v kultuře neslyšících ten, kdo ovládá perfektně znakový jazyk a kdo umí znakový jazyk používat ve vtipch, příbězích, vyprávění atd. Právě vyprávěním ve znakovém jazyce se přenášejí z generace na generaci moudrost a hodnoty komunity neslyšících a hrdost na ni.

Jednou z tradic v kultuře neslyšících je uzavírání manželství v rámci komunity. V USA bylo dokázáno, že přibližně 9 z 10 členů americké komunity neslyšících si bere za ženu nebo muže člena stejné kulturní skupiny (tj. neslyšící/ho).

Nikterak neobvyklým jevem v komunitě neslyšících je skutečnost, že neslyšící páry si často přejí mít neslyšící dítě. Jednak proto, že se s ním mohou snadno dorozumět, ale také proto, aby mu mohli předávat svou kulturu.

Další zajímavostí je, že podle příslušníků neslyšící komunity se slyšící člověk nikdy nemůže stát rovnoprávným členem jejich komunity, a to ani za předpokladu, že znakový jazyk ovládá na velmi slušné úrovni. Důvodem je neznalost prožívání života neslyšícího ve většinové slyšící společnosti.

Většina neslyšících dětí (asi 90%) se narodí slyšícím rodičům, proto zde nedochází k předávání kultury z generace na generaci (z rodičů na děti), ale kultura se předává ve školách a internátech (mezi vrstevníky), v klubech a různých organizacích neslyšících. Pro vývoj neslyšícího dítěte je velmi podstatné, aby bylo obklopeno uživateli znakového jazyka a nositeli kultury neslyšících – tedy dospělými neslyšícími, kteří jsou na svůj jazyk a kulturu hrdí a kteří žijí spokojeným životem. Neslyšící dítě pak ví, že i ono může vyrůst v úspěšného a šťastného člověka, i když je neslyšící. A nevytvoří si mylnou představu, že až vyroste, bude z něho dospělý slyšící.

Součástí kultury neslyšících jsou i **pomůcky**, které usnadňují komunikaci s okolním světem (částečně pomáhají překonávat komunikační bariéru), jako je např. psací telefon, mobilní telefon pro psaní SMS nebo fax. Mezi další důležité pomůcky pro neslyšící lidi patří světelný zvonek, světelný ukazatel dětského pláče a jiné technické přístroje signalizující zvuk.

Být neslyšící neznamená být vážně zdravotně postižený, ale žít jinak – komunita neslyšících je skupina s vlastním jazykem a kulturou. Je však nutné připomenout, že ne všichni neslyšící chtějí do komunity neslyšících patřit a sdílet jejich postoje a hodnoty. Ti, kteří necítí sounáležitost s komunitou neslyšících, pak podporují kulturní hodnoty slyšící většiny a snaží se do ní co nejvíce začlenit. Rozhodnutí, zda se člověk cítí být neslyšící,

nebo Neslyšící (jak jsme si vysvětlili výše), je velmi individuální. Důležitým faktorem je vzdělání a skutečnost, zda jsou rodiče slyšící, nebo neslyšící.

Nyní se podívejme na to, která **hlediska** jsou důležitá pro **vymezení neslyšících** jako **jazykové a kulturní menšiny**:

- **pravidla chování**

- **Doteky a získávání pozornosti**

Neslyšící lidé se navzájem dotýkají mnohem více než lidé slyšící. Dotekem často upozorňují, že chtějí zahájit hovor, vstupují do rozhovoru nebo prostě upoutávají pozornost ostatních lidí tak, jako to dělají slyšící lidé hlasem, když chtějí druhým něco sdělit.

- Pro navázání komunikace je vhodné zaklepat druhému na rameno nebo na horní část paže.

- Pokud lidé sedí, mohou se dotýkat přiměřeně silně horní části nohy – stehna.

- **Přerušování rozhovoru dvou lidí**

Pokud si dva lidé mezi sebou ukazují a přijde další, který chce jednomu z nich něco sdělit, musí tak učinit podle následujících pravidel: příchozí se dotkne paže nebo ramene první osoby a naváže oční kontakt s osobou druhou, směrem k ní ukazuje: **PROMIŇ – PŘERUŠIT – PTÁT SE** (tedy „Omlouvám se za přerušování, chtěl bych se jen na něco zeptat...“), pak se otočí směrem k první sobě a vyřídí s ní to, co potřebuje. Následně se otočí zpět k druhé sobě, poděkuje a odejde.

- **Upoutání pozornosti pomocí světla**

Pokud chceme získat pozornost všech neslyšících lidí přítomných v místnosti (ve třídě, v klubu, v sále), můžeme to udělat tak, že opakovaně rozsvítíme a zhasneme světlo.

- **Loučení**

Na kulturní události se neslyšící lidé často sjíždějí z celé republiky. Jejich zábava proto obvykle trvá velmi dlouho. Ani při odchodu se nechtějí rychle rozloučit, neboť vědí, že se zase dlouho neuvidí, a tak jejich loučení může trvat i více než hodinu.

Důležité je nejen znát **zvyky** a **hodnoty neslyšících**, ale i to, co považují za **nepříjemné** nebo dokonce **nepřípustné**.

Neslyšícím při komunikaci velmi vadí:

- pokud se někdo dotýká jejich hlavy,
- pokud někdo surově „poklepává“ na jejich záda,
- pokud jsou doteky k upoutání pozornosti velmi jemné,
- pokud sedící upoutává pozornost stojícího poklepem na jeho nohu,
- pokud slyšící stojí ve směru, odkud přichází světlo,
- pokud chytáme neslyšícímu ruku/ruce v době, kdy s někým ukazuje, a tím znemožňujeme jeho komunikaci,
- pokud při komunikaci s neslyšícím přerušíme oční kontakt,
- pokud jsme v hovoru s neslyšícím a přitom dělíme svou pozornost mezi neslyšícího partnera a okolní zvuky ať z prostředí, nebo z rozhovorů okolních slyšících.

• Zvyky

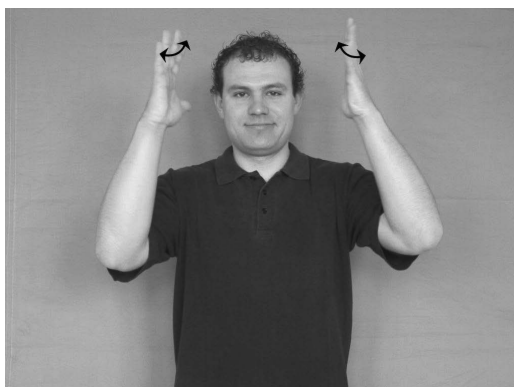
Společenské zvyky neslyšících se obvykle váží k návštěvám klubů, organizací a stacionářů. Patří mezi ně i **společenské hry**, které se obvykle hrají na večírcích neslyšících. Mohou to být např. kvízy, hry na fanty nebo soutěže pro dvojice. Existují ale i hry založené na znakovém jazyce, které jsou oblíbené zvláště mezi dětmi. Je to např. hra Tvar ruky. Pravidla této hry jsou takováto: Lidé sedí v kruhu. Vedoucí hry určí tvar ruky a ukáže první znak, který má zadaný tvar. Pokračuje další v kruhu a vždy musí použít ve znaku tvar, který byl určen na začátku hry. Tak pokračuje i další v kruhu. Hra končí, když soutěžící nemůže vymyslet žádný znak s předem daným tvarem. Další kolo hry se opakuje s jiným tvarem ruky.

Dalším rozšířeným zvykem je pořádání nejrůznějších **sportovních turnajů**, např. v šipkách, stolním tenise či nohejbale. Neslyšící mají také vlastní sportovní kluby.

Některé **zvyky** jsou společné oběma kulturám - kultuře slyšících lidí i neslyšících lidí. Neslyšící lidé je však mají přizpůsobené vizuálnímu vnímání:

- Dobrou chuť si přejí teprve tehdy, když už všichni mají jídlo na stole. A to tak, že společně poklepají pěstí do stolu, což znamená: „Dobrou chuť!“
- Při přípitku se dotknou rukama držícíma skleničky. „Cinknutím“ je pro ně samotný dotyk rukou, nikoli zvuk, který vydávají sklenice.
- Mezi sebou se zdraví univerzálním pozdravem, který je-li artikulováno slovo „ahoj“, znamená „ahoj“, ale není-li artikulováno se znakem žádné slovo, pak znamená podle situace „dobrý den“ nebo „nashledanou“.

- Pokud se spolu setkají dva dobří známí, pozdraví se polibky na obě tváře.
- Neslyšící „tleskají“ tak, že zvednou ruce nad hlavu a třepotají jimi.

Obr. 255 **Potlesk neslyšících**

- **Tradice**

Tradice jsou opakující se události, které mají dlouhou historii. Pro neslyšící jsou velmi důležité. Za tradiční lze v kultuře neslyšících považovat:

- sportovní turnaje,
- plesy,
- olympiádu neslyšících – tzv. Deaflympiádu.

- **Humor**

Neslyšící mají také svůj **osobitý humor**. Projevuje se většinou ve vtipech a vyprávění ve znakovém jazyce. Oblíbené jsou vtipy s využitím znakované češtiny, kdy neslyšící zřetelně něco artikuluje a přitom ukazuje něco úplně jiného.

- **Organizace**

V České republice existuje řada **organizací a spolků neslyšících**, které organizují různé akce, výlety nebo setkání např. Česká unie neslyšících, Českomoravská jednota neslyšících, Federace rodičů a přátel sluchově postižených atd. Některé organizace vydávají i vlastní časopisy (Unie, Gong, Info-Zpravodaj), v kterých informují své členy o zajímavostech a událostech v kultuře neslyšících.

Kulturu tvoří také různá **divadelní představení** neslyšících nebo tlumočená divadelní představení (např. stínově tlumočená představení Tracyho tygr a Růže pro Algernon), **pantomima** (soubor NEPANTO Praha, brněnský soubor PANTOMIMA S. I.), **pořady se skrytými titulky** (v tištěných televizních programech označeny zkratkou ST; na teletextu na straně 888), **Televizní klub neslyšících, používání tlumočnicka** či **zpěv ve znakovém jazyce** (např. soubor Tichá hudba).

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

HUDÁKOVÁ, A. (ed.). *Ve světě sluchového postižení*. 1. vyd. Praha : Federace rodičů a přátel sluchově postižených – Středisko rané péče Tamtam pro rodiny dětí se sluchovým postižením nebo kombinovaným postižením, 2005, s. 15-19. ISBN 80-86792-27-7.

LADD, P. *Understanding Deaf Culture : In Search of Deafhood*. 1. vyd. Clevedon : Multilingual Matters Ltd., 2003. ISBN 1-85359-545-4.

PADDEN, C., HUMPHRIES, T. *Deaf in America : Voices from a Culture*. USA : Harvard University Press, 1988. ISBN 0-674-19424-1.

STRNADOVÁ, V. *Současné problémy komunity neslyšících I. Hluchota a jazyková komunikace*. Praha : Filozofická fakulta UK, 1998. ISBN 80-85899-45-0.

Použitá literatura:

Deaf Culture. *ASL info* [online]. [cit. 2005-11-22]. Dostupný

z <http://www.aslinfo.com/deafculture.cfm>

HOLCOMB, R.K., HOLCOMB, S.K., HOLCOMB, T.K. *Deaf Culture Our Way : Anecdotes from the Deaf Community*. 3. vyd. San Diego : Dawn Sign Press, 1994. ISBN 0-915035-17-0.

HUDÁKOVÁ, A. (ed.). *Ve světě sluchového postižení*. 1. vyd. Praha : Federace rodičů a přátel sluchově postižených – Středisko rané péče Tamtam pro rodiny dětí se sluchovým postižením nebo kombinovaným postižením, 2005. ISBN 80-86792-27-7.

KYLE, Jim. Společenství neslyšících: kultura, zvyky a tradice. In HOMOLÁČ, J. (ed.). *Komunikace neslyšících. Sociolingvistika (antologie textu)*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, s. 141-150. ISBN 80-85899-40-X.

KYLE, J.G., WOLL, B. *Sign language. The study of deaf people and their language*. 7. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. ISBN 0-521-35717-9.

MACUROVÁ, A. Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka. *Speciální pedagogika*. 1996, roč.6, č. 1, s. 5-19.

MACUROVÁ, A. Struktura a fungování znakového jazyka. [materiály z přednášek pro obor Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK v Praze, 2003/2004]

MARKOWICZ, H. *American Sign Language. Fact and Fancy*. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2003-12-29]. Dostupný z <http://facstaff.gallaudet.edu/harry.markowicz/asl/index.html>

MILES, D. *British Sign Language. A Beginner's Guide*. 1. vyd. London : BBC Books, 1988. ISBN 0-563-21134-2.

VALLI, C., LUCAS, C. *Linguistics of American Sign Language*. 3. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 1998. ISBN 1-56368-042-4.

VOJNAROVÁ, M. Kultura českých neslyšících. [Seminární práce] Praha : Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta UK v Praze, 2002. [nepublikováno]

VYSUČEK, P. Kultura českých neslyšících. [materiály z přednášek pro obor Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK v Praze, 2003/2004]

Obrazový materiál – zdroje:

- Obr. 28 – http://www.bgr.de/veransta/gis_workshop/pictures/francois_gesticulation.jpg
- Obr. 29 – <http://www.startribune.com/stonline/images/news39/6teac0831.1.jpg>
- Obr. 30 – http://www.annika.galerii.ee/images_t/theatre/t2_udrikutybybid05.jpg
- Obr. 31 – <http://www.cccreditinc.com/images/graphics/gesture.jpg>
- Obr. 32 – <http://www.pragueopen.cz/2005/pix/hne3.jpg>
- Obr. 45 – <http://www.deafblind.com/alphabet.gif>
- Obr. 46 – http://www.lorm.cz/download/mezi_nami/obsahCD/prstovaobouruc2.gif
- Obr. 47 – http://pages.slc.edu/~ebj/IM_97/Lecture15/Swedish_alphabet.gif
- Obr. 48 – LUDÍKOVÁ, Libuše. *Vzdělávání hluchoslepých II*. 1. vyd. Praha : Scientia, 2000, s. 36. ISBN 80-7183-226-X.
- Obr. 129 – neznámý zdroj
- Obr. 133 – http://www.zoopraha.cz/data/fgal/000000394__p.jpg
- Obr. 153 – BÍMOVÁ, P. Slovesa v českém znakovém jazyce. [materiál z přednášky pro studenty oboru Výchovná dramatika pro neslyšící na JAMU v Brně, 19.6.2003]
- Obr. 154 – BÍMOVÁ, P. Slovesa v českém znakovém jazyce. [materiál z přednášky pro studenty oboru Výchovná dramatika pro neslyšící na JAMU v Brně, 19.6.2003]
- Obr. 235 – <http://www.historiasiglo20.org/BIO/images/havel.jpg>
- Obr. 237 – <http://www.ceskatelevize.cz/specialy/nejvetsicech/img/osobnosti/18.jpg>
- Obr. 239 – http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9p:Charlie_Chaplin_classic_pose.jpg
- Obr. 241 – http://www.juniorinternet.cz/old/gifs/tlumoceni5_large.jpg
- Obr. 243 – archív Magdaleny Vojnarové
- Obr. 245 – archív Nadi Dingové
- Obr. 247 – http://www.cktzj.com/galerie/galerie_16/107-0740_IMG.jpg